

KDC Impressie

Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed

2022 | 30

Erfgoed

Katholicisme

Geschiedenis

3 | VOORWOORD**4 | VAN LEAGUE OF THE CROSS NAAR KRUISVERBOND |*****Over Alfons Ariëns en kardinaal Henry Manning***

Chris Dols

8 | BEDEVAART IN KAART

Peter Jan Margry

11 | ERFGOEDSCHAT | *Een tweede kerk voor****de Heilig Land Stichting?***

Marieke Smulders

12 | DEKKERSWALD: EEN KATHOLIEK SANATORIUM VOOR KATHOLIEKE PATIËNTEN | *De rol van de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus*

Marie-Antoinette Willemsen

16 | DE CHALDEEUWSE KERK IN BEELD | *Ontmoetingen rond migratie & religieus erfgoed*

Anneloes van Kuijk

19 | SCHATKAMER VAN KATHOLIEK FRIESLAND | *Een kennismaking met het Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland*

Henk Nota

22 | DE PASSIESPELEN, ERFGOED DAT BLIJFT LEVEN | *Interview met Geert Beurskens over de Passiespelen Tegelen*

Jeffry Huntjens

27 | GEEN RECHT VAN SPREKEN | *Betsy Perk, het feminisme en De Katholieke Illustratie*

Peter Altena

30 | CHARISMA EN VERNIEUWING | *Aandacht voor nieuwe bewegingen in het KDC*

Kees Slijkerman

33 | COLUMN WIEK | *Orde houden***34 | TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN: VENSTERS OP EEN ANDERE WERELD | *Interview met Christoph van den Belt***

Jeffry Huntjens

38 | ERFGOEDSCHAT | *Collectie Suriname*

Eefje Roodenburg

40 | ARCHITECTEN VAN HET INTERBELLUM | *Van Hardeveld en het katholieke architectuurdebat in de jaren dertig*

Mart Franken

44 | FOTO'S VAN VERBORGEN VERHALEN | *Een inkijkje in het leven van pater Henri de Greeve*

Tim Graas

48 | WIKIMEDIA INDONESIA | *KDC-foto's delen met het Indonesische publiek*

Maaïke Derksen, Marieke Smulders

50 | OPA IN HET VERZET?! | *Interview met Willemijn en Willem Leppink*

Milou van den Berg

53 | ERFGOEDSCHAT | *Dagboek van een Herdershond*

Jeffry Huntjens

54 | VRIENDEN VAN HET KDC**55 | COLOFON**

Inhoudsopgave

Voorwoord

Na twee jaar van restricties en lockdowns mocht Nederland – en daarmee ook het KDC – het afgelopen half jaar eindelijk weer open. En hoewel werken en onderzoek doen op afstand zeker voor diverse uitdagingen heeft gezorgd, heeft het ook geleid tot innovaties en creatieve oplossingen op het gebied van onze dienstverlening. Het werk aan katholiek erfgoed heeft derhalve niet stilgelegen en een nieuw, extra dik nummer van *Impressie* mag daar het bewijs van zijn.

Zoals u van ons gewend bent, zijn de thema's in deze editie van *Impressie* net zo divers als het katholiek erfgoed zelf. Op het gebied van internationale betrekkingen bespreken collectiespecialisten Maaïke Derksen en Marieke Smulders het nieuwe project *Wikimedia Indonesia*, waarbij we de beeld- en geluidcollectie van het KDC toegankelijker gaan maken voor onderzoekers uit Indonesië die geïnteresseerd zijn in onze missiearchieven. Anneloes van Kuijk, specialist internationale diversiteit, en onderzoeksstagiair Manthos Velogiannis hebben het over ontmoetingen met vertegenwoordigers van de Chaldeeuse kerk in Hengelo, een katholieke kerkgemeenschap die bestaat uit migranten uit Syrië en Irak. En Eefje Roodenburg, conservator Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek, bespreekt een erfgoedchat uit de collectie Suriname. Binnen het thema zorg en welzijn hebben we artikelen over de geschiedenis van gezondheidscentrum Dekkerswald te Groesbeek van antropologe Marie-Antoinette Willemsen en de invloeden van de Britse kardinaal Henry Manning op de katholieke drankbestrijding in Nederland van conservator Radboud Erfgoed Chris Dols. Betreffende periodieken vertelt literatuurhistoricus Peter Altena over de anti-feministische houding van de redactie van *De Katholieke Illustratie* en interviewt onze redactie de recent gepromoveerde Christoph van den Belt over de waarde van onderzoek naar katholieke week- en dagbladen.

Er is ook aandacht voor nieuwe collecties binnen het KDC die ingangen creëren voor toekomstig onderzoek. Denk hierbij aan het project *Bedevaartplaatsen in Nederland*, waarbij het KDC samen met het Meertens Instituut te Amsterdam onderzoek naar bedevaarten in eigen land zal gaan ondersteunen. De inventarisering van het archief van de Katholieke Charismatische Vernieuwing biedt een inkijkje in zowel de nieuwe bewegingen die zijn ontstaan binnen het Nederlands katholicisme sinds de jaren zestig, als de grensoverschrijdende netwerken die daaruit ontstaan. Onze medewerkers bespreken bijzondere aanwinsten, zoals een fotoalbum van radiopersoonlijkheid pater Henri de Greeve waarin mysterieuze hiërogliefen op de openingspagina bleken te staan; en een ontwerptekening van een tweede kerk – of niet? – uit de collectie van de Heilig Land Stichting.

Ten slotte duikt de *Impressie* ook nog twee hoeken van het land in: Met een introductie op het Archief en Documentatiecentrum R.K. Friesland door pastoor Henk Nota. En een gesprek met Geert Beurskens, oud-bestuur en vrijwilliger bij de Passiespelen Tegelen, over de erfgoedstatus van de Passiespelen en de uitdaging waarvoor de organisatie heeft gestaan tijdens de COVID-19-pandemie.

We hopen dat dit nieuwe nummer u weer zal inspireren. ¶

KDC

Van League of the Cross

Over Alfons Ariëns

Sinds 2019 doet de katholiek-protestantse ouderenorganisatie KBO-PCOB – net als vele andere groepen – mee aan de campagne om geen alcohol te drinken in de maand januari. Deze actie werd naar het Engelse voorbeeld van Dry January in Nederland geïntroduceerd door IkPas. Ook al zijn er tal van aanwijzingen dat iemands gezondheid sterk verbetert zonder alcohol, het diepere argument achter dit initiatief is het tegengaan van alcoholverslaving. De campagne oogt fris en nieuw, maar staat in een lange traditie. Dit blijkt uit de rijke collecties van de katholieke drankbestrijders en hun organisatie Sobriëtas, die het KDC beheert. In 1895 gaf Alfons Ariëns een impuls aan de katholieke drankweer in Nederland door in de industriestad Enschede het eerste Kruisverbond op te richten. Amerika en Rome (Heilige Stoel) gelden in recente studies als zijn voornaamste internationale inspiratiebronnen. Historicus Chris Dols laat, nadrukkelijker dan Gerard Brom het thematiseerde in zijn Ariëns-biografie (1941, 1950), zien dat er tenminste nog een derde bron was: Engeland, waar de beroemde kardinaal Henry Manning zich in de arbeidersbuurten van Londen inzette voor een beter bestaan van minderbedeelde 'machinemensen'.

Tekst: Chris Dols | **Beeld:** collectie KDC / Sobriëtas

Foto boven: Affiche van Sobriëtas (afdeling Maastricht), de vereniging voor 'drankweer' opgericht door Alfons Ariëns. Het Kruisverbond was de mannenafdeling van Sobriëtas. Op het affiche wordt de geheelonthouder afgebeeld als een ridder die strijdt tegen de duivelse drank.

naar Kruisverbond en kardinaal Henry Manning

Manning kwam in 1808 in een vermogend gezin ter wereld. Hij groeide op met de beginselen van de Anglicaanse Kerk. Zijn vader gooide hoge ogen als politicus en wist uit te groeien tot een gefortuneerd suikerhandelaar. Maar in 1831 sloeg het zakelijk noodlot toe: Manning senior ging failliet. De zoon zou het verschrikkelijk hebben gevonden aan te moeten zien hoe zijn vader zelfs van zijn horloge afstand moest doen. Naar verluidt werd Henry zich toen voor het eerst bewust hoe buitengewoon fragiel een mensenleven kon zijn.

Manning studeerde in 1830 *cum laude* af in de oudheidkunde (*classics*) aan de Universiteit van Oxford. Twee jaar later ontving hij zijn wijding tot diaken in de Anglicaanse kerk en kreeg hij een benoeming in Lavington, East Sussex. In 1833 volgde zijn priesterwijding en trad hij in het huwelijk met Caroline Sargent, die al na vier jaar kwam te overlijden. Als anglicaans priester was hij een voorstander van een goede verstandhouding van zijn Kerk met die van 'Rome'. Naarmate de jaren 1840 vorderden, kreeg hij steeds meer sympathie voor deze Rooms-Katholieke Kerk. Ontsteldenis over de invloed van het Engelse Parlement op wat er gebeurde in Anglicaanse kringen gaf hem het laatste duwtje in de richting van zijn bekering. Op het moment dat hij de overstap maakte naar de katholieken, in 1851, was hij aartsdiaken van Chichester en behoorde hij dus tot de hogere clerus. Ook in de katholieke Kerk zou hij carrière maken. Manning werd spoedig de rechterhand van kardinaal Nicholas Wiseman, die zo had geijverd voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Engeland in 1850. In 1865 volgde Manning hem op als aartsbisschop van Westminster. Tien jaar later creëerde paus Pius IX hem kardinaal.

Kardinaal Manning door J.C. Braakensiek, uit: *de Amsterdammer*, 1890.

Kardinaal-drankbestrijder

Als prominente kerkelijke gezagsdrager huldigde Manning flagrant ultramontane opvattingen. Zo propageerde hij het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid rondom het Eerste Vaticaans Concilie (1869-1870) en probeerde hij de bisschoppelijke hiërarchie in Engeland zoveel mogelijk te schoeien op Romeinse leest. Hij kon autoritair zijn en duldde weinig tegenstand. Tegelijkertijd was hij radicaal in sociaal-politiek opzicht. Extreem begaan kon hij zijn met de wereld die hem omringde, het lot van de armen en verdrukten in het bijzonder. Deze actoren in het vaak turbulente krachtenveld van de Industriële Revolutie waren er in groten getale. Steden als Londen, Birmingham, Manchester en Liverpool kregen in korte tijd te maken met een explosie van het aantal ingezetenen. Reeds in zijn jonge jaren kwam Manning op voor de minderbedeelden en stelde hij ongelijke machtsstructuren die in hun nadeel waren aan de kaak in gesprekken met hooggeplaatste politici en in pastorale brieven.

Beroemd werd zijn rol als bedachtzame bemiddelaar tijdens de grote havenstaking in Londen in 1889, die uitliep op een overwinning voor de duizenden protesterende havenarbeiders.

**'Manning was
extreem begaan met het
lot van de armen'**

Begripen als naastenliefde, solidariteit, barmhartigheid en menslievendheid bracht Manning ook in de praktijk via de drankbestrijding. De alcoholproblematiek was volgens hem uitgegroeid tot een fundamenteel probleem dat vroeg om een sterke reactie die niet alleen de gevolgen van verslaving bestreed, maar die een middel was om sociale gerechtigheid te herstellen. Zoals Ariëns in 1898 het onmatig nuttigen van alcoholhoudende dranken zou typeren als "de geesel der eeuw", zo omschreef Manning dit in 1886 als "our national vice". Wat deze typering laat zien is dat er bij Manning naast sociaal-charitatieve motieven tevens moraaltheologische drijfveren in het spel zijn geweest. Moraaltheologen beschouwden onmatigheid als een zonde. Volgens sommige drankbestrijders was *intemperantia* zelfs de veroorzaker van doodzonden.

League of the Cross

Enige vorm van institutionalisering en klerikale betrokkenheid leek Manning wijs met het oog op de levensvatbaarheid van katholieke drankbestrijdingsactiviteiten; een overtuiging die wortelde in de hiërarchische structuur en het klerikalisme van de Katholieke Kerk, maar wellicht was het ook een les die hij trok uit Amerikaanse voorbeelden. →

6

Jeugdmars te Hulst (Zeeland), 26 mei 1935. Sobriëtas organiseerde optochten en manifestaties ter promotie van de 'drankweer' naar Brits voorbeeld.

Toen hij de arbeidersbuurten van Londen bezocht, waar veelal armlastige arbeiders van Ierse afkomst woonden, zag hij als pas benoemde aartsbisschop met eigen ogen tot welke destructieve gevolgen het alcoholisme kon leiden. In 1867 probeerde hij door middel van het verlenen van aflaten de alcoholconsumptie op *St. Patrick's Day* omlaag te brengen. Vijf jaar later legde hij zelf de *Pledge of Abstinence* van de Ierse pater-drankbestrijder Theobald Mathew OFM Cap. (1790-1856) af. En in 1873 richtte hij een vereniging op "for the purpose of uniting Catholics as far as possible, both clergy and laity, in a holy warfare against intemperance, and of thereby raising the religious, social and domestic state of our Catholic people, especially of the working classes".

'For the purpose of uniting Catholics in a holy warfare against intemperance'

Deze *Catholic Total Abstinence League of the Holy Cross*, oftewel *League of the Cross*, die lokale afdelingen kreeg, wist al snel een flink aantal leden aan zich te binden. Volgens rapportages telde de London League 22 afdelingen in 1876 en waren er in dat jaar 13.690 leden bijgekomen. De teller van het aantal afgelegde drankweergeloftes in Londen stond toen op 58.785, sinds de oprichting van de vereniging enkele jaren eerder. In 1879 waren er 28 lokale afdelingen in de stad aan de *River Thames* en in 1883 had de London League 145.000 leden. In de noordelijker gelegen havenstad Liverpool, waar de sociaal bewogen priester-drankbestrijder

James Nurgent actief was, bleek in 1876 dat 15.829 katholieken de fles hadden afgezworen. Manning kreeg dus hulp en niet van de minsten, maar bleef zonder twijfel zelf de drijvende kracht achter de League. De hoofden van de lokale afdelingen, dikwijls leken, rapporteerden aan hem persoonlijk. Hij bleef zich bovendien op straat inzetten voor de vereniging. Hoe ging het er aan toe tijdens zulke pastorale bezoeken? Daarvan krijgen we een beeld wanneer we er de krant *The Times* van 22 april 1878 op nalezen. In Spicerstreet en Spitalfields werd hij ontvangen met het hartelijk en aanhoudend gejuich van een grote menigte. Nadat er collectief gebeden was, overhandigde Manning de drankweergelofte aan de aanwezige mannen en vrouwen, en slaagde hij erin om in één klap 500 schooljongens en -meisjes lid te maken van zijn vereniging.

Manning was van mening dat de vereniging zo strikt moest zijn als de kerk waar die uit voortkwam. Aangezien hij de strijd bare discipline van de vreedzame Salvation Army (het Leger des Heils) hier goed bij vond passen, importeerde hij deze naar de League. Drankbestrijders hadden zich in beginsel aan vier grondregels te houden.

Ten eerste moesten zij de gelofte van geheelonthouding afleggen en naleven. Aanvankelijk heeft Manning gespeeld met de gedachte om een onderscheid te maken tussen geheelonthouders en afschaffers. Hij kwam echter tot de overtuiging dat een dergelijk onderscheid het alcoholisme als maatschappelijk probleem maar zeer ten dele verhielp, omdat de verlokkingen dan toch te groot zouden blijven. De *Pledge*, die geknield voor een priester moest worden afgelegd, luidde als volgt: "I promise to you, Father, and to the League of the Holy Cross, by the help of God's grace, to abstain from all intoxicating drinks". Ten tweede dienden de leden katholiek te zijn of te worden, en ten derde dienden zij hun geloofsbeleving aantoonbaar op peil te houden door bijvoorbeeld regelmatig in de Heilige Mis te verschijnen. De vierde regel was van uitsluitende aard: iemand die het geloof niet of onvoldoende praktiseerde, kon worden geschrapt uit de ledenregisters.

De leden van de lokale afdelingen van de *League* konden wekelijks of maandelijks stichtelijke lezingen over het alcoholvraagstuk bijwonen, al dan niet in combinatie met een *tea party*.

Prent van Sobriëtas, met onderschrift: "Neen moeder, ik nooit. Geen druppel". Een veel gebruikt argument van drankweerverenigingen was dat alcoholmisbruik het gezinsleven kapot maakt. Op veel prenten (zoals in dit voorbeeld) is dan ook te zien hoe een dronken vader zijn vrouw en kinderen verwaarloost.

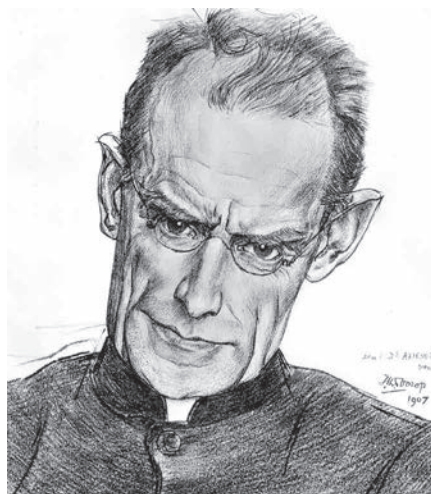
Een ander wapen in de strijd tegen Koning Alcohol was de drankweerlektuur. Te denken valt daarbij aan de *Temperance Almanack* en het *League of the Cross Magazine*. Via deze publicaties probeerden de drankbestrijders door te dringen tot in de huiskamer van de katholieke gemeenschap. Sommige afdelingen van de *League* beschikten over een heuse bibliotheek. Tenslotte waren er de manifestaties in de publieke sfeer. Elke afdeling had in principe een banier en een band. De mannelijke leden die meeliepen in de optochten, de *marches*, droegen een kruis en een in goud afgezette sjerp. Vrouwen en kinderen gingen in het groen gekleed. Marcheren en zingen vormden uitingen van een *ecclesias militans*, een vechtende kerk die verschillig was, en hadden een disciplinerende en propagerende werking. Ze waren tegelijkertijd een vehikel om, zoals historicus Gerard Rooijackers het waarschijnlijk zou zeggen, ‘God te vieren’ in de straten en op de pleinen.

“I pray to God that my successor will humbly and with his whole heart go into the midst of the people as I have tried to”, schreef Manning in 1890, “and will give to the League of the Cross a warm and encouraging countenance”. Maar na zijn overlijden, twee jaar later, was het snel gedaan met de *League*. Geen van de overige en toekomstige bisschoppen was bereid om in zijn voetsporen te treden. Toch bleef zijn boodschap van matigheid binnen en ver buiten de landsgrenzen doorklinken. Zo ook in het oosten van Nederland, waar Alfons Ariëns zich in de jaren 1890 in toenemende mate ging ontpoppen als de ‘Nederlandse Manning’.

De Nederlandse Manning

Dat het overlijden van de Engelse kardinaal-drankbestrijder indruk heeft gemaakt op Ariëns, blijkt uit een voordracht die hij heeft gehouden voor de Leesvereniging te Oldenzaal. Heel het relaas ging over Manning. Ariëns omschreef hem als “de Kardinaal der Werklieden”. De lezing vond plaats op 31 januari 1894, een datum die betekenisvol is, omdat wij weten dat Ariëns in februari 1895 het eerste Kruisverbond zou oprichten.

Een beschrijving van de begrafenisplechtigheid in Londen vormde de opmaat naar het levensverhaal van de kardinaal.

Alfons Ariëns door Jan Toorop, 1907.

Ongeveer halverwege de voordracht wierp Ariëns de vraag op wat nu de hoofdlijnen waren geweest in zijn pastorale programma. Het eerste antwoord op die vraag: het ijveren voor bijzonder onderwijs. Als scholenstichter, aldus Ariëns, had Manning gemeend dat elk katholiek kind recht had op katholiek onderwijs. Het tweede antwoord stond daarmee direct in verband. Dit was volgens Ariëns de campagne van Manning tegen de onmatigheid. Gebrek aan een rustige en huiselijke woning leidde tot misbruik van sterke drank, zo hield Ariëns zijn gehoor in Oldenzaal voor. De onmatigheid veroorzaakte verwoestingen onder diverse lagen van het volk. “Kardinaal Manning bond tegen den vijand den strijd aan met het vuur van een Pater Mathew”, vertelde Ariëns. Niet alleen had Manning de *Pledge* afgelegd, maar ook had hij aan de basis gestaan van het “katholieke matigheidsgenootschap” met de naam “Liga van het Kruis”.

Onder zijn hoede had het genootschap een “buitengewone uitbreiding” gekend. Dit soort feitelijkheden in de levensloop van Manning omkleedde Ariëns met waardeoordelen en die logen er niet om. De kardinaal had “grootsch” sociaal werk verricht.

Ten diepste voelde Ariëns zich met Manning verbonden. Zo diep, dat hij zich bij het stichten van een Nederlandse drankweervereniging van katholieke snit in 1895 direct liet inspireren door de *League of the Cross*. Door te kiezen voor de naam van het Kruisverbond, bekende hij duidelijk kleur. Naar de buitenwereld toe liet hij op deze manier zien hoe hij zichzelf beschouwde, namelijk als een erfgenaam van Manning, zoals de kardinaal zichzelf had verklaard tot een volgeling van de Ierse pater Mathew. Of, zoals Ariëns het verwoordde in zijn Oldenzaalse voordracht: “zijn hoge zielenadel, zijn godsvrucht, zijne heiligheid” hadden Manning gemaakt tot een “parel in de kroon van Gods kerk”; tot een heilige haast dus, die absoluut navolging verdiende. In het spoor van Manning ging Ariëns verder met het aanpakken van bronnen van maatschappelijke ellende en het versterken van de spirituele motivatie van katholieken van jong tot oud. Die directe link tussen Engeland en Nederland, die in het licht van het initiatief van Dry January opeens verrassend actueel blijkt te zijn, is het waard om nader onderzocht te worden. De bronnen daarvoor liggen voor het oprapen. ¶

Dit is een verkorte en bewerkte versie van de Ariëns Lezing, die Chris Dols op 22 april 2022 gaf. De lezing werd georganiseerd door het Alfons Ariëns Comité en vond plaats bij het KDC.

Prent van Sint Cassianus (Den Bosch) met als bijschrift: “Geheel-onthouding is het beste middel om het volgende geslacht te vrijwaren voor het alcoholisme.” Het argument was dat alcohol zou leiden tot armoede, misdaad en de dood; en dus een instrument was van de duivel. Deze boodschap was veelal gericht op de jeugd.

Bedevaart in kaart

In het voorjaar van 2022 wordt de bedevaart-collectie van het Meertens Instituut overgedragen aan het KDC. Voortaan werken beide instellingen samen aan het beheer en het onderhoud van de database. Ter gelegenheid van deze nieuwe samenwerking wordt er op woensdag 25 mei 2022 een symposium georganiseerd, waarin enkele wetenschappers de balans opmaken van jarenlang onderzoek naar bedevaarten binnen de landsgrenzen van Nederland, maar ook daar overheen.

Etnoloog-historicus Peter Jan Margry, die als onderzoeker vanaf 1993 het project *Bedevaartplaatsen in Nederland* (BiN) heeft getrokken en werkzaam is bij het Meertens Instituut en de Universiteit van Amsterdam, vertelt ons meer over dit immaterieel cultureel erfgoed en de totstandkoming van de database.

Tekst: Peter Jan Margry | **Beeld:** Meertens Instituut

Bijna dertig jaar geleden nam het Amsterdamse Meertens Instituut het initiatief om de Nederlandse bedevaartcultuur in kaart te brengen. Bedevaarten in eigen land waren een nauwelijks bekend verschijnsel, wat grotendeels kan worden toegeschreven aan wettelijke bepalingen, zoals het processieverbod (1848 - 1983), en verzuilde politieke verhoudingen. Aan katholieken was het veelal niet toegestaan om met bedevaarten en daarmee samenhangende rituelen in het openbaar te treden en daarom gaven zij er weinig ruchtbaarheid aan. Om conflicten met protestants Nederland te vermijden beperkten de 'roomsen' hun bedevaartprocessies en tochten veelal tot het kerkgebouw of de pastorietaan, of zij gingen ervoor naar het buitenland. De nachtelijke bedevaart naar Amsterdam, die als een bescheiden stille omgang door het centrum van de hoofdstad begon, is een goed voorbeeld van die katholieke terughoudendheid.

Het geschiedde, midden in de nacht, in totale stilte en zonder religieuze kentekenen, zodat de manifestatie formeel niet was te herkennen als een bedevaartprocessie. Op enkele uitzonderingen na, zoals de Sint Jansprocessie in Laren, kon de bedevaart zich alleen in de zuidelijke provincies hier en daar publiek vertonen. Maar ondanks alle beperkingen kreeg de bedevaartcultuur in eigen land een flinke omvang.

Opnieuw in de kijker

Het mocht zeker een opmerkelijke stap heten van het Meertens Instituut – één van de tien onderzoeksinstituten van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) – om dit thema aan te snijden. Weliswaar behoort de bestudering van de cultuur van het dagelijks leven in Nederland tot de kerntaken van dit instituut, maar tot eind jaren tachtig werden onderwerpen die met katholieke cultuur te maken

← De Nationale Bedevaart voor de H.H. Martelaren van Gorcum vindt jaarlijks plaats op 9 juli bij de bedevaartskerk in Brielle (Zuid-Holland).

hadden zoveel mogelijk vermeden. Deze omissie was niet het gevolg van formeel beleid, maar van het eigenzinnig denken van het toenmalige afdelingshoofd Volkskunde, de protestantse volkskundige Han Voskuil. Deze had een grote afkeer van alles wat met katholiek 'bijgeloof' te maken zou hebben, zaken zoals relieken, heiligenverering en bedevaarten. Daarmee paste hij nog helemaal in de verzuilde, eenkennige samenleving.

aan te sturen. Uiteindelijk waren er al tezamen meer dan honderd personen bij het project betrokken.

De vrees van de toenmalige directeur dat de ambitieuze opzet gedoemd was om te mislukken, was een van de redenen tot interne onrust. De existentiële crisis waarin het Meertens Instituut vervolgens terechtkwam haalde zelfs de landelijke pers. Gelukkig is het allemaal goed gekomen, zelfs zonder

'Om conflicten met protestants Nederland te vermijden beperkten de katholieken hun bedevaartprocessies veelal tot het kerkgebouw of de pastorietauin'

Na het vertrek van Voskuil in 1989 kwam 'bedevaart' opnieuw in de kijker. Zijn opvolger, de katholieke theoloog Paul Post, plaatste het thema op de onderzoekagenda. Haast leek geboden, niet alleen omdat men het thema nu wel de moeite waard vond, maar ook omdat men dacht dat de bedevaartcultuur binnen de ontkerkelijkende samenleving met rasse schreden zou verdwijnen. Tot dan toe was er nog schrikbarend weinig kennis over dit onderwerp verzameld. Het project *Bedevaartplaatsen in Nederland* (BiN) kreeg een belangrijke plaats in het nieuwe onderzoeksplan van het Meertens Instituut. Medio 1993 ging het van start. De ambitie was om alle Nederlandse bedevaartplaatsen in verleden en heden in kaart te brengen en te beschrijven. Daarvoor was zowel historisch onderzoek als contemporair etnologisch veldwerk vereist. Dankzij vernieuwingsgelden van de KNAW konden enkele coördinatoren worden aangesteld. Deze hadden tot taak om een heel team auteurs, werkzaam in diverse wetenschappelijke disciplines,

de noodgreep om een beschermheilige uit het eigen onderzoek aan te moeten roepen. De directeur ruimde het veld en het etnologische onderzoek kon met voldoende steun verder gaan. Het bedevaartproject vorderde gestaag en kon in het jaar 2000 succesvol worden afgerond, bijna zeven jaar na de start ervan. Het resultaat was een driedelig lexicon, bevattende in totaal zo'n 3100 dubbelkoloms-pagina's; en daarmee leek de Nederlandse bedevaart, althans voor zover deze zich binnen de landsgrenzen beweegt, behoorlijk goed geboekstaafd. Als toegift kwam in 2004 nog een aanvullend vierde deel op de markt, en in 2006 een digitale afspiegeling van dit alles in de vorm van een online website, de *BiN on Line* (BoL).

Het project zelf maar ook de verschijning van elk boekdeel – over een periode van zo'n acht jaar – zorgde telkens voor ruime media-aandacht en bijgevolg voor meer bekendheid van bedevaarten in Nederland. Die hernieuwde aandacht was overigens mede te danken aan de herleving van oude voetpelgrimages. →

***De bedevaart wordt aan alle ‘moderne pelgrims’
aangeprezen onder de leus ‘ook bijzonder
als je niet religieus bent’***

De Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch in de Mariakapel in de St.-Janskathedraal is een voorbeeld van een bekend lokaal heiligdom.

Met name de Camino, de wandelroute naar Santiago de Compostela, speelde daarbij een ‘trekkersrol’. Ondertussen is Europa zelfs bedekt met een fijn vertakt netwerk van pelgrimsroutes, en is bedevaartonderzoek haast een aparte discipline geworden.

Bedevaart in de mainstream

Waar eerder in Nederland de bedevaart als een paaps, ‘bijgelovig’ relict uit het verleden werd gezien, is ze inmiddels getransformeerd tot een oecumenisch breed geaccepteerde praktijk. Deze ontwikkeling is vergelijkbaar met de holistische en ietsistische omarming van Maria als een universeel spirituele ‘moeder’ voor steun en vertroosting, wat aansluit bij de spiritualisering van de samenleving en de waardering voor uiteenlopende *goddesses*. De culminatie van dit nog altijd voortdurende ‘normaliseringsproces’ rond bedevaart laat zich misschien symboliseren in de aanbidding van consumentenbedevaarten, die dit jaar prozaïsch werden aangeboden (voorzien van QR-code) in het grootste tijdschrift van Nederland, het ANWB-magazine *Kampioen*. Meer ‘mainstream Nederland’ bestaat niet. De bedevaart wordt er aan alle ‘moderne pelgrims’ aangeprezen onder de leus ‘ook bijzonder als je niet religieus bent’.

Waar de kerken steeds verder onder druk komen te staan, blijft de bedevaart relatief populair. Weliswaar zijn er veel,

minder bekende (vooral bovenlokale), heiligdommen verdwenen, maar de bekendere (regionale en nationale) heilige plaatsen beschikken vaak nog over een bijzondere *staying power*, met een sacrale of mystieke uitstraling die door allerlei bezoekers blijvend als attractief wordt ervaren. Het lijkt wel of het fenomeen bedevaart zichzelf opnieuw heeft uitgevonden. Door nieuwe groepen ‘pelgrims’ die bedevaartroutes vooral als spirituele wandelervaring ondergaan. Maar ook door wetenschappers die ‘bedevaart’ nogal eens verbreed, buiten de gebruikelijke religieuze kaders plaatsen. Steeds vaker typeren zij bijvoorbeeld de bezoekers van graven of herinneringsplekken van populaire seculiere personen als pelgrims. Sommige gaan nog verder en bestempelen toeristen tot bedevaartgangers omdat hun doelen, de stranden, musea of historische stadscentra, als nieuwe sacrale, zingevingsplekken voor de moderne mens zouden fungeren. Met dat uitgangspunt wordt haast elke locatie ‘bedevaart’-doel.

Stappen naar de toekomst

De bedevaart is dus als levende devotiepraktijk nog lang niet uit Nederland of Europa verdwenen en voortdurend dienen zich nieuwe ontwikkelingen aan. Daarom heeft het Meertens Instituut gezocht naar mogelijkheden om het eigenlijk afgesloten bedevaart-

project een nieuwe impuls te geven. De zoektocht eindigde al gauw bij het KDC. De Amsterdamse en de Nijmeegse partner leggen nu gezamenlijk de basis voor een duurzame voortzetting van het project. Vanaf mei 2022 zullen zij samen de bedevaartdatabase onderhouden, aanvullen en verbeteren. Tevens zullen zij het bedevaartonderzoek blijven stimuleren en faciliteren. Ter bevordering daarvan draagt het Meertens Instituut enkele tientallen strekkende meters documentatie over aan het KDC, zowel met betrekking tot heiligdommen in Nederland als met betrekking tot door Nederlanders bezochte heiligdommen in het buitenland. ¶

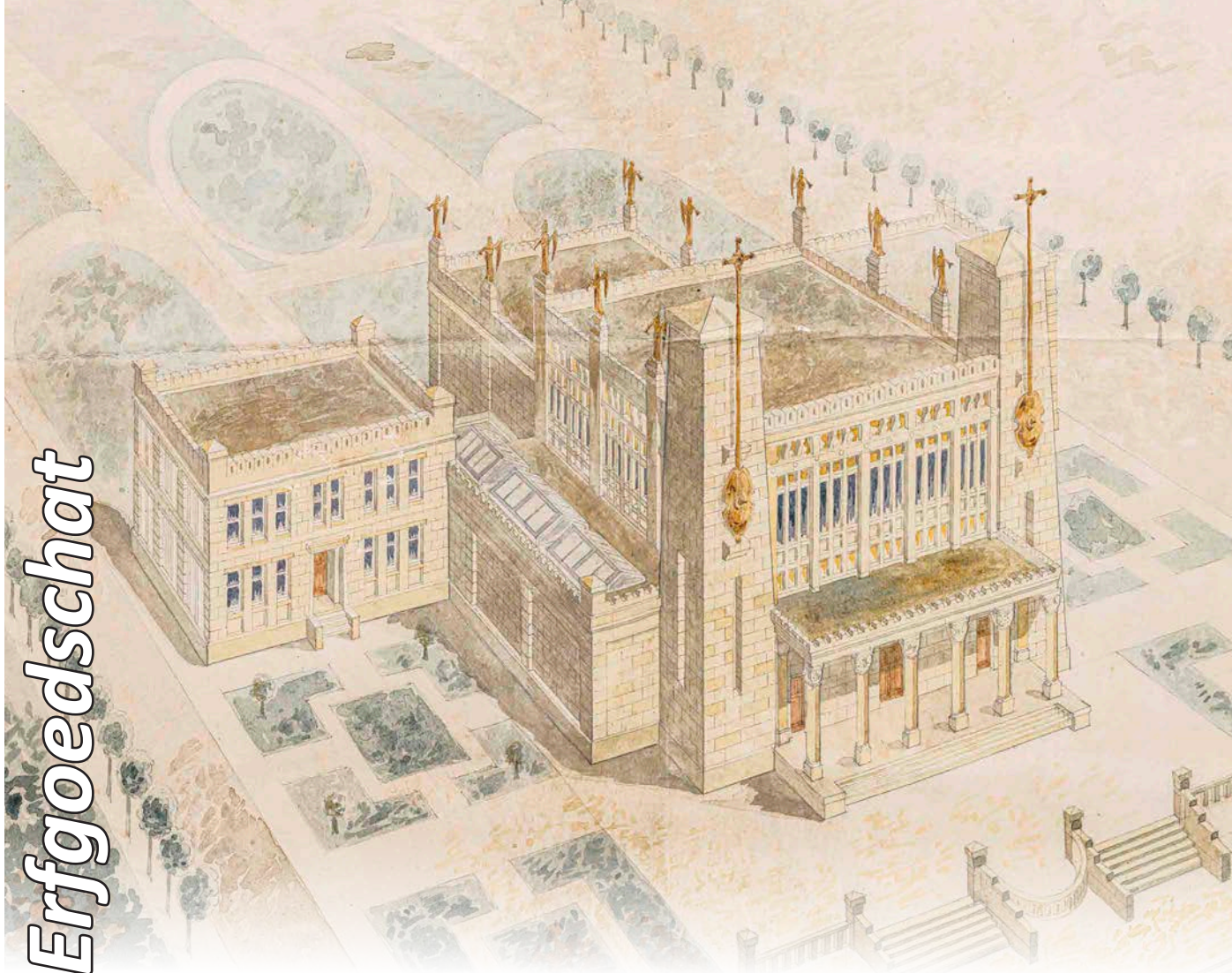
Nieuwsgierig geworden?

Om deze stap te markeren, om een balans op te maken en om nieuwe perspectieven en interessevelden rond bedevaart te schetsen en te evoceren, wordt op 25 mei 2022 het symposium *Bedevaart in Kaart* gehouden.

Meer informatie vindt u op www.ru.nl/kdc

**Nieuwsgierig naar de database
Bedevaartplaatsen in Nederland?**

Bezoek de BiN on Line op www.meertens.knaw.nl/bedevaart

Een tweede kerk voor de Heilig Land Stichting?

Tekst: Marieke Smulders | **Beeld:** Jos Margry, collectie KDC / Heilig Land Stichting

Sinds enkele maanden is het KDC de nieuwe archiefbewaarplaats van de omvangrijke collectie van de Heilig Land Stichting, de moederstichting van Museumpark Oriëntalis, gelegen bij het gelijknamige dorp in de gemeente Berg en Dal (Gelderland). De verzameling omvat niet alleen vele meters papieren archief, maar ook fotoboeken, maquettes, glasdia's en foto's van het Heilig Land (Palestina, Jordanië en Syrië), evenals ontwerptekeningen voor de verschillende gebouwen die in de loop van de tijd in en rond het openluchtmuseum werden gebouwd – of uiteindelijk niet, zoals het hierboven afgebeelde 'Sanctuarium van de Heilig Land Stichting', ontworpen door Jos Margry.

Oorspronkelijk zou de parochiekerk die bij het toenmalige *Bijbels Openluchtmuseum* moest verrijzen, ontworpen worden door architect Albert Margry, maar hij overleed in 1911 heel plotseling op 54-jarige leeftijd. Zijn zoon Jos, die nu aan de leiding van het architectenbureau van zijn vader kwam te staan, was pas 23 jaar en studeerde op dat moment bouwkunde in Delft. Vanwege zijn onervarenheid werd besloten de opdracht voor de kerk niet alleen aan de jonge Margry te geven, maar hem te laten samenwerken met de befaamde architect Jan Stuyt (u kunt hem nog kennen

uit het vorige nummer van *Impressie*). Beide architecten gingen vervolgens aan de slag met een eigen ontwerp. Dat van Margry, een zaalkerk met een rechthoekig schip en een plat dak, was geïnspireerd op de Tempel van Jeruzalem en werd door hem gepresenteerd onder de naam 'Sanctuarium' (Latijn voor 'heiligdom'). Dit plan verloor het van het idee van Jan Stuyt – al zou er uiteindelijk een aangepast, kleiner ontwerp van Stuyt voor in de plaats komen omdat zijn eerste ontwerp veel te duur bleek. Sinds jaar en dag staat in Heilig Landstichting nu de Cenakelkerk van Stuyt, met kleurrijke schilderingen van Piet Gerrits. Maar er had dus ook een Sanctuarium kunnen staan. Daarvan rest nu niets meer dan de ontwerptekeningen van Margry.

Overigens is dit niet de enige Heilig Landstichting-kerk die er nooit kwam: vanwege dezelfde budgettaire problemen die Stuyt noopte met een goedkoper ontwerp te komen voor de parochiekerk, moesten de stichters van het devotiepark ook afzien van de aanleg van een grootse Heilig Hart-basiliek die midden in het park was voorzien. Maar ook al zijn ze dan nooit gebouwd, de kerken die er nooit kwamen maken evengoed deel uit van het erfgoed van de Heilig Land Stichting. 🏛️

Dekkerswald: een katholiek sanatorium

De rol van de Liefdezusters

KDC

12

Ansichtkaart met de voorzijde van Dekkerswald te Groesbeek (Gelderland) z.j.

In juni 2022 komt er een einde aan bijna 110 jaar longzorg in de bossen van Groesbeek. Vanaf 1913 was daar het katholiek sanatorium Dekkerswald gevestigd. Het Radboudumc, dat sinds 2009 eigenaar is van de kliniek, verhuist dan alle zorg van de locatie Dekkerswald naar de universiteitscampus in Nijmegen. Deze overdracht vormt de aanleiding voor een terugblik op het ontstaan en de ontwikkeling van dit instituut, waarvoor de oprichters destijds aan de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (kortweg genoemd de 'Zusters Onder de Bogen') uit Maastricht vroegen de patiëntenzorg op zich te nemen. Marie-Antoinette Willemsen, een van de drie auteurs van het boek *Dekkerswald 1913-2022. Longzorg in een golvend landschap* dat in mei bij uitgeverij Boom is verschenen, beschrijft in *Impressie* hoe de zusters zich vanuit hun religieuze betrokkenheid hebben ingezet voor de katholieke longpatiënten van het sanatorium.

Tekst: Marie-Antoinette Willemsen | **Beeld:** collectie KDC

Tuberculose is een besmettelijke ziekte die wordt veroorzaakt door de tuberkelbacil. Deze werd in 1882 door de Duitse medicus Robert Koch ontdekt. Een remedie tegen de aandoening was in de negentiende eeuw niet voorhanden, waardoor de aandacht vooral uitging naar verplegen en nauwelijks naar genezen. Een tbc-patiënt had het benauwd, hoestte *sputum* op, vaak vermengd met bloed, vermagerde sterk

en verloor alle energie. Om die reden richtte de therapie zich op strikte bedrust, buitenlucht, goed eten en isolatie van de buitenwereld. Ideale locaties voor de opvang van patiënten waren kuuroorden in de bergen van Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland. In Nederland werden de eerste sanatoria gebouwd aan het begin van de twintigste eeuw. Dat gebeurde met 'neutraal' geld. Rond 1906 kwam bij

vooraanstaande katholieken de wens op eigen tbc-klinieken te bouwen, want 'Een Roomsche Katholieke patiënt heeft een R.K. Tehuis nodig. Niet alleen zal hij daar hulp vinden voor 't veege lijf, doch ook hulp voor zijn ziel. Een zieke die Roomsche is, heeft behoefte aan een Roomsche omgeving, die hem troost en vrede zal schenken en overgave aan Gods Heilige Wil', schreef een van de initiatiefnemers.

voor katholieke patiënten van de H. Carolus Borromeus

KDC

13

Om het plan te verwezenlijken werd in 1908 het bosrijke terrein Dekkerswald bij Groesbeek aangekocht. Dokter Nicolaas van Spanje, geneesheer-directeur van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis (OLVG) in Amsterdam, was de spil bij dit initiatief.

‘Een R.K. patiënt heeft een R.K. tehuis nodig. Want niet alleen zal hij daar hulp vinden voor ‘t vege lijf, doch ook hulp voor zijn ziel’

Het was deze katholieke leefomgeving met haar eigen mores die in de eerste decennia van Dekkerswald een opvallende rol speelde. Omdat Van Spanje in het OLVG een beroep had gedaan op de inzet van de Liefdezusters van de Heilige Carolus Borromeus (SMCB), kortweg genoemd de Zusters Onder de Bogen, had hij zich opnieuw tot deze congregatie gericht voor Dekkerswald. Rond 1910 reisde hij af naar Maastricht om aan de algemeen overste, moeder Veronica, te vragen of ze nog zusters beschikbaar had. Zuster Alphonsine van Haeff (1860-1928), die de eerste huisoverste was van het OLVG, had het gesprek voorbereid en legde als voorwaarde een vergoeding van 80 gulden per jaar voor iedere zuster op tafel. De penningmeester van de opgerichte ‘Vereeniging Rooms Katholieke Herstellingsoorden voor Longlijders en Zwakke Kinderen’, Th. Everhard, vond dit te hoog en benadrukte dat de congregatie bestond uit ‘liefdezusters’, die tot doel hadden mensen in nood te helpen. Met een zeer krap budget, waarbij geen geld overbleef voor de bouw van een klooster of kapel, stelde hij de overste

voor genoeg te nemen met 40 gulden. Het was voor de congregatie wel een zeer pover begin, waarbij een sterk beroep werd gedaan op hun charitas en het idee dat de zusters uitsluitend leefden voor God.

Dagelijkse routine

Op 21 juli 1913 arriveerden de eerste vijf religieuzen. Nog voor de officiële opening in oktober hadden ze al de zorg over vijftig patiënten, waarmee iets minder dan de helft van de beschikbare bedden was bezet. In de loop van 1914 liep het aantal snel op tot honderdvijfentwintig, waardoor de zusters een meer dan volle dagtaak hadden.

‘De geschiedenis van een sanatorium is de geschiedenis van de dagelijksche regelmaat, het komen en gaan van de patiënten, de dagrust in de witte bedden, de geruischlooze bedrijvigheid der witte zusters in de lange gangen, de rondgang van den geneesheer-directeur en zijn assistenten, de klok, die immer luidt op een eender uur, de rector die de kamers ingaat en aan de bedden zit en moed inspreekt, waar de genezing lang valt.’

De dagorde in het sanatorium volgde in feite de routine van

het kloosterleven. Verdeeld over de dag waren er zowel voor de zusters als patiënten momenten van persoonlijk gebed, uren van silentium en ging iedereen – een aantal in bed – dagelijks naar de kapel. In alle zalen hing een kruisbeeld, de zusters gingen ‘s avonds met wijwater rond en patiënten die een operatie moesten ondergaan kregen een kruisje op het voorhoofd gedrukt.

Alle kerkelijke hoogtijdagen werden gevierd, soms met een processie door de tuin, wat zorgde voor wat afleiding voor de vaak langdurig aan bed gekluisterde patiënten. Voor de geestelijke begeleiding van de zusters en de patiënten werd rector Arnold Suys aangetrokken. Als voormalig pastoor in Waalwijk had hij, na een reis door het Heilig Land, in 1911 het initiatief genomen in Nederland het devotiepark de Heilig Landstichting te laten bouwen, enkele jaren later gevolgd door de Cenakelkerk. →

Het beeld ‘Onderonsje’ door J. Buzink is door het personeel van Dekkerswald geschonken aan de congregatie van SMCB t.g.v. het 150-jarig bestaan in 1987. Momenteel is het beeld te zien bij het LUMC in Leiden. | **Fotograaf:** Martina-Gerards Wijnen

Mozaïek door kunstenaar Piet Gerrits, boven de hoofdingang van de kapel.

Van de eerste in het sanatorium werkzame zusters zorgde de keukenzuster voor de maaltijden, een ander maakte de ziekenzalen schoon, de verpleegzuster waste en verzorgde de bed-patiënten en nam vijf keer per dag hun temperatuur op. Iedere dag werden alle patiënten gewogen, waarna de geneesheer-directeur het behandelplan kon bijstellen. Een laatste zuster deed het huishouden van de op het terrein wonende rector en ondersteunde zijn taken in de kapel. Als de tuberculosepatiënten 's middags gingen rusten deed een van de zusters de administratie, een ander hielp in de apotheek of het laboratorium, en als er tijd over was werd er naai- of stopwerk gedaan. Over hun inzet schreef de jezuïet A.J. Wessels in het Gedenkboek dat ter gelegenheid van het vijfentwintig jarig bestaan uitkwam: 'Hoevele zusters hebben hier haar krachten uitgeput, haar eigen gezondheid, haar eigen leven geofferd in het volbrengen van de zware, dagelijksche taak, nooit onderbroken door vakantie, dikwijls zonder voldoende rust.' Niet verwonderlijk dat de zusters blij waren als 's avonds om negen uur de dag na een laatste rondgang werd afgesloten.

Medisch versus katholiek

De aan het sanatorium verbonden rector werd benoemd door de bisschop van 's-Hertogenbosch en viel onder diens verantwoordelijkheid. Voor eerstgenoemde was de katholiciteit van het sanatorium en het volgen van de katholieke leefregels door de patiënten van doorslaggevend belang. Tot eind

jaren vijftig ontstonden er daardoor regelmatig meningsverschillen tussen hem en de directeur, die uitsluitend aandacht had voor de medische aspecten van de bewoners. Zo maakte de rector bezwaren tegen het aannemen van niet-katholieke artsen, het toelaten van andersgelovige patiënten of hun bezoek, het door patiënten niet willen bijwonen van de dagelijkse mis, geheime afspraken die mannen en vrouwen maakten als ze in de laatste fase van hun kuur mochten wandelen in het bos, en al wat tot eind jaren vijftig gold als immoreel gedrag voor katholieken.

'De katholiciteit en de medische aspecten van de bewoners zorgden in de jaren '50 regelmatig voor meningsverschillen op de werkvloer'

In eenzelfde situatie zaten de zusters. Zij werden door hun algemeen overste aangesteld en waren volgens de kloosterregels alleen gehoorzaamheid verschuldigd aan de huisoverste. Dat kon leiden tot controverses op de werkvloer. Droeg een arts bijvoorbeeld een zuster een taak op waar zij het nut niet van inzag, dan hoefde zij die in principe niet uit te voeren. Onenigheden ontstonden in de jaren dertig en daarna doordat de zusters in medische kennis achterop raakten. Waar ze in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw zelfstandig konden handelen, kwamen ze door de toenemende specialisering en

medisch-technische ontwikkelingen in hiërarchie onder de artsen te staan. Die lieten zich soms laatdunkend over hen uit en behandelden hen als ondergeschikten. Daarover deed een zuster dan haar beklag bij de huisoverste, die de kwestie met de arts moest oplossen.

Van beslotenheid naar losse clusters van zorg

Vanwege het besmettingsgevaar had het sanatoriumterrein zich ontwikkeld tot een besloten leefgemeenschap.

Niet alleen de patiënten en de zusters woonden tot na de Tweede Wereldoorlog op Dekkerswald, ook de geneesheer-directeur en sommige assistent-artsen, de rector, de vaste chauffeur, de boswachter, de nachtwachter, de (hulp)machinist en de (hulp)stoker en verder al het personeel dat het sanatorium draaiend moest houden. Juist die beslotenheid zou na de oorlog worden losgelaten. Door het terugdringen van tbc en de groeiende mogelijkheden om patiënten poliklinisch te behandelen nam in de jaren vijftig het aantal langdurig verblijvende patiënten af.

De meisjeszaal. Door het gebrek aan geld lagen de patiënten op grote zalen bij elkaar en moest een handvol zusters voor hen zorgen. De Zusters onder de Bogen (links achterin) waren duidelijk te herkennen aan hun witte kappen en pijen.

De zusters gaan met de jonge patiënten naar buiten.

Met de beschikbare kennis en faciliteiten koos het bestuur er toen voor op het terrein voor niet-tuberculoselidiers die wel een longaandoening hadden de Dr. Van Spanjekliniek te laten bouwen. Verder kwam er een longstation en een bloedtransfusiedienst. In 1959 werd het kinderastmacentrum Eijkeloord geopend en in 1964 het dermatologisch paviljoen De Papelberg. Het sanatorium als verlengstuk van het klooster, met haar strenge dagorde en nadruk op charitas en gebed, transformeerde in een moderne medisch-specialistische instelling. Voor de nieuwe clusters werd lekenpersoneel aangetrokken.

'De religieuzen konden de medische ontwikkelingen moeilijk bijbenen'

Niet alleen konden de religieuzen de medische ontwikkelingen moeilijker bijbenen, het beschikbare aantal zusters was ook afgenomen, een proces dat versneld doorgang vond na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Hoewel de congregatie in 1952 nog het initiatief had genomen tot de oprichting van de Katholieke Hogere School voor Verpleegkundigen (KHSV) in Nijmegen, leidde die vooral op voor leidinggevende functies. Dit alles betekende dat leken steeds meer de dagelijkse taken van de zusters overnamen.

In de daarop volgende decennia vergrijsde de groep religieuze verpleegsters. De een na de ander ging met pensioen. De nog vitale

zusters maakten zich op Dekkerswald dienstbaar in het pastoraat, het welfare-werk, als gastvrouw of anderszins als vrijwilligster ten dienste van de patiënten. De zusters die huishoudelijke taken uitvoerden bleven meestal wel tot hun pensionering of zelfs langer doorwerken.

De laatste zusters

Tegen het eind van de jaren tachtig waren er bijna geen religieuze verpleegsters meer. 'De katholieke signatuur van ons huis is met het verdwijnen van de religieuzen minder duidelijk zichtbaar geworden', stond in het jaarverslag van 1986 te lezen. Het groepje overgebleven zusters woonde nog tot 1992 in het klooster, kreeg toen de bungalow *Bethel* met nieuw aangebouwde

bejaardenappartementen toegewezen, om uiteindelijk in 2007 Dekkerswald definitief te verlaten. De in het bos aangelegde begraafplaats voor de zusters werd ontruimd en de stoffelijke resten werden overgebracht naar Maastricht. De plek in het bos bleef met een afrastering gehandhaafd uit piëteit voor de religieuzen.

Daarmee waren de laatste sporen van de liefdevolle, in sommige opzichten soms ook wat rigide, zorg voorgoed verdwenen van het uitgestrekte sanatoriumterrein in Groesbeek. Als dank voor hun enorme inzet gedurende bijna honderd jaar kregen de zusters van de gemeente Groesbeek een gouden eremedaalje uitgereikt. Zelf schonk de congregatie aan het nieuw gebouwde longcentrum op het universiteitsterrein het beeld 'Onderonsje', waarmee de cirkel van hun presentie in de zorg rond gemaakt is. ¶

Verder lezen?

Het boek **Dekkerswald 1913-2022. Longzorg in een golvend landschap** (Amsterdam 2022) door T. Bosch, L. van Bergen & M.A. Willemsen is nu verkrijgbaar bij de boekhandel of via Uitgeverij Boom.

Zuster Laurentia van de Zusters Onder de Bogen neemt als laatste religieuze afscheid van Dekkerswald in juni 1992 | **Fotograaf:** P.H. Gerrits

De Chaldeeuwse kerk in beeld

Ontmoetingen rond migratie

KDC

16

'Onderzoek naar religieus erfgoed beperkt zich vaak tot kerkgebouwen en voorwerpen. Maar we moeten ook de sociale en maatschappelijke aspecten in kaart weten te brengen'

Onderzoeksstagiair Manthos Velogiannis voelde zich bij het KDC als een vis in het water. Als student Heritage and Memory Studies aan de Universiteit van Amsterdam wilde hij zich graag verdiepen in de maatschappelijke betekenis van religieus erfgoed. Voor het KDC legde hij samen met de parochianen van de Chaldeeuwse Kerk de kerkgebouwen in Hengelo en Amsterdam vast in een serie foto's. In maart 2022 kon de fotocollectie worden overgedragen aan het KDC. Een terugblik met Manthos en met Firas Ghazi Youssif, pastoor van de Chaldeeuwse parochie.

Tekst: Anneloes van Kuijk | **Beeld:** Parochie Heilige Thomas Apostel, Anneloes van Kuijk

Foto boven: Een viering van de Heilige Thomas Apostel-parochie in de Sint-Raphaelkerk te Hengelo (Gelderland). Deze Chaldeeuwse parochie bestaat uit katholieke migranten uit Irak en Syrië die vallen onder de kerk van Rome, maar die ook hun eigen tradities in stand willen houden, zoals bijvoorbeeld het Aramees als liturgische taal.

Begin 2021 kwam ik als themaleider Internationale Diversiteit bij het KDC in contact met Manthos Velogiannis, die als internationale student op zoek was naar een onderzoekstage. Tijdens zijn master Architectuur aan de universiteit van Patras in zijn vaderland Griekenland, had hij zich verdiept in architectuur en vluchtelingen. Zijn scriptie 'The management of Muslim and Jewish monuments in Thessaloniki' was beoordeeld met een 10. Manthos vertelt: "Daarna wilde ik mij verder specialiseren in erfgoedstudies. Ik heb gekozen voor de Universiteit van Amsterdam: de afdeling Heritage and Memory Studies stond hoog aangeschreven. Ik vind vooral de verschillen in visie en belangen rond erfgoed erg interessant en via via kwam ik terecht bij Anneloes."

Manthos en ik hebben eerst samen een dag letterlijk op de hei doorgebracht om te zien waar zijn talenten en

& religieus erfgoed

belangstelling het beste tot hun recht konden komen. We besloten om in samenwerking met de leden van een internationale katholieke gemeenschap hun kerkgebouw vast te leggen in foto's. Voor het KDC interessant, omdat er nog weinig primaire bronnen van katholieke internationale gemeenschappen beschikbaar zijn; en omdat de aandacht voor 'religieus erfgoed' zich vaak beperkt tot de liturgische aspecten van kerkgebouwen, voorwerpen en tradities. De vraag was: kunnen we met deze studieopdracht meer leren over de sociale en maatschappelijke aspecten van kerkgebouwen?

Manthos: "De antropologische benadering sprak mij erg aan: samen met betrokkenen bepalen wat belangrijk is om te documenteren en om welke waarde en betekenis het gaat. Het liefst hadden we de wisselwerking tussen de gemeenschap en het kerkgebouw

onderzocht, maar dat was vanwege de coronabeperkingen niet mogelijk: er werden geen bijeenkomsten meer gehouden."

Op zoek naar verdieping

Het bleek niet eenvoudig om een gemeenschap te vinden waarmee Manthos aan de slag kon. In 2021 stond alles in het teken van coronamaatregelen. De toch al overbezette priesters hadden wel iets anders aan hun hoofd dan het begeleiden van een onderzoeksstudent. Manthos vult aan: "Daarnaast waren er de taalverschillen: ik sprak toen nog nauwelijks Nederlands en de meeste van mijn gesprekspartners spraken weinig Engels. Ook waren sommige gemeenschappen huiverig om mee te werken; mensen die hun land moesten ontvluchten, staan soms liever niet in de belangstelling."

'Tradities die niet begrepen worden, kunnen niet goed worden doorgedragen naar de toekomst'

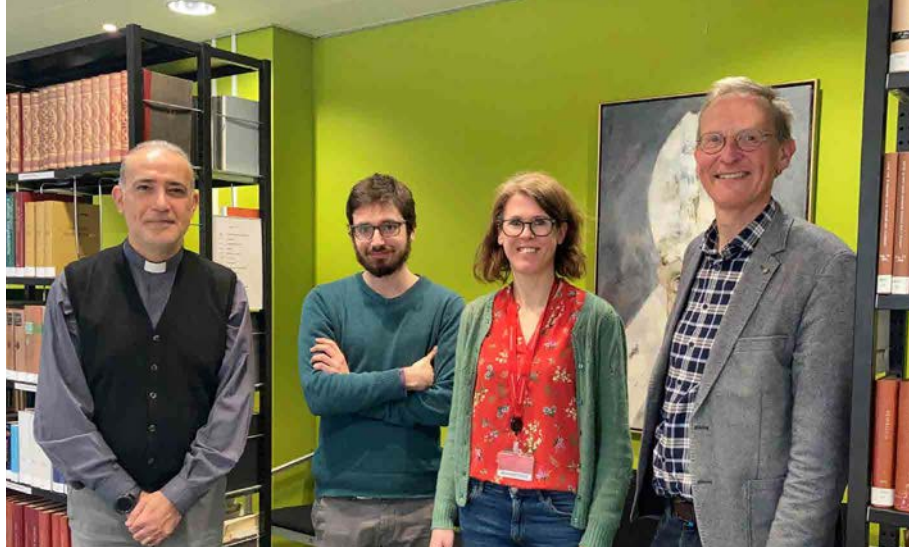
Uiteindelijk kwamen we in contact met pastoor Firas Ghazi Youssif van de Parochie van de Heilige Thomas Apostel van de Chaldeeuwse Kerk in Nederland. De Kerk van de Chaldeeërs is een autonome katholieke kerk die in volledige gemeenschap is met de paus van Rome. De oorsprong van de kerk ligt in het huidige Irak. Als enige priester voor gemeenschappen in Hengelo, Amsterdam, Utrecht, Arnhem, Hoogeveen en Rotterdam had pastoor Firas een overvolle agenda. Toch maakte hij in juni 2021 graag tijd voor ons vrij voor een hartelijke ontvangst bij hem thuis in Nieuwegein.

"Ik vind onderzoek erg belangrijk; zelf ben ik ook altijd op zoek naar verdieping. Zo volg ik cursussen bij het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen," legt Firas uit. "Ik help daarom graag anderen met hun onderzoek. Dat is ook de kern van onze missie. Onze missie zit niet in het naleven van bepaalde regels, maar om een houding van oprechtheid, van streven naar vrede en samenwerking. Het gaat erom Jezus in ons leven te laten weerspiegelen."

Firas stelde voor om samen te werken met de gemeenschap in Hengelo. De Sint-Raphaelkerk is sinds 2015 in eigen bezit van de Heilige Thomas Apostel-parochie. Elders in het land worden kerkgebouwen gehuurd van de 'territoriale' parochies. Zo wordt in Amsterdam de Verrijzeniskerk gehuurd van de Parochie van de Vier Evangelisten, samen met enkele andere gemeenschappen. De kerkruimte kan dan vaak niet naar eigen behoefte worden ingericht; niet alleen wat interieur betreft, maar ook als het gaat om tijd. "We huren de kerkruimte voor een bepaald tijdvak. Dat komt lastig uit als we langere of bijzondere vieringen willen houden, zoals een huwelijksinzegening. Dan komen er familieleden vanuit het hele land. Ook het houden van onze processies in de kerk is vaak niet makkelijk. We willen graag een extra kerkgebouw kopen, we hebben het geld ervoor, maar ondanks de leegkomende kerkgebouwen overal in het land blijkt dat niet eenvoudig te realiseren."

Ontmoetingsplekken

We namen deel aan de mis in Hengelo, waarna Firas ons introduceerde bij de gemeenschap. Firas legt uit dat het belangrijk was om duidelijk te maken dat hij als priester het onderzoeksproject steunt, om het vertrouwen te winnen van de parochianen. →

Pastoor Firas Ghazi Youssif (links) op bezoek bij het KDC. Naast hem v.l.n.r. Manthos Velogiannis (onderzoekstagiaire), Marieke Smulders (KDC) en Hans Krabbendam (KDC).

18 “Door die openlijke steun kon ik makkelijker met hen in gesprek komen, om te ontdekken hoe de gemeenschap in elkaar zit”, vertelt Manthos. “Met hen overlegde ik wie mij het beste verder kon helpen. Uiteindelijk heb ik met vijf informanten gewerkt, die verschillende posities hadden in de gemeenschap. Elk van hen vroeg ik een plattegrond te tekenen van het kerkgebouw, zoals zij het gebouw voor zich zien en om daarbij aan te geven welke plekken voor hen belangrijk zijn. Vervolgens vroeg ik hen om mij rond te leiden en me over het kerkgebouw te vertellen. Naderhand maakte ik foto’s van de ruimten en de objecten die zij mij hadden aangewezen.”

Naast de liturgische ruimte wezen veel parochianen Manthos vooral op allerlei ontmoetingsplekken: de ruimte waar gezamenlijke maaltijden worden gehouden, de rookplek, de kamers waar de catechese wordt gegeven. “Een man tekende een klein kamertje op de plattegrond en ik vroeg hem wat het was. Hij vertelde lachend dat het een toilet was: de kerk in zijn vaderland Syrië had geen eigen toilet, zodat iedereen na de viering zich naar huis moest haasten.” Bij het zien van de foto’s van de Hengelose kerk merkte Firas op dat er alweer het een en ander is veranderd. Er is inmiddels een bibliotheek ingericht en een kamer waar jongeren elkaar kunnen ontmoeten. Firas organiseert hier voor hen gespreksavonden, bijvoorbeeld over het onderhouden van liefdesrelaties.

Liturgische taal

In reflectie stelt Manthos dat het hem was opgevallen dat er in de kerkruimte weinig ‘religieus erfgoed’ in de gangbare zin van het woord te vinden was. Het interieur van de Sint-Raphaelkerk had geen grondige

verandering ondergaan nadat het was overgenomen van de protestante gemeente. De mogelijkheden daartoe zijn ook beperkt doordat het gebouw is aangemerkt als rijksmonument. Anders dan de meeste oosters-katholieke kerken heeft de Hengelose kerk geen iconostase of een rijke collectie aan kleurrijke gewaden en liturgische voorwerpen. De inrichting is sober te noemen. “Ik had de indruk dat de kerkruimte eerder is geënt op de Nederlandse samenleving dan op die van het Midden-Oosten. De meeste materialen en voorwerpen zijn van Nederlandse makelij. Het lijkt erop dat de kerkruimte en de objecten niet de belangrijkste ‘erfgoeddragers’ zijn voor deze gemeenschap, maar de liturgische taal: het (modern) Aramees. Iedereen benadrukt dat het Aramees de taal van Jezus zelf was. Ook de gezangen en hymnen zijn waarschijnlijk belangrijke vormen van erfgoed. In dat geval zou het goed zijn om dit in audiovisuele opnamen te borgen.”

Verder stelde Manthos vast dat de begrippen ‘gemeenschap’ en ‘identiteit’ niet zo vastomlijnd zijn als tegenwoordig vaak wordt gedacht. De Chaldeeuse gemeenschappen bestaan uit mensen met verschillende nationaliteiten. De meesten zien zichzelf eerder als lid van de rooms-katholieke kerk - of nog breder: als christen - dan als lid van de Chaldeeuse gemeenschap. Velen zijn daarnaast verbonden met territoriale parochies. En de geloofsgenoten ontmoeten elkaar niet alleen in het kerkgebouw, maar ook op vaste plekken er buiten, zoals in het park en op bedevaartreizen. “Eigenlijk kan je beter spreken van een ‘netwerk’”, denkt Manthos. Firas voegt toe dat de vieringen in Hengelo ook mensen uit Duitsland trekken.

Onbewuste behoefte

“Mijn belangrijkste persoonlijke ervaring was de verlegenheid met mijn rol als buitenstaander en observator”, vertelt Manthos tot slot. “Het hing samen met ethische vragen, zoals: op welke gronden zou ik deelnemen aan de communie? En wie had eigenlijk belang bij dit onderzoek? De behoefte aan het verzamelen van documentatie kwam vanuit het KDC, ingebed in de academische wereld; niet vanuit de Chaldeeuse gemeenschap zelf.” Toch was Firas direct ingesprongen op het verzoek: “In mijn parochie leeft het idee dat Nederlanders geen belangstelling hebben voor geloofszaken; nu kon ik laten zien dat er wel degelijk interesse voor ons is.”

Maar misschien kan je spreken van een onbewuste behoefte? De internationale gemeenschappen die al langere tijd in Nederland bestaan, merken dat de jongere generaties weinig weten over de beginperiode. De kennis en ervaring van de grondleggers zijn echter vaak niet vastgelegd. Tradities die niet begrepen worden, kunnen niet goed worden doorgedragen naar de toekomst. Een mooie taak voor het KDC om met hen te bespreken hoe ons instituut hierbij behulpzaam kan zijn. ¶

De fotocollectie uit dit onderzoek wordt samen met de Chaldeeuse gemeenschap ingevoerd en is daarna pas beschikbaar voor studie.

De Chaldeeuse Kerk in Nederland

De Chaldeeuse Kerk hoort tot de oosters-katholieke kerken en is verbonden met de paus van Rome. In Nederland is de Sint Thomas Apostel-parochie gegroeid vanuit een gemeenschap van arbeidsmigranten uit voornamelijk Irak en Syrië, in het begin van de jaren negentig aangevuld met mensen die de Golfoorlog waren ontvlucht.

Pastoor Firas Ghazi Youssif kwam in 2004 naar Nederland. Hij bedient de gemeenschappen in Hengelo, Utrecht, Amsterdam, Arnhem, Hoogeveen en Rotterdam. De vieringen worden gehouden in het modern Aramees en deels in het Nederlands, volgens de Chaldeeuse ritus. De parochie valt zowel onder de zetel van de patriarch in Bagdad als onder het aartsbisdom Utrecht.

Entree van het ADRKF aan de Grote Dijkakker te Bolsward (Friesland) →

Schatkamer van Katholiek Friesland

Een kennismaking met het Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland

Als men op zoek gaat naar katholiek erfgoed kijken de meeste mensen naar het zuiden van ons land, “onder de rivieren”. Men zoekt het zeker nooit noordelijker dan bisdom Utrecht. Toch is er een hele levende gemeenschap katholieke Friezen in ons land. Prominenten zoals Titus Brandsma en kardinaal De Jong hadden hier hun ‘roots’. Het Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland (ADRF) in Bolsward (gemeente Súdwest-Fryslân) zet zich nu al tientallen jaren in om deze erfgoedschatten te behoeden voor het nageslacht en voor onderzoek. Het centrum beheert familiearchieven, bidprenten, een bibliotheek, foto-collecties en persoonsarchieven van Friese religieuzen. De redactie van *Impressie* heeft pastoor Henk Nota, secretaris en beheerder bij ADRKF, gevraagd om meer te vertellen over dit prachtige archief.

Tekst: Henk Nota | **Beeld:** collectie ADRKF, collectie KDC

De historie van het Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland (ADRF) is begonnen in mei 1984, maar is eigenlijk al terug te voeren naar het jaar 1970. In dat jaar begon ondergetekende met het verzamelen van allerlei materiaal dat betrekking had op het parochieleven van Wytgaard (gemeente Leeuwarden), mijn toenmalige woonplaats. In 1981 leidde dat, naar aanleiding van het 350-jarig bestaan van de parochie, tot een boekwerkje. Bij de voorbereidingen van dit jubileum kwam zoveel materiaal te voorschijn, dat het de moeite waard leek dit voor het nageslacht te bewaren. Samen met dorpsgenoot Jozeph Roorda werd eerst een dorpsarchief opgezet en in mei 1984 kwam de voorzichtige

oprichting van een eigen katholiek documentatiecentrum voor de provincie Friesland.

***'We begonnen
als een dorpsarchief
maar het groeide uit
tot een centrum voor
héél R.K. Friesland'***

Bij de Zusters van Liefde

De eerste naam werd: 'R.K. Religieus Documentatiecentrum voor Friesland'. Het bleek een schot in de roos. Van alle kanten kwamen schenkingen van materialen: archieven, foto's,

knipsels, devotionalia, bidprentjes, boeken, enzovoorts. Samen met een drietal vrijwilligers van het eerste uur, genoemde Roorda, Ida Kempe-Wilderling en Gretha Hofstra-Koopmans, werd een kaartsysteem aangelegd van alle Friese religieuzen en de pastores van de Friese parochies. Er werden 175 verschillende orden en congregaties aangeschreven met het verzoek om medewerking aan dit unieke documentatieproject. Hier werd enthousiast op gereageerd. Het eerste kantoor was op een slaapkamer op Buorren 14 in Wytgaard. Binnen korte tijd stond de zolder en de slaapkamer vol met archieven, devotionalia en andere materialen. Er moest uitbreiding komen, maar huur konden wij niet betalen. →

Bezoek van bisschop-emeritus mgr. Rudolph Staverman O.F.M. (links zittend) aan het toenmalige kantoor van ADRKF in het klooster Mater Dei te Wytgaard, februari 1988. Medewerkers pastoor Henk Nota (links staand) en Jozeph Roorda (rechts) waren aanwezig.

Wel hadden zich al vele tientallen donateurs opgegeven, voornamelijk uit de hoek van de religieuzen. Er kwam een gesprek met de Zusters van Liefde van Tilburg in Wytgaard en dit bracht de oplossing voor het huisvestingsprobleem. De Zusters stelden spontaan per 1 mei 1986 ruimte in hun klooster Mater Dei beschikbaar. Bij de entree werd een mooie grote kamer ingericht als nieuwe kantoorruimte en de zolder mocht worden gebruikt voor opslag en expositieruimte. Ook werden in dat jaar de eerste stappen tot professionalisering genomen: er werden bestuursleden gezocht die gezamenlijk in een nieuwe stichting wilden functioneren.

'Ons doel is om de geschiedenis van het katholiek leven in Friesland toegankelijk te maken'

Per 1 juli 1988 werd de 'Stichting Documentatiecentrum voor R.K. Friesland' opgericht. De doelstelling werd als volgt omschreven: 'Het verzamelen en toegankelijk maken van materialen (en archieven) die betrekking hebben op het katholieke leven in Friesland, de geschiedenis van de kerkelijke organisaties en instellingen en de daarmee verwante verbanden, evenals op personen die een rol gespeeld hebben op een of meer van de genoemde gebieden. De doelstelling van de stichting gaat mede uit naar het aanleggen en

onderhouden van een bestand van de uit Friesland afkomstige religieuzen en de religieuzen die in de parochies werkzaam zijn en geweest zijn. De bestuursleden werden aangetrokken uit alle delen van de provincie. Talloze verzoeken om medewerking kwamen bij het centrum binnen: uitlenen van materialen voor tentoonstellingen, aanleveren van documentatie en gegevens voor boeken en brochures, het houden van lezingen, radiopraatjes, enzovoorts. Mede daardoor kreeg het centrum een bekende naam. Ook werden de bestuursleden en de beheerder gevraagd bij boekuitreikingen, recepties en bijeenkomsten over kerkelijke geschiedenis en men ging 'de boer op', op zoek naar archieven van het vroegere en huidige verenigingsleven.

Aanwinst van bekende Friezen

In 1990 kwam het vertrek van de Zusters van Liefde uit Wytgaard. Omdat het klooster werd verbouwd tot een Woon- en Dienstencentrum met 16 aanleunwoningen werd het kantoor van het Documentatiecentrum voorlopig weer ondergebracht op Buorren 14. Het werk kon derhalve doorgaan, zij het dat alle archieven tijdelijk werden opgeslagen in het Rijksarchief Friesland (thans *Tresoar*) te Leeuwarden. Gelukkig kon in het nieuwe Woon- en Dienstencentrum 'It Kleaster' een kantoor- en opslagruimte worden gehuurd.

Op de begane grond was een ruim kantoor en op de tweede etage werd een permanente expositie,

'It Hemeltje, ingericht. Dankzij vele donaties en giften bleek de financiering steeds geen probleem. De opening van dit vernieuwde pand vond plaats in juni 1991. In mei 1992 werd in alle ruimten van het Woon- en dienstencentrum een grote tentoonstelling gehouden bij gelegenheid van de 50^e sterfdag van pater Titus Brandsma. Zeer velen brachten een bezoek aan deze tentoonstelling, waarvoor onder andere materialen werden gebruikt van de Karmelorde te Boxmeer en van de familie Hettinga-de Boer uit Bolsward, kleinkinderen van Gatske, een zus van pater Titus. Hier werd de basis gelegd voor het verwerven van het waardevolle Titus Brandsma Familie Archief (1993). Ook andere (grote) archieven vonden een plek in het centrum. Enkele bekende zijn: Friesche Bond van de KVP, ABTB, KPO, KVG, KPJ, KAB, Familiearchief Kardinaal de Jong, pater Halvard Hetteema, OFM-Drachten, KBO, Roomsk Frysk Boun en Frisia Catholica.

In 1994 kwam het centrum met een eerste eigen uitgave: 'De kloosters en gemeenschappen in Friesland vanaf 1580'. Er verscheen als bijlage een nieuwe Kloosterkaart van Friesland.

Verhuizing naar Bolsward

De aangeboden materialen, verzoeken om medewerking door studenten en parochies en het aantal bezoekers voor de op de zolderruimte aanwezige expositieruimte breidden zo sterk uit, dat moest worden uitgezien naar een geheel nieuwe ruimte.

Pater Titus Brandsma O.Carm. als krijgsgevangene in kamp Dachau. Portret door zijn medegevangene John Dons.

Maar niet alleen ruimtegebrek was een reden tot verhuizing; ook het vrijwilligersbestand had daarmee te maken. Men ging er vanuit dat in een grotere plaats meer vrijwilligers beschikbaar zouden zijn. Er werd gekozen voor Bolsward – “het Friese Rome”, als nieuwe vestigingsplaats.

Toevalligerwijze kon het pand Grote Dijklakker nummer 11 worden aangekocht, naast de katholieke kerk en grenzend aan het kerkplein. Een mooiere plek kon men zich niet wensen. De plannen om te komen tot het oprichten van een eigen Titus Brandsma Museum werden meteen meegenomen. Dit alles resulteerde op 7 november 2001 in het oprichten van de ‘Stichting Titus Brandsma Museum’, met een eigen bestuur. De naam van het Documentatiecentrum werd gewijzigd in: ‘Stichting Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland’. Beide stichtingen zouden zich vestigen in het aangekochte pand aan de Grote Dijklakker. September 2003 vond de presentatie plaats van een nieuw boek over pater Titus Brandsma, getiteld ‘Titus Brandsma onder ons’, eveneens een uitgave van het Documentatiecentrum.

De feestelijke opening van het nieuwe pand, met daarin twee instellingen, vond plaats op 24 januari 2004. Het bestuur besloot tot een professionaliseringsslag ten aanzien van de expositie van de voorwerpen welke werden ondergebracht in de expositieruimte “It Hemeltje”. De archiefstukken werden dankzij een schenking van de Stichting Katholieke Noden in brandwerende kasten opgeborgen. Voorzien van alle moderne communicatiemiddelen werden tevens nieuwe computers in gebruik genomen en de website gepresenteerd. Mede daardoor kon het bestand “bidprentjes”, dat al was gedigitaliseerd, via de website ook door anderen worden bekeken. Zeer velen hebben inmiddels van deze nieuwe bron van informatie, die nog wekelijks met nieuwe aanvullingen wordt uitgebreid, gebruik gemaakt.

Omdat opnieuw vele materialen werden aangeboden en beide instellingen behoefte hadden aan meer armslag, volgde in 2008 opnieuw een grote uitbreiding. Het pand van de buurman op nummer 12 werd aangekocht door het Documentatiecentrum. Voortaan zouden de beide instellingen ieder

Het klooster Mater Dei van de Zusters van Liefde in Wytgaard (gemeente Leeuwarden) werd verbouwd tot woon- en dienstencentrum. Van 1986 tot 2004 was het ADRKF hier gevestigd.

een eigen ruimte tot hun beschikking hebben: moeder en dochter werden weer gescheiden. Na een grondige verbouwing werd Grote Dijklakker 12 in maart 2009 in gebruik genomen en geopend door bisschop Gerard de Korte van Groningen-Leeuwarden. In dit diepe pand, een voormalige slagerij, hebben kantoor, expositieruimte, archiefkasten, bibliotheek en depot een prachtig onderkomen. Er werken acht vrijwilligers, ieder met een eigen taak en elkaar ondersteunend.

Titus Brandsma gedigitaliseerd

In 2014 werd van diverse fondsen, de gemeente en de provincie Fryslân subsidie ontvangen voor het professioneel inventariseren van onze archieven. Met deze financiering kon Archiefbureau Rued de Vries uit Kollum (thans te Lichtaard) worden ingeschakeld. Meer dan de helft van onze (160) archieven zijn inmiddels door onze vrijwilligers bewerkt en door professionele krachten geïnventariseerd en zuurvrij verpakt. Via een vorig jaar door het Archiefbureau aangevraagde Europese subsidie is inmiddels ons eerste archief ook geheel gedigitaliseerd. We kozen daar het Titus Brandsma Familiearchief voor uit. Dit is inmiddels zichtbaar is op *Archives Portal Europe*.

De archieven die zijn bewerkt en geïnventariseerd worden sinds vorig jaar september in beheer gegeven bij onze overbuurman, het nieuwe Cultuur Historische Centrum *De Tiid*. Daarmee zijn ze niet alleen brandvrij en zuurvrij, maar ook met een goede klimaatbeheersing veilig opgeborgen. Bij gelegenheid van de 150-jarige herdenking van de slag om Rome

in 1870 verscheen onze zevende boekuitgave “Een vergeten leger – Geschiedenis van de Friese zouaven”.

Recente ontwikkelingen

Het Titus Brandsma Museum is helaas in 2020 gesloten. De Stichting zelf is blijven bestaan om het gedachtengoed van pater Titus in ere te houden. Het pand Grote Dijklakker 11 is thans in gebruik bij de Zalige Titus Brandsma parochie. Samen met het Gysbert Japicx Museum en de Oudheidkamer Bolsward heeft het Titus Brandsma museum onderdak gevonden in het Cultuur Historisch Centrum *De Tiid*, wat is ingericht in het oude Bolswarder stadhuis en in 2021 werd geopend.

Het is eigenlijk onvoorstelbaar dat het Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland zo’n enorme groei heeft doorgemaakt. Niet alleen in Friesland, maar in geheel Nederland is het bekend en heeft het bovendien een goede naam opgebouwd. Het aantal materialen en archieven, evenals de belangstelling van bezoekers, groeit nog steeds en dankzij vrijwilligers en donateurs blijft het een baken in de geschiedenis van Rooms-Katholiek Friesland. ¶

ADRKF bezoeken?

Het centrum is iedere woensdag geopend van 9.00 tot 16.00 uur.

Maak een afspraak voor uw bezoek:
Telefoon: 0515 – 336804
E-mail: info@archiefrkfriesland.nl
Website: www.archiefrkfriesland.nl

Alle archieven zijn ook zichtbaar op
Archive Portal Europe:
www.archivesspace-adrkf.nl

De Passiespelen, erfgoed

Interview met Geert Beurskens

'Erfgoed' betekent niet dat we een museumstuk zijn.

***'Erfgoed' betekent dat je een verbinding maakt
tussen het heden en het verleden.***

Sinds 1931 is het Limburgse Tegelen iedere vijf jaar het decor voor de Passiespelen in het openluchttheater De Doolhof. Met 21 edities in een tijdspanne van 90 jaar is het één van de langstlopende religieuze toneelstukken van ons land. Ondanks de secularisatie van de samenleving blijven de Passiespelen ongekend populair. In 2014 werden de Passiespelen zelfs nog uitgeroepen tot immaterieel cultureel erfgoed door het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. Maar tijdens de COVID-19-pandemie dreigde het doek bijna te vallen. De redactie van *Impressie* praat daarover met Geert Beurskens, die van jongsafaan al vrijwilliger is bij de Passiespelen en die in de afgelopen vijftig jaar menig rol heeft vervuld, zowel op als achter het podium. Hoe hebben de mensen achter de Passiespelen het fenomeen weten te redden? Hoe houden zij het verhaal van de Passie relevant voor onze tijd?

Tekst: Jeffry Huntjens, namens de redactie | **Beeld:** Peter de Ronde (Zebra Fotostudio's Venlo), collectie KDC

Foto boven: Het toneel tijdens het hoogtepunt van de Passiespelen, Openluchttheater De Doolhof 2021 | **Fotograaf:** Peter de Ronde

dat blijft leven

over de Passiespelen Tegelen

Redactie (R): *Je bent vanaf je elfde jaar al betrokken bij de Passiespelen. Je hebt in die jaren heel veel verschillende rollen gespeeld, zowel op het podium – als Kajafas, Judas, Pilatus, Lazarus en afgelopen jaar Jozef van Arimathea – maar ook daarachter als (oud-) bestuurslid en vrijwilliger. Wil je ons daar wat meer over vertellen?*

Geert Beurskens (GB): Ik ben in 1967 begonnen als figurant en ik heb in de loop der jaren veel rollen mogen spelen, behalve Jezus. Wel één keer als 'reserve-Jezus' overigens. Het acteren is écht mijn ding. Achter de schermen maak je deel uit van een familie – zo

voelen wij dat allemaal. In die familie maakt het niet uit of iemand een hoofdrolspeler of een bestuurslid is, een bonnenverkoper of een figurant. We zijn allemaal vrijwilligers, allemaal amateurs. Iedereen is gelijk.

Als je dan alle disciplines samen ziet komen: dan ontstaat 'het wonder van Tegelen'

R: *Ik begrijp heel goed dat het familiegevoel binnen een organisatie zoals de Passiespelen erg leeft. Maar hoe wordt dan bijvoorbeeld een nieuwe editie voorbereid? Wie neemt het voortouw?*

GB: De Passiespelen heeft een stichtingsbestuur dat dit soort zaken coördineert. Als een reeks voorstellingen er weer opzit zal het bestuur en een kleine kring daar omheen eerst de balans opmaken van het afgelopen seizoen. Vandaaruit worden langzaam nieuwe ingangen gevonden voor de volgende editie, zoals nu voor 2026. Dat begint heel klein: zo wordt dit jaar (2022) vooral gezocht naar een nieuwe tekstschrijver. Dat is écht een voorwaarde: we willen blijven vernieuwen en dat gebeurt vooral vanuit een nieuwe tekst. Als we een jaar verder zijn, dan worden er een regisseur en een productieteam gezocht die het concept verder ontwikkelen. Zij zijn professionals die normaliter werken aan grote theatervoorstellingen, zoals Soldaat van Oranje, en moeten ingehuurd worden.

Ongeveer 2,5 jaar van tevoren worden er openbare audities georganiseerd voor de acteurs. Vroeger was het een écht Tegelse aangelegenheid, exclusief voor Tegelenaren, maar zo'n dertig jaar terug hebben we dat losgelaten en nu komen de acteurs uit heel Limburg en Brabant. Eerst wordt er een kleinere groep met de voornaamste rollen gevormd. Die gaan 1,5 jaar samen repeteren. Later komen daar de figuranten bij. Het laatste half jaar voor de première gaan we dan ook echt buiten repeteren in De Doolhof en wordt de voorstelling ook op ware grootte gemonteerd. Tegen die tijd is het decor gebouwd en de muziek gecomponeerd. Alle disciplines komen op dat moment samen en dat is gewoon een geweldig gevoel. →

De scène van het Laatste Avondmaal in de Passiespelen 1955. Alle rollen werden vertolkt door dorpsgenoten. De teksten waren van pater Jac. Schreurs.

24

R: In die lijn waren jullie natuurlijk ook in de periode 2016-2019 bezig met de voorbereidingen op seizoen 2020. Maar dat liep totaal anders dan jullie hadden gepland.

GB: Inderdaad. Wij hadden in 2017 een nieuw schrijversteam aangetrokken, Jan Jaap Janssen en Ineke ter Heege. Zij hadden veel ervaring met het schrijven van religieuze stukken en wisten een heel erg bijdetijdse tekst te maken. Dit werd niet ontvangen zonder interne discussie, moet ik eerlijk bekennen, want dat hoort nu ook eenmaal bij de Passiespelen. We praten veel met elkaar over zo'n tekst. Maar uiteindelijk werden we het erover eens en zijn we in 2018 begonnen met de repetities.

Toen we langzaam richting première gingen, ergens eind 2019, begin 2020, zijn we nog met een groep van 50 man naar Israël gegaan – een fantastisch en inspirerend avontuur. Toen we daar van terugkwamen begonnen de eerste berichten al binnen te stromen over 'een virus in China'. We hadden op dat moment nog niet voorzien wat daar de gevolgen van zouden zijn. Maar met de aankondiging van de lockdowns en het contactverbod sloeg de angst ons om het hart, want daarmee kwam de hele productie in het gedrang. In eerste instantie dachten wij – net als de rest van Nederland – 'Ach, dat zal wel na een korte tijd over waaien', maar de premièredatum 18 mei kwam steeds dichterbij en de berichten werden steeds grimmiger. We wisten uiteindelijk zeker dat we dat jaar (2020) de voorstelling niet konden gaan uitvoeren. Dat terwijl alle kosten – de Passiespelen is een dure productie – al gemaakt waren. Die moet je normaal gesproken allemaal in één seizoen terugverdienen. We stonden nu echter daar in de leegte.

R: Hoe gingen jullie daar mee om?

GB: De alsmaar veranderende maatregelen en beperkingen plaatsten de organisatie voor enorme uitdagingen. In de loop van 2020 probeerden we wel te blijven repeteren, maar de regisseur Cees Rullens moest veel moeite doen om die spanningsboog bij de acteurs op peil te houden. Toen we een lange periode fysiek niet samen mochten komen, hebben Cees en ik videoboodschappen gemaakt voor de vrijwilligers met opdrachten en leuke gesprekken om iedereen gemotiveerd te houden.

Begin 2021 leek het er op dat de Passiespelen weer niet door konden gaan. Maar we moesten wel doorgaan

dat jaar, want anders zou dat het einde van de Spelen betekenen. Faillissement zou dan onvermijdelijk zijn. We hebben daarom toch maar een datum geprikt voor de première: 18 april 2021. We hervatten de repetities in hele kleine groepjes, buiten in de openlucht en op 1,5 meter afstand.

Daarnaast moest er een praktische oplossing komen voor het feit dat er minder mensen op de tribune mochten zitten dan gebruikelijk – maximaal 750 i.p.v. 3.000 personen. Dat betekende dus: het dubbele aantal optredens doen, voor een kleiner publiek. Om dat te kunnen realiseren moesten we van mei tot begin september, elke zaterdag en zondag twee optredens per dag doen, in totaal meer dan 50 voorstellingen. De regisseur en de schrijvers hebben het script daarom ingekort naar anderhalf uur, anders waren twee voorstellingen per dag onhaalbaar. Het is een wonder te noemen, maar het is ze gelukt om het stuk in te korten met behoud van de essentie én alle rollen. De verkorte versie leverde een enorm dynamische voorstelling op. Dat was absoluut winst.

Daarna kwam de volgende uitdaging: 350 acteurs tegelijk op het podium was binnen de maatregelen géén optie. Daarom werden de figuranten in vier subgroepen opgedeeld, zodat er naast de 'spreekende rollen' nooit meer dan 50 figuranten tegelijk op het

Passiespelen 1980.

podium zouden staan. Ook werd de voorstelling zo gemonteerd dat alle acteurs op minimaal 1,5 meter van elkaar speelden. Dat creëerde allerlei soorten uitdagingen. Bijvoorbeeld: na de kruisafname volgt altijd de Piëta – moeder Maria met haar Zoon op schoot – het meest dramatische moment in het stuk, als je het mij vraagt. Dat kun je niet fysiek uitvoeren, dachten we. Regisseur Cees Rullens heeft op dat moment gezocht naar een passend beeld en dat is uiteindelijk een moeder geworden, die op 1,5 meter afstand afscheid moet nemen van haar Zoon. Wat midden in coronatijd meteen de link legde met de dramatische situaties die zich in de ziekenhuizen afspeelden. Dat beeld werd ineens zo duidelijk. Zo werd de voorstelling en de noodzaak om dit verhaal te vertellen nu juist door corona veel urgenter.

R: Zestig jaar lang was de tekst van priester-dichter Jacques Schreurs leidend bij de Passiespelen. De tekst heeft tegenwoordig een actuele benadering. Denk je dat de boodschap van het passieverhaal anders is dan toen?

GB: De tekst van pater Schreurs was een prachtige tekst met heel gedragen, barok taalgebruik uit het Rijke Roomse leven. Ik lees 'm nog graag, maar je krijgt het niet meer verkocht aan het publiek. Daarom was op een gegeven moment onze conclusie: we moeten die tekst loslaten. Sinds 2000 wordt er elke editie een nieuwe tekst geschreven. Op die manier willen we blijven vernieuwen. De tekst van Ineke ter Heege en Jan Jaap Janssen, die voor seizoen 2020 werd geschreven, was weer heel anders dan we gewend waren. Geen klassieke, poëtische taal, maar heel direct en modern. Dat week nogal af van onze traditie, maar gelukkig hebben we dit wel doorgezet. Want nu juist door de combinatie van dit script, met deze regie en de hele coronasituatie, kregen we achteraf heel veel verrassende reacties vanuit het publiek: 'Ik begrijp nu eindelijk waar het verhaal om gaat. Het komt nu allemaal opeens zo dichtbij.' Dus achteraf zijn we ontzettend blij met de voorstelling die we gespeeld hebben. En ook voor de volgende editie zullen we wederom zoeken naar die aansluiting met de actualiteit. Passie- en mysteriespelen zijn door de eeuwen heen altijd een afspiegeling geweest van de tijd waarin ze werden opgevoerd. Ook in – religieuze – kunst zie je dat.

Geert Beurskens (midden in het blauw), in zijn rol als Jozef van Arimathea, sluit het graf van Jezus. Passiespelen 2021 | **Fotograaf:** Peter de Ronde

R: Er zijn tegenwoordig natuurlijk veel moderne uitingen van het passieverhaal, zoals de musical Jesus Christ Superstar van Andrew Lloyd Webber en Tim Rice, het televisieprogramma The Passion van KRO-NCRV en de film The Passion of the Christ van Mel Gibson uit 2004. Hebben deze vertolkingen directe invloed op jullie?

GB: Als organisatie kijken we hier natuurlijk ook naar. Het passieverhaal heeft een bepaalde eeuwigheidswaarde maar de vorm mag in principe vrij zijn. Welke vorm je voorkeur geniet, is natuurlijk volledig persoonsgebonden. Ikzelf ben bijvoorbeeld niet zo'n fan van *The Passion*, maar toch trekt dat een heel groot publiek. Het brengt mensen samen rondom thema's als zingeving, liefde en hoop. Daar is in essentie niets mis mee en als dat een middel is om mensen – en de jeugd in het bijzonder – aan te spreken en te inspireren dan is dat volledig in orde, denk ik.

'Mensen zeggen dat ze eindelijk begrijpen waar het verhaal om gaat'

Ook veel nieuwe aanwas bij ons komt natuurlijk omdat jongeren *The Passion* zien op t.v. en omdat ze veel met theater bezig zijn op school. Verschillende jongeren stromen ook vanuit ons door naar acteer- of muziekopleidingen. Erg leuk en vooral hoopgevend voor de toekomst is dat

we een opvallend jonge cast hebben. Persoonlijk vind ik het jammer dat ook bij ons de jongeren een zekere katholieke bagage missen en dat zij het oorspronkelijke verhaal te weinig kennen. Het is belangrijk om ook in een eigentijdse versie het fundament te kennen. Maar dat wordt uiteindelijk ook wel weer gecompenseerd door hun nieuwsgierigheid en gedrevenheid. Dat is fantastisch om te zien.

R: Als ik je zo hoor over alle hindernissen, maak je je dan geen zorgen over de toekomst van de Passiespelen?

GB: Na deze coronaperiode is de organisatie wel in de financiële problemen gekomen, dat mag men best weten. We hadden gerekend op 40.000 bezoekers, maar met alle geldende restricties zijn dat er 16.000 geworden. We zijn langs de rand van de afgrond gegaan. Dankzij de hulp vanuit o.a. de Gemeente Venlo, de Provincie Limburg en onze sponsors hebben we het gered, maar de bodem van de schatkist is in zicht en dat maakt de opstart voor de editie van 2026 bijzonder moeilijk.

Onze status als immaterieel cultureel erfgoed helpt gelukkig daarbij. We zijn heel erg blij met die erkenning. Belangrijk is om te blijven beseffen dat 'erfgoed' niet betekent dat we een museumstuk zijn. 'Erfgoed' betekent dat je een verbinding maakt tussen het heden en het verleden. Erfgoed is niet statisch, het is niet alleen hetgeen wat is geweest. Wat betekent deze geschiedenis, dit verhaal voor onze tijd? →

Jezus spreekt tot zijn volgelingen. Passiespelen 2021 | **Fotograaf:** Peter de Ronde

'Het gaat ook om een connectie maken tussen het geloof en de wereld van nu'

De Passiespelen zijn een 'levende' traditie. Het oude verhaal opnieuw en eigentijds doorgeven en elkaar ontmoeten in de verschillen, de tegenstellingen en de overeenkomsten. Dat is de kern en de boodschap van de Passiespelen; en die boodschap blijft urgent voor deze tijd.

R: *De Passiespelen nodigen mensen uit tot gesprek – 'erfgoed dat verbindt' zagezegd – en ik merk dat het jou ook op persoonlijk niveau raakt. Wil je daar over uitweiden?*

GB: Ik ben echt opgegroeid met de Passiespelen. De ontwikkeling van mijn geloof en mijn tijd bij de Passiespelen hebben telkens parallel gelopen. Als ik een persoonlijk verhaal mag delen: ik ben homoseksueel en ik worstel al jaren met de manier hoe de katholieke kerk met mensen zoals ik omgaat. Dit heeft ertoe geleid dat ik in 2020 uit de Kerk ben gestapt. Ik ben nog steeds gelovig, maar ik wilde niet meer onderdeel

uitmaken van het instituut. Op dat moment is de pastoor van Tegelen naar mij toegekomen en is met mij het gesprek aangegaan over het geloof. Dat ontroerde mij heel erg, want we maakten een connectie. En daaruit vloeiden nog een hoop mooie gesprekken met anderen voort. De pastoor heeft mij nu uitgenodigd om met hem na te denken over de Synodale Weg. Natuurlijk heb ik ja gezegd. Net als bij de Passiespelen gaat het om de connectie tussen het geloof en de wereld van nu.

R: *Er zijn inmiddels al verschillende publicaties verschenen over de geschiedenis van de Passiespelen. Denk bijvoorbeeld aan de recente publicatie door Carel van Nisselroy en Willem Kurstjens (Passiespelen en Tijdsgeest, 2021) en een artikel door Nijmegense hoogleraar Peter Nissen uit 2012 (Ellen Brok, e.a. (red.), Aan Plaatsen gehecht). Maar heb je wellicht een goede tip voor studenten en jonge onderzoekers die geïnspireerd zijn geraakt door jouw verhaal en onderzoek zouden willen doen naar dit levend erfgoed?*

GB: De Passiespelen staan altijd open om samen te werken met onderzoekers. Als een onderzoeker bij

ons aanklopt, kijken we samen naar 'wat is de vraag' en 'wat is de behoefte', dat vinden wij nu eenmaal leuk om te doen. Ik kan me goed voorstellen dat de manier waarop de Passiespelen met de jaren zijn veranderd een paar mooie ingangen biedt. Wat waren de beweegredenen? Waar kwam er weerstand tegen? Of hoe sluiten de Passiespelen per editie aan op de actualiteit van dat moment? Net zoals de coronaperiode zijn stempel heeft gedrukt op het seizoen 2020-2021. Dat kan zelfs een project zijn waar we wederzijds profijt van hebben, omdat het goed is als iemand anders ons zo nu en dan een spiegel voor houdt. De Passiespelen blijven zo vernieuwen. Het Passiespel 2021 eindigde met de tekst: 'wij blijven zijn verhaal vertellen, we kunnen niet anders'. Nou, reken maar! ¶

Meer weten?

De NTR maakte afgelopen jaar een documentaire over de Passiespelen, genaamd **2Doc: Het kruis van Tegelen** (april 2022). U kunt deze film terugkijken via NPO Start.

Wilt u meer informatie over de organisatie Passiespelen Tegelen?

Kijk op de website: www.passiespelen.nl

Geen recht van spreken

Betsy Perk, het feminisme en De Katholieke Illustratie

Tijdens zijn onderzoek in de bibliotheekcollectie van het KDC kwam Peter Altena, neerlandicus en literatuurhistoricus, opmerkelijke uitspraken tegen van H.A. Banning, de toenmalige hoofdredacteur van *De Katholieke Illustratie*, over vrouwelijke auteurs. Zijn ongenueanceerde afkeer tegenover contemporaine feministen zoals Betsy Perk is een venster op de laat-negentiende-eeuwse houding van katholieke mannen. Peter Altena vertelt ons meer over de strijd die Betsy Perk en andere vrouwen moesten leveren.

Tekst: Peter Altena

Beeld: collectie IISG, collectie KDC

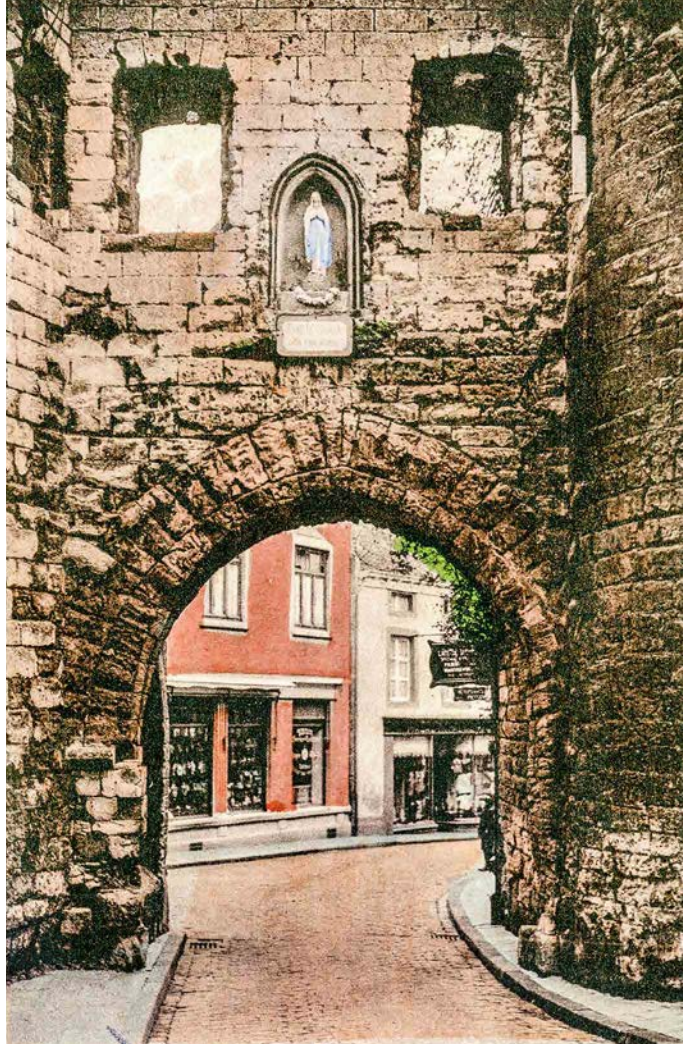
In de laatste maanden van 1873 zocht de schrijfster Betsy Perk (1833-1906) in Valkenburg aan de Geul rust na enerverende maanden. In de voorbije jaren was zij het boegbeeld geworden van de strijd voor financiële en mentale onafhankelijkheid van vrouwen. Te vaak, zo meende zij, waren jonge vrouwen veroordeeld tot een ongelukkig huwelijk of als oude vrijster afhankelijk van de welwillendheid van ouders en andere familieleden. Samen met de flamboyante Mina Kruseman had zij eerder dat jaar de daad bij het woord gevoegd: samen gingen zij op tournee langs zaaltjes in Nederland om voor te lezen uit eigen werk. Perk en Kruseman verdienden daar goed aan, al was de keerzijde van de daarmee verworven faam dat zij het mikpunt van spot werden. De meeste spot gold voor Betsy Perk: haar kleine gestalte moest het ontgelden, zij werd in de landelijke pers genadeloos afgeserveerd als 'ouwe Jongeufvrouw'.

Ook al voorafgaand aan de tournee had Betsy Perk op de deur geklopt met de oprichting van de vereniging Tesselschade, later Arbeid Adelt, gericht op de verkoop van door vrouwen vervaardigde producten: beeldhouwwerk, breiwerk, naald- en schilderkunst. Op de een of andere manier hadden haar initiatieven meer succes dan zij zelf. Vrij vlot werd zij in de openbaarheid neergezet als 'ruziezoekster', als iemand die graag

de baas wilde spelen. Bij Mina Kruseman had zij weinig in te brengen. Kruseman was voor de duvel niet bang, had onder haar hoofdkussen een geladen pistool en had ook in gesprekken met de bewonderde Multatuli het hoogste woord. Toen de tournee klaar was, volgde Betsy Perk Kruseman naar Brussel om daar te herstellen van de wonden die in de openbaarheid waren geslagen. →

Betsy Perk, z.j.

De Grendelpoort aan de Muntstraat in Valkenburg (Limburg), begin jaren 1930. Betsy Perk schreef met veel liefde over het plaatsje dat zij 'Faugemont' noemde (uit het Frans). Deze stadspoort, zoals in de tijd van Perk, stamt uit 1784. De oorspronkelijk 14^e-eeuwse poort ging immers verloren in een beleg. De poort werd in 2014 in originele staat hersteld.

Perk in Valkenburg

Vanuit Brussel reisden Kruseman en Perk naar de grote Multatuli in Wiesbaden (Hessen, Duitsland) en zowel op de heen- als de terugreis stapten beide vrouwen uit in Valkenburg. Betsy Perk bleef op de terugreis hangen, het begin van een verblijf van enkele jaren in 'Faugemont', zoals Valkenburg aan de Geul ook wel genoemd werd. De wederzijdse verbondenheid tussen Perk en het stadje, dat allengs door het toerisme werd ontdekt, zou decennia stand houden: Valkenburg eerde haar zo'n dertig jaar later als degene die het vreemdelingenverkeer een geweldige stimulans had gegeven. Op de Schaesberg werd er zelfs een Betsy Perk-bank onthuld. Later was die bank de plaats van een moord, vervolgens werd het bankje het bankje van de moord.

Over haar verblijf in Valkenburg schreef Perk een wonderlijk boek met een wonderlijke titel: *Mijn ezeltje en ik*. Het kwam uit in 1874 bij de Dordtse uitgever die ook werk van Mina Kruseman en andere vrouwelijke auteurs uitgaf en in eerdere jaren werk had gepubliceerd van dominee Marie Adrien Perk (1834-

1912), de een jaar jongere broer van Betsy en de vader van de nadien befaamde dichter Jacques Perk (1859-1881). Het boek over Valkenburg heeft het karakter van een dagboek. Dat dagboek, dat overigens geen op datum gestelde bladzijden telt, heeft enkele rode draden, waarvan de meest in het oog springende misschien wel het ezeltje Cadette is dat haar op haar tochtjes door het heuvelachtig terrein vergezelt en soms ook draagt. Met Cadette wisselt de schrijfster, die zich (alsof zij een ander is) als B.P. voorstelt, allerlei indrukken uit en het ezeltje praat terug. Een andere rode draad is de geschiedenis van haar activisme: zij komt terug op allerlei pijnlijke ontmoetingen in de voorbije jaren en doet haar best om de toon van verongelijkheid te vermijden. Ze gebruikt voor zichzelf de aanduiding 'ouwe Jongejufvrouw' als een soort geuzennaam.

Een derde rode draad is die van opvoeding en godsdienst. Perk maakt er geen geheim van protestants te zijn, maar evenmin zich meer dan eens te schamen voor haar geloofsgenoten.

Zij ergert zich aan het fanatisme van een dame die in Maastricht, 'op den dorpel van St. Servaas', maar ook elders bijbels opdringt aan 'andersdenkenden'. Betsy Perk verklaart dat ze 'als Protestant, den burgemeester zal verzoeken haar weg te jagen.' Juist protestanten, zo beweert ze, zouden beter moeten weten, omdat zij 'vrijheid in den geloove' prediken.

Wanneer ze wat dagen later probeert om beweging in haar ezeltje te krijgen, zegt ze te vrezen voor het oordeel van de katholieke pers: 'Als de redactien van *Maasbode* en *Catholieke Illustratie* 't gezien hadden dan' Om te vervolgens met een klacht over die katholieke pers die haar 'zoo bij herhaling gegeeseld' had. *Mijn ezeltje en ik* gaat natuurlijk nog vele bladzijden verder, maar deze uithaal naar de katholieke pers was aanleiding om het roer even te wenden en in *De Katholieke Illustratie* te zoeken naar de openbare geseling van Betsy Perk (en het feminisme) in de kolommen van dat blad. *De Katholieke Illustratie* was een van de bladen van mijn jeugd: thuis hadden we enkele jaargangen en bij de Friese grootouders stonden twee in leer gebonden delen in de kast. Zeker in het huis van opa en oma lag de verveling op de loer – als de volwassenen belangrijke zaken te bespreken hadden en kinderen in het beste geval zwegen – en dan was *De Katholieke Illustratie* een uitkomst. Het was een spiegel van de wereld, overigens wel een wat stoffige spiegel.

De Katholieke Illustratie

In het KDC nam ik de eerste tien jaargangen van *De Katholieke Illustratie* door, op zoek naar veel en met ongedachte resultaten, zoals veel gedichten van de bewonderenswaardige Bernard van Meurs, maar daarover later misschien meer. In de genoemde jaargangen treffen we heel wat stukjes waarin het moederschap en het grootmoederschap verheerlijkt worden. In de tweede jaargang, die van 1868-1869, is een opmerkelijk artikeltje te vinden onder het kopje 'Het huiselijk leven':

'Wij zijn tot deze beschouwing gekomen naar aanleiding van de pogingen die tegenwoordig worden aangewend om de vrouw te emanciperen, dat wil zeggen: haar los te maken van het huiselijk leven, waarin schier uitsluitend hare werkkring ligt, en waar zij zooveel geluk kan stichten.'

De anonieme redacteur keert zich tegen

De Schaesberg in Valkenburg was een 'hotspot' voor religie-touristen vanwege de aldaar gelegen kluizenaarswoning. Foto uit ca. 1928-1930.

het 'toenemend gebruik om jonge meisjes in de kostscholen tot eene zelfstandige loopbaan in de wereld te doen opleiden; zodanige opleiding tot het maatschappelijk leven kan onmogelijk goede resultaten opleveren.' Deze 'beschouwing' laat niet lang raden naar de visie van de auteur en die van *De Katholieke Illustratie* op het door Betsy Perk voorgestane feminisme. De naam van Perk valt hier niet, van een persoonlijke geseling is hier geen sprake. Een paar jaar later, in de eerste aflevering van de zesde jaargang (1872-1873), is dat wel anders. H.A. Banning, de hoofdredacteur van *De Katholieke Illustratie*, opent daarin een reeks 'Uitstapjes in Nederland'. Het eerste uitstapje leidt Banning naar Nijmegen. Voor hij scheep gaat – Nijmegen is nog niet bereikbaar per spoor – formuleert hij zijn toeristische principes: liever op zoek naar het onbekende vaderland dan naar obscure oorden, liever geen 'pleiziertreinen'.

Bij de formulering van zijn afkeer van modieus toerisme voert hij twee vrouwen op: Fanny Lewald, 'de bekende pedante Duitsche dame', en 'onze landgenoot, freule Tinne'. Beide dames verkozen exotische oorden boven nabije schoonheden. Over Tinne: "t Is echter zeer te betwijfelen dat zij ooit het heerlijke Gooiland met zijne sneeuw Witte boekweithuvels, of de bekoorlijke Geldersche dreven heeft gezien'. Lewald bereed 'een muilezel in de bergen van Zwitserland en Tyrol' en 'zij nam het met de waarheid niet zo nauw', maar vooral: 'zij meed haar geboortestad'. Gelukkig waren 'zulke ultra-geëmancipeerde dames in ons land eerder uitzondering dan regel.'

Ook bij het boottochtje naar Nijmegen maakt Banning, die zich in de luimige toonzetting van zijn proza spiegelde aan dat van Hildebrands *Camera Obscura*, van zijn misogynie geen geheim.

Hij ergert zich geweldig aan een veertigjarige reisgenote, die gewapend met een knotje ('een vervaarlijke chignon') en 'een vrij jeugdig toilet' veel jonger wilde ogen, maar onderweg 'zich zelve en anderen het leven onaangenaam maakte'. Waarin bestond de door haar veroorzaakte overlast? Zij trok ieders aandacht met het voorlezen van gedichten van Petronella Moens en Jacobus Bellamy, dichters die hun grootste faam net voor en net na 1800 genoten en hun beste tijd dus gehad hadden. Eensklaps is het gedaan met de sentimentele verzen, zij zoekt iets in haar 'prozaïsche hoedendoos' en veroorzaakt paniek met de uitroep: 'Hemel, ik heb mijn breikous vergeten!'

Banning richt zijn afkeer van deze reisgezel dan ineens op Betsy Perk:

'Hoe de voorliefde voor sentimenteele gedichten en breikousen in één hart kunnen samenwonen, zal wellicht Betsy Perk weten te verklaren; ik maak slechts melding van het feit.'

Een opmerkelijke uitval, opmerkelijk persoonlijk vooral. Mina Kruseman zou dat met gelijke munt hebben terugbetaald of genegeerd. Betsy Perk beschikte niet over dergelijk afweergeschut. Zij antwoordde wel, in 1874 in *Mijn ezeltje en ik*, maar probeerde niet al te gekwetst over te komen. Naar haar idee had ze de roomse geseling niet verdiend. Ze reageerde ook preciezer en subtieler: in het eerste hoofdstuk noemde ze zichzelf spottend een 'ouwe Jongejuifvrouw' en in het achtste hoofdstuk voerde zij een 'schildmeisje met de breikous' op. Of Banning dit weerwoord ooit las, is onduidelijk.

In zijn afkeer van geëmancipeerde dames die het woord namen, was hij niet voor rede vatbaar. In Nijmegen, bij het verlaten van de boot, bleek dat de breikous van de reisgenote gewoon in de hoedendoos zat, maar dat zij niet goed gezocht had. Als vrouwen spraken, hadden ze volgens *De Katholieke Illustratie* doorgaans geen recht van spreken. ¶

Over Betsy Perk: zie het nawoord van Peter Altena bij de recente herdruk van haar novelle *Strijd binnenshuis* (Flanor, Nijmegen 2021). Haar autobiografie *Mijn ezeltje en ik* is via Google Books beschikbaar.

Binnenkort verschijnt "Do You Really Think a Donkey Has No Heart?" Betsy Perk and Her Cadette in *Mijn ezeltje en ik* (My Little Donkey and I, 1874).'

→ Bovenstaande citaat van Banning komt uit deze editie van *De Katholieke Illustratie* (1872, jrg. 6, nr. 1)

Charisma en vernieuwing

Aandacht voor nieuwe bewegingen in het KDC

'Een unieke mogelijkheid om het oecumenische heden veilig te stellen'

Tijdens het jaarlijkse KCV-toerustingsweekend in Helvoirt, 2014. Ter illustratie van de veelvormigheid en vrijheid om je eigen gebedshouding aan te nemen binnen de Katholieke Charismatische Vernieuwing.

In tegenstelling tot heersende stereotypes vormt het katholieke erfgoed absoluut géén monoliet. Het gros van de archieven die bij het KDC zijn ondergebracht stamt uit de periode waarin de Nederlandse maatschappij sterk verzuild was, maar deze verzameling vertelt niet het complete verhaal. Mede door het Tweede Vaticaans Concilie (1962 - 1965) zijn er in de afgelopen vijftig jaar tal van nieuwe initiatieven, bewegingen en stromingen gegroeid, waarvan tot voor kort weinig in het KDC was ondergebracht. Het KDC zet zich in om ook het archiefmateriaal van deze groepen te verzamelen om zo recht te doen aan de grote diversiteit die binnen het katholieke erfgoed in Nederland aanwezig is.

Een van die nieuwe stromingen kreeg eind jaren zestig de naam 'katholieke charismatische vernieuwing (KCV)'. Kees Slijkerman, al sinds de jaren 1980 actief voor de Stichting Katholieke Charismatische Vernieuwing, werkt op verzoek van het KDC sinds 2019 aan het inventariseren van het archiefmateriaal van de KCV dat hij in de loop van de afgelopen decennia in zijn kantoor heeft verzameld. Sinds 2000 is hij ook lid - en van 2018 tot 2021 secretaris - van het overleg Nieuwe Bewegingen. In *Impressie* vertelt hij over de betekenis van de charismatische vernieuwingsbeweging en over de archiefcollectie, waarin langzaam maar zeker steeds meer orde ontstaat.

Tekst: Kees Slijkerman | **Beeld:** Pieter van de Marel, Anneloes van Kuijk.

“Na vijftig jaar ervaring en bij gelegenheid van de instelling van de nieuwe dienstverlenende organisatie CHARIS, is het moment gekomen om te proberen deze beweging opnieuw te duiden en om haar te definiëren.” Dat zei, in 2019, Raniero Cantalamessa, OFMCap., als 'kerkelijk assistent' van CHARIS, de internationale service voor charismatische vernieuwing, in 2019 opgericht door het Vaticaanse Dicasterie voor Leken, Familie en leven.* De noodzaak om die definitie helder te

stellen was urgenter geworden omdat paus Franciscus deze vernieuwing definieerde als 'een stroom van genade voor heel de Kerk'.

Het woord 'Charisma' duidt op de 'genade' van Gods Geest, zoals dit in de Bijbel genoemd wordt.

Cantalamessa legt uit dat het kernwoord is 'vernieuwing' in de betekenis van: nieuw leven in de Geest dat begint met iemands 'doop in de Geest'. De doop in de Heilige Geest en het nieuwe leven in de Geest zijn de essenties van charismatische vernieuwing. Dat nieuwe christelijke leven wordt 'geleefd door aantrekking, niet door dwang, door liefde, niet door angst.' Het is een 'leven als zonen en dochters van God onder Christus' heerschappij'.

Door Gods Geest

Het woordje 'charismatische' in de naam KCV, heeft een heel andere betekenis dan de veel gebruikte sociologische uitdrukking 'een charismatische leider'. En het betekent ook niet zoets als vurig, emotioneel of extravert. Het woord 'charismatische' duidt bij deze vernieuwing op die brede waaier van charisma's, die in de Bijbel genoemd worden ('charis' is Grieks voor 'genade', 'charisma' is in de Bijbel 'gift, geschenk van Gods Geest'). Het Tweede Vaticaans Concilie deed baanbrekende uitspraken over deze charisma's: dat ze door Gods Geest Zelf rechtstreeks aan gelovigen worden gegeven en dat die volgens het concilie de gelovigen het recht en de opdracht geven ze te gebruiken tot opbouw van de Kerk en tot welzijn van de mensen. Met charisma's zie je gelovigen, die door de inspiratie van God dingen zeggen of doen, die ze zonder Gods Geest niet zo hadden kunnen doen. Denk aan eenvoudige charisma's, zoals barmhartigheid bewijzen, bemoedigende woorden spreken, geïnspireerd onderricht geven, maar ook charisma's die eeuwenlang alleen in de levens van bijzondere heiligen voorkwamen: woorden spreken die een boodschap van God aan de aanwezigen inhouden (profetie), bidden om genezing en dan die genezing ook zien gebeuren, bidden en spreken in klanken die je niet zelf bedacht heb (klanktaal/tongentaal), apostolaatswerken of gemeenschappen stichten. Aan de vruchten herken je de boom: toetsing van wat in dat alles ook werkelijk van Gods Geest komt is bij charisma's uiteraard essentieel en is in de katholieke kerk uiteindelijk toevertrouwd aan "de herders", zo bepaalde het concilie: leidinggevend ter plekke, maar in laatste instantie

de plaatselijke bisschoppen en in het bijzonder de paus. Dat de achtereenvolgende pausen - vanaf het begin met paus Paulus VI - de charismatische vernieuwing in de katholieke kerk als een werking van Gods Geest hebben herkend is zeer bepalend en behulpzaam geweest voor de ontwikkeling van deze vernieuwing. In het archief is dan ook de nodige correspondentie met bisschoppen terug te vinden.

Het betreft relatief jong en nieuw katholiek erfgoed, dat bewaard moet worden

Deze vernieuwing is niet los verkrijgbaar en geen geïsoleerde groepering van mensen. Ze vernieuwt allerlei aspecten van de Kerk, bijvoorbeeld de manier van spontaan samen bidden en zingen, de liturgie,

de oecumenische relaties, het kinder-, tiener-, en jongerenwerk en algemeen de manier waarop mensen tot geloof in Christus komen en daarin groeien. Primair is het een vernieuwing in het geestelijk leven en denken van mensen, waarbij vruchten van de Geest zichtbaar worden. Maar die mensen zijn en blijven onderling zeer verschillend: extrovert of introvert, eigenwijs, meegaand, initiatiefrijk, bedachtzaam of impulsief, en afkomstig uit alle verschillende windrichtingen. Deze vernieuwing uit zich zowel in uitbundige lofprijzing, conferenties waarin veel gepraat wordt, alsook in het stil aanbidden van God en stille retraites waarin de deelnemers genieten van het vijf volle dagen niet te hoeven spreken met elkaar.

Charismatische vernieuwing in het KDC

Directeur van het KDC Hans Krabbendam nam in 2018 het initiatief tot contact. Hij bezocht mij, bekeek het archiefmateriaal en was bereid een presentatie te verzorgen voor het Overleg Nieuwe Bewegingen, waarin hij de aanwezige verzamelde vertegenwoordigers vertelde over het belang van het bewaren van dit relatief jonge en nieuwe katholieke erfgoed, en de mogelijkheden liet zien om archiefmateriaal veilig te stellen in het KDC.** Er kwam ook een werkafpraak met mij, en sindsdien wissel ik mijn nog altijd drukke werk voor deze vernieuwing een à twee dagen per maand af met het onderbrengen en beschrijven van KCV-archiefmateriaal in het KDC. Langzaamaan werd mij daar duidelijk hoe het KDC archiefmateriaal onderbrengt in genummerde dozen met mappen en een beschrijving erbij, waardoor toekomstige onderzoekers kunnen zien wat er in te vinden is. →

Muziekgroep op de nationale open dag KCV in 2005. Veel leden van de KCV zijn onderdeel van de Antilliaanse gemeenschap.

31

Nationale open dag KCV in 2005. Voorzitter Simone Klarenbeek leidt de dienst in.

Norman en Maritza Poulina, vertegenwoordigers van het Netwerk van Papiamentssprekende groepen, die hun inspiratie putten uit de KCV, in gesprek met Kees Slijkerman (midden). Zij kwamen eind 2021 de archieven van hun netwerk afgeven bij het KDC.

Het grootste deel van de KCV-archiefcollectie bestaat uit het materiaal dat in de afgelopen vijftig jaar vanuit mijn werkzaamheden voor deze vernieuwing terechtgekomen is in mijn kantoor in Wijk bij Duurstede. Daarnaast komt er steeds meer materiaal vanaf andere locaties. Het werk dat ik voor de vernieuwingsbeweging heb gedaan sinds 1981 bestaat uit vormingswerk, beleidsmakend werk, oecumenische initiatieven en dialoogrondes, voorbereidingscomités voor grote bijeenkomsten en publicaties, secretaris zijn van grote en kleine samenwerkingsverbanden en van de katholieke charismatische vernieuwing in heel Europa. Een redelijk overzicht en inzicht van alles wat deze vernieuwing betrof, heb ik kunnen houden doordat ik sinds 1986 ook hoofdredacteur ben van het tijdschrift van deze vernieuwing, *Bouwen aan de Nieuwe Aarde*, waarvan de KDC-bibliotheek alle jaargangen heeft.

Inmiddels heb ik de collectie in vierentwintig rubrieken onderverdeeld: bestuurlijke organen, retraites, nationale open dagen, vorming en toerusting, Vernieuwingsdagen, Celebrate-festivals, lokale gebedsgroepen, regio's, contactgroepen per bisdom, kinderwerk, gezinsdagen, tieners en jongeren, publicaties, beginjaren, oecumene (inclusief Joden-Israël-Kerk), creatieve afdeling, pers en publicaties over KCV, genezing-bevrijding-pastorale begeleiding, samenwerking met andere katholieke bewegingen, zang en muziek, Europese organen, KCV wereldwijd, Papiamentssprekenden, anderstaligen.

Archiefmateriaal dat hoort bij actuele projecten is nog voor een deel in Wijk

bij Duurstede. En onderdelen van het archief zijn afkomstig van Tiny Pouwels, die al vele jaren retraites organiseert en begeleidt; van Maritza en Norman Poulina, die vanaf het begin een spilfunctie hadden in het netwerk van Papiamentssprekende groepen; van Gebedshuis Bethanië in Tegelen, vanwaar een omvangrijke collectie geluidscassettes werd ingebracht en van Bep Blom uit Eindhoven, met materiaal van diverse gebed- en vormingsinitiatieven. Van twee plaatselijke leidinggevendenden is de privébibliotheek ook beschreven en ondergebracht: iemand die een Papiamentssprekende gebedsgroep in Den Haag leidde en iemand in Neede, die de oudste Nederlandstalige gebedsgroep leidde en tevens uniek archiefmateriaal leverde over een van de markante mensen van het eerste uur. Afspraken over nog aan te leveren archiefmateriaal van verschillende mensen lopen nog.

Audio, video en digitaal materiaal

Van de jaren zeventig tot in de eenentwintigste eeuw zijn er geluidsopnames gemaakt van lezingen, zang en muziek. Die werden op cassettebandjes verspreid, opdat zoveel mogelijk mensen ze konden beluisteren. Ze worden nu door het KDC gedigitaliseerd, waarbij ruis en stiltes worden weggehaald, en ze zullen voor zover daar geen verdere toestemming voor nodig is ook via internet te beluisteren zijn. De wens om het erfgoed dat het KDC bewaart "vruchtbaar te maken" krijgt daarmee een extra kans. Mensen hoeven geen reis naar Nijmegen te maken, maar

kunnen overal waar internet is die geluidsopnames gaan horen, zodra ze online staan. Als je ze beluistert - zo is mijn eerste ervaring ermee nu - dan waan je je werkelijk in de hal of retraiteruimte waarin de lezingen werden uitgesproken en waar gebeden en gezongen werd, ook soms even in tongentaal.

Na de cassettebandjes kwamen de cd's, waarop lezingen zijn terug te horen. Die werden alweer snel overvleugeld door grote geluidsbestanden en video's, die in allerlei computers zijn blijven staan. Ook die hoop ik onder te brengen bij het KDC, voordat mijn computer crasht of ze van YouTube zijn verwijderd.

Digital Born-archieven

Het onderbrengen, inrichten en toegankelijk maken van archiefmateriaal dat alleen digitaal bestaat (de zogenaamde 'digital born archives', red.), is nog een uitdaging waarvoor het KDC in de komende jaren een structurele aanpak maakt. Vergaderingen en projecten in de laatste vijftientig jaar hebben steeds minder papieren archiefmateriaal nagelaten en steeds meer e-mails, bestanden en WhatsApp-berichten die lang niet altijd (ordelijk) bewaard worden. En wat op websites wordt neergezet, verdwijnt ook vaak helemaal zodra iets niet meer actueel is, als er een nieuwe webmaster komt of wanneer er weer een nieuwe eigentijdse website wordt gemaakt. Wat is er nog? Wat gaan we bewaren? Wat kan daarvan weer online toegankelijk worden?

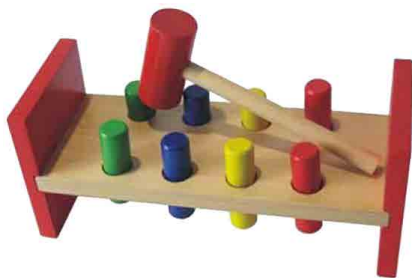
Het KDC biedt een unieke mogelijkheid om naast het oude 'Roomse' verleden ook het geestelijk rijke katholieke en oecumenische heden veilig te stellen en toegankelijk te maken voor toekomstig onderzoek. Voor de Stichting KCV en andere nieuwe bewegingen is het een geruststellende gedachte dat al dat materiaal niet verloren gaat, maar als katholiek erfgoed behouden blijft. ¶

***) Deze lezing staat als 0472 op www.stucom.nl. Cantalamessa is sinds 1980 Prediker van de Pauselijke Huishouding en in 2020 kardinaal gecreëerd.**

****) Zo kwam in het KDC ook het archief van de eerste decennia van de katholieke Marriage Encounter Gemeenschap Nederland, een beweging van vrijwilligers die activiteiten organiseert voor communicatie in relaties.**

Orde houden

Tekst: Wiek | Beeld: collectie KDC

Hameren. Ik heb er in mijn prille jeugd eindeloos voor geoefend – hamertje tik, heette dat. Niet dat ik toen al de ambitie had om voorzitter te worden van wat dan ook, maar als kind oefen je wel meer dingen in waar je later niets meer aan hebt. En laten we wel wezen, bij andere kinderen is het nog van pas gekomen. In de KDC-collectie worden maar liefst elf voorzittershamers bewaard – een fractie van wat er aan hamers in omloop moet zijn geweest.

De uitvoering ervan verschilt nogal, en dat vraagt natuurlijk om het soort speculaties waar een column zich bij uitstek voor leent. Neem de voorzittershamer van de afdeling Nijmegen van de Katholieke Bond van Werknemers in het Metaal- en het Electronisch Bedrijf en Aanverwante Bedrijven Sint Eloy: die hamer ziet er uit als een voorhamer in klein formaat, waar, ook afgaande op de kwaliteit van de inscriptie, vermoedelijk weinig subtiel mee is opgetreden. Maar er zijn ook fraai gepolitoerde exemplaren. Waar de bijgaande exemplaren vandaan komen vermeldt de geschiedenis niet, maar het lijken mij hamers waar zo nodig en bij uitzondering beschaafd mee op tafel werd geslagen. De ABVA-KABO afdeling Cuijk vond dat het risico te groot was dat de tafel daarbij werd beschadigd – misschien had de verhuurder van het zaaltje geklaagd. Bij hun voorzittershamer was daarom een plankje gevoegd om op te slaan. Waarmee we weer terug zijn bij hamertje tik.

Eind jaren zestig van de vorige eeuw ging zoals bekend het gezag van autoriteiten op de schop. Voorzitters dienden niet meer te hameren. Zij vroegen voortaan beleefd: 'Kunnen we het even centraal houden?'. Beleefd, maar wat mij betreft: behelpen is het wel sindsdien. 🍌

4.

Column Wiek

1.

KDC

33

2.

3.

← ↑ Voorzitterhamers uit diverse vakbondscollecties van het KDC:

- 1) Met gegraveerde tekst 'St.-Eloy, afdeling Nijmegen'; katholieke vakbond voor metaalarbeiders.
- 2) Versierde hamer zonder opschrift.
- 3) Idem.
- 4) Hamer met houder en gegraveerde tekst 'ABVA-KABO, afdeling Cuijk 1910-1985'; vakbondsorganisatie ontstaan uit een fusie tussen de sociaaldemocratische Algemene Bond van Ambtenaren (ABVA) en de Katholieke Bond van Overheidspersoneel (KABO) in 1982.

vensters op een andere wereld

Interview met Christoph van den Belt

KDC

35

Redactie (R): Om te beginnen wil ik eerst even terug naar jouw masterscriptie, omdat je dit zelf 'de proloog' noemt van jouw proefschrift. Als student was je in 2015 nieuwsgierig naar de reactie van Nederlandse katholieken op de Eerste Wereldoorlog. Hoe kwam je op het idee om het maandblad *De Beiaard* voor deze casus te raadplegen? Dat is niet bepaald een tijdschrift waarvan velen van onze generatie hebben gehoord.

Christoph van den Belt (CB): Nee, dat klopt, ik kende *De Beiaard* in eerste instantie ook niet. Mijn interesse voor de Eerste Wereldoorlog ontstond naar aanleiding van de KDC-tentoonstelling *Katholieken en de Grote Oorlog* (2014-2015) en een publicatie door archivaris Ramses Peters ('Gesel Gods, een zegen?' uit: E. Knoops, H. v.d. Linden (red.), *De kogel door kerk?*, Soesterberg 2014, p. 133-164). Op de middelbare school hoor je weinig over dit onderwerp, omdat Nederland neutraal was. Maar dankzij het artikel van Peters werd ik hierdoor gegrepen en wilde ik me hier verder in gaan verdiepen voor mijn research master.

Ik wist dat we hier in Nijmegen een grote schat aan katholieke archieven hebben, dus het KDC was een logisch startpunt. Alleen had ik als student niet

echt een idee waar ik moest beginnen. Mijn begeleider, universiteitshistoricus Jan Brabers, heeft me toen op het spoor gezet van de redactie van *De Beiaard*. Dit was een belangrijk netwerk van intellectuelen, waaronder Jos Schrijnen, Gerard Brom, Bernard Molkenboer o.p. en Jan Hoogveld, die in 1915 een maandblad hebben opgericht én die een aantal jaren later (vanaf 1923) tot de eerste hoogleraren van de Nijmeegse universiteit behoorden. Ik vond als student deze club van intellectuelen ontzettend interessant, dus daarmee had ik mijn onderwerp gevonden.

beeld. Heel terecht dat je dat 'niet representatief' noemt. De mening van de gemiddelde katholieke uit die tijd is echter ook heel lastig te achterhalen, want 'gewone' katholieken lieten amper geschreven bronnen na.

Vergeet niet dat Ramses Peters het eerste artikel heeft geschreven over Nederlandse katholieken in de Eerste Wereldoorlog – er was verder nog héél weinig gebeurd met dit specifieke onderwerp. Dus ik besloot mij te gaan richten op die katholieke intellectuelen. Vanuit deze groep katholieken liepen er veel lijnen naar verschillende bronnen.

'Wat mij opviel: alles werd geschreven vanuit een totaal andere wereld: een dóór en dóór katholieke wereld'

R: Je zegt het zelf al: *De Beiaard* was een maandblad geschreven voor én door een katholieke bovenlaag. Was je niet bang dat het beeld dat de redactie schiep enigszins gekleurd was? Representerde dit wel voldoende het sentiment dat leefde onder de 'gemiddelde Nederlandse katholieke' of raadpleegde je ook andere bronnen?

CB: Op dat moment was ik nu juist geïnteresseerd in de mening van die katholieke bovenlaag. Die maakte immers de dienst uit en vormde het

Daarom leek mij dit het meest kansrijke onderzoek. En dan zouden we later wel zien in hoeverre ik kon uitbreiden naar andere lagen van de bevolking.

R: Jouw onderzoek naar een katholieke tijdschrift heeft mede bijgedragen aan het verkrijgen van de promotieplek aan de VU. Waar ligt die connectie? *De Beiaard* en het Nederlands Dagblad lijken op het eerste gezicht ver uit elkaar te liggen.

CB: Voor mijn onderzoek in het archief van *De Beiaard* richtte ik mij niet alleen op de artikelen in het tijdschrift, maar vooral op de briefwisselingen van de redactieleden. Wat mij daarbij ten eerste opviel is dat zij allemaal schreven vanuit een totaal andere wereld, een dóór en dóór katholieke wereld. →

← Drie katholieke periodieken, die voor onderzoekers een interessant venster op het katholieke perspectief bieden (v.l.n.r.):

- Maandblad *De Beiaard*, jaargang 4, nr. 2 (1919).
- Dagblad *De Maasbode* (25 december 1943). Dit extra kerstnummer kwam uit tijdens de Duitse bezetting.
- Dagblad *De Tijd* (2 januari 1947).

Jan Hoogveld in zijn werkkamer aan de slag voor de redactie van *De Beiaard*. november 1915.

Als student vond ik dat best lastig te begrijpen. Gelukkig kreeg ik ontzettend veel hulp vanuit het KDC. Specialisten zoals Ramses Peters, Lodewijk Winkeler en Vefie Poels kennen die wereld. Tegelijkertijd viel mij op dat de redactieleden van *De Beiaard* ook normale mensen waren, die schreven over hetgeen zij meemaakten: ziekte, dood, geboortes – die menselijke emoties maakten hun beleavingswereld nu juist weer heel herkenbaar.

Door middel van dit onderzoek kwam ik erachter dat ik erg geïnteresseerd ben in het verhaal 'achter de schermen' bij zo'n tijdschrift. Het ging niet zozeer om een analyse van het publieke medium, maar nu juist om de bronnen die eigenlijk niet voor de openbaarheid bedoeld waren. In dat opzicht leek de opdracht die bij de VU klaar lag juist behoorlijk op dit onderzoek bij het KDC.

R: Kon je direct na je afstuderen beginnen aan dit onderzoek bij de VU? Hoe is dat praktisch gezien verlopen?

CB: Na negen maanden onderzoek in het KDC wilde ik eigenlijk even afstand nemen van het onderzoeksveld. Mijn studiegenoten waren allemaal aan het solliciteren voor een beurs van het NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) maar ik wist niet of ik dat wel wilde. Toen kwam er een unieke kans op mijn pad, die zich zelden voordoet: er lag een onderzoeksvoorstel klaar aan de VU en men zocht daar per direct een onderzoeker bij. Deze promotieplek was ontstaan vanuit een wens die leefde bij het *ND* en *RD* om onderzoek te doen naar het eigen verleden. Zij hebben de

opdracht gegeven aan historici van het Historisch Documentatie Centrum (HDC) van de VU en waren ook deels verantwoordelijk voor de financiering.

De opdracht sprak mij bijzonder aan vanwege de overeenkomsten die het onderwerp vertoonde met mijn eerdere onderzoek. Het draaide ook om het nieuwsmedium van een religieuze gemeenschap en had een vergelijkbaar plan van aanpak. Het tegenargument was dat ik weinig voorkennis had van die protestantse wereld. Maar ik was enthousiast over het type onderzoek en bereid om me erin te gaan verdiepen. Daarom heeft het HDC mij deze kans gegeven.

'De kranten speelden een sleutelrol in de maatschappelijke ontwikkelingen van de jaren zestig'

R: Je zegt dat de twee onderzoeken diverse overeenkomsten vertonen. Bij jouw onderzoek bij het KDC heb je vast veel geleerd, waardoor je dingen anders hebt aangepakt bij het nieuwe onderzoek voor HDC/VU?

CB: Jazeker. Toen ik begon bij het KDC 'verdrong' ik als student een beetje in de grootte van zo'n archief. Dankzij de medewerkers van het KDC en mijn begeleider werd ik wegwijs gemaakt in die katholieke wereld en daardoor kon ik veel meer gericht zoeken. Door deze ervaring wist ik aan de start van mijn promotieonderzoek dat ik

eerst mezelf een half jaar de tijd wilde geven om boeken te lezen en mensen te interviewen om zo die gereformeerde wereld beter te leren kennen. Dat is meer dan een *status quaestionis*, het is een ontdekkingsstocht.

Er was één groot verschil: deze archieven lagen niet netjes op één plek zoals hier in Nijmegen. Bij het HDC in Amsterdam bevinden zich vooral de collecties van de synodaal gereformeerde wereld (Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN), red.): de collecties van de universiteit, van Abraham Kuyper en consorten. Het archief van het *ND* ligt bij het Archief- en Documentatiecentrum van de Gereformeerde Kerken in Nederland (ADC) in Kampen en het archief van het *RD* wordt bewaard bij de redactie in Apeldoorn. Mijn begeleiders aan de VU kennen die werelden heel goed en die hebben me op weg geholpen. Maar om die specifieke archieven beter te leren begrijpen moest ik wel in Kampen en Apeldoorn zijn.

Gerard Brom, ca. jaren dertig.

Bij het KDC heb je het bijkomend voordeel dat daar stiekem heel veel mensen rondlopen: medewerkers, vrijwilligers, professoren en mede-onderzoekers. Ik kon als jonge onderzoeker altijd wel even met iemand sparren om op nieuwe ideeën te komen. Het is zo mooi dat we zo'n plek hebben op de Radboud Universiteit, waar al die expertise zich concentreert. Dat is écht een toegevoegde waarde aan onze universiteit. Bij HDC/VU in Amsterdam is die plek door de jaren heen wegbezuinigd en je merkt meteen dat die uitwisseling daar een stuk minder is.

R: Het ND en het RD zijn twee kranten die de wereld bekijken door een hele duidelijke lens. Zij zijn opgericht in respectievelijk 1967 en 1971 – een tijd waarin katholieke kranten hun confessionele kleur verloren. Waarom bestaan zij wel nog in deze tijd volgens jou?

CB: Wat je ziet vanaf de jaren zestig: de grote religieuze gemeenschappen gingen veranderen en hun kranten veranderden mee. Dat gold niet alleen voor de *Volkskrant*, maar bijvoorbeeld ook voor *Trouw*, de krant van de synodaal gereformeerde wereld. De kranten richtten zich eerst alleen op de eigen gemeenschap. Maar in de loop van de jaren zestig verloren deze gemeenschappen steeds meer hun maatschappelijk betekenis en uiteindelijk vielen deze religieuze groepen uit elkaar. De kranten speelden daar volgens mij ook een belangrijke sleutelrol in. Want de journalisten kozen ervoor om minder aandacht te gaan besteden aan de eigen gemeenschap en zich meer te focussen op de overheid, die steeds belangrijker werd.

'Wil je toegang krijgen tot het verleden? Dan moet je jezelf ook verdiepen in religie en cultuur'

Het *ND* en *RD* bedienen daarentegen veel kleinere geloofsgemeenschappen, de vrijgemaakt respectievelijk bevindelijk gereformeerden. Laatstgenoemde werden opgericht vanuit een defensieve gedachte, tégen die maatschappelijke ontwikkelingen van de jaren zestig. Dat is in feite ook de gedachte waaruit de Nederlandse *Bible Belt* is ontstaan. Beide kranten werden dan ook opgericht vanuit de

Christoph van den Belt tijdens zijn masteronderzoek in het KDC in 2015, samen met de toenmalige informatiemedewerkers van de KDC-studiezaal: Anneke Nuij-Pruijn (links) en Lennie van Orsouw (rechts).

overtuiging: “wij zijn er om onze eigen gemeenschap in deze seculiere storm overeind te houden”. Dat staat haaks op de journalistieke trend waarin media en gemeenschappen niet meer verbonden zijn.

R: Is het gezien de secularisatie van de katholieke pers voor studenten überhaupt nog wel interessant om onderzoek te doen naar typisch katholieke kranten?

CB: Jazeker. Ik denk dat voor veel studenten van nu die vanzelfsprekendheid van het katholiek erfgoed weg is. Omdat de kennis veelal ontbreekt, is de bestudering van dit erfgoed nog belangrijker om het verhaal van de Nederlandse geschiedenis volledig te kunnen begrijpen.

Vergeet niet dat katholieken ca. 40% van de Nederlandse bevolking uitmaakten. Het bekende citaat van David Lowenthal ‘the past is a foreign

country’ is hier van toepassing. Wil jij als geschiedenisstudent toegang krijgen tot dat verleden, dan moet je ook bereid zijn je te verdiepen in de religie en de cultuur. Kranten als de *Volkskrant*, *De Tijd* en *De Maasbode* bieden je een goede ingang in die katholieke wereld. Daar lees je dat de katholieken een hele geschakeerde gemeenschap vormden, van fascisten tot milieuactivisten, en al die verschillende mensen waren onderdeel van één kerkelijke gemeenschap.

R: Ten slotte: in jouw rol als docent Politieke Geschiedenis heb je vast een aantal mooie politieke onderwerpen in het vizier waarvan de antwoorden wellicht diep in de katholieke periodieken begraven liggen. Heb jij de gouden tip voor studenten die in de dagbladen willen duiken?

CB: De eerste persoon aan wie ik moet denken is politicus Piet Aalberse. Hij is een ontzettend boeiend persoon, waar nog te weinig onderzoek naar gedaan is. Hij was een voorman van de katholieke emancipatie. Maar hoe dacht hij bijvoorbeeld over onderwerpen als vrouwenkiesrecht? Of de rol van de vrouw in de politiek? We weten daar te weinig van. Het KDC heeft recent zijn archief gedigitaliseerd, dus dat is een heel mooi vertrekpunt.

Als tweede tip denk ik aan Anne Biegel, de eerste vrouwelijke journalist van een katholieke krant. Zij heeft 32 jaar gewerkt voor dagblad *De Tijd*. Via zo’n persoon leer je niet alleen haar persoonlijke verhaal of de geschiedenis van de krant kennen, maar je ziet ook hoe de samenleving verandert. Het kan veel toenmalige opvattingen blootleggen. Zij werd bijvoorbeeld in eerste instantie alleen aangenomen om de ‘vrouwenpagina’ op te vullen, omdat de gedachte was dat een krant een mannenaangelegenheid was. ¶

Verder lezen?

Nieuwsgierig geworden naar het onderzoek van Christoph van den Belt?

Het boek *Eigentijds en eigenzinnig: Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000)* is nu verkrijgbaar bij de boekhandel of via Uitgeverij Prometheus.

Erfgoedschat

Collectie Suriname

KDC

38

Nu veel musea en erfgoedinstellingen in Nederland en België zich buigen over de roofkunst en het koloniaal erfgoed dat zij bezitten, komt er ook steeds meer aandacht voor de archieven van het koloniale verleden. Koloniale archieven zijn, zoals de Belgische historica Chiara Candaele recentelijk betoogde: “alle documenten die een getuigenis vormen van de koloniale ervaring,” (*Meta*, 2021-02). De koloniale archieven die het KDC en de Universiteitsbibliotheek bezitten en/of beheren betreft erfgoed dat door missionarissen, katholieke organisaties, stichtingen, individuen, ondernemingen en onderwijsinstellingen is verzameld. Momenteel zijn het KDC en de Universiteitsbibliotheek bezig te identificeren welke koloniale archieven zij bezitten en beheren. Dat is een tijdrovend proces.

Het KDC en de Universiteitsbibliotheek zijn ook bezig met het 'dekoloniseren' van hun collectie. Dit gaat over representatie, maar ook over de manier waarop het erfgoed behandeld wordt; de toegankelijkheid en vindbaarheid ervan. Een dekolonisatie-praktijk is dan ook het (digitaal) delen van erfgoed. Momenteel zetten onderzoekers en erfgoedspecialisten van de Radboud Universiteit zich in om de collecties die afkomstig zijn uit de voormalige koloniën en missiegebieden digitaal toegankelijk te maken. Dit doen zij met het project *Gedeeld Erfgoed Delen*. Het gaat dan om het (digitaal) openstellen van archieven, maar ook om het creëren van toegankelijke online zoekinstrumenten in meerdere talen. Dit moet mensen in voormalige missiegebieden maar ook bijvoorbeeld de Indische en Surinaamse gemeenschap in Nederland in staat stellen om het KDC te identificeren als instelling dat gedeeld erfgoed bewaard. Dekoloniseren van archieven gaat ook over declassificatie van archieven, waarbij we ook kritisch kijken naar de woorden die we gebruiken in de huidige metadatering en collectieregistraties. In dit kader geeft Eefje Roodenburg, conservator Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek, een treffend voorbeeld uit de collectie Suriname.

39

Tekst: Eefje Roodenburg | **Beeld:** Bijzondere Collecties UBN

Eind jaren tachtig arriveerde in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen een collectie die bekend kwam te staan als de Collectie Suriname. De boeken in deze collectie komen uit de bibliotheek van de Stichting Secretariaat Surinaamse Missie van de Redemptoristen en omvat circa veertien strekkende meter. Anders dan de collecties van de redemptoristen die werden aangekocht in 1975, is de Collectie Suriname nadrukkelijk geen kloostercollectie.

De redemptoristen begonnen hun missie in Suriname in maart 1866. De collectie laat duidelijk zien dat de redemptoristen zich voor alle facetten van de Surinaamse maatschappij interesseerden: het onderwijs, de zorg, de politiek, de statistiek en ook de letteren. Het is waarschijnlijk pater Van Emstede geweest, die vanuit Suriname de meeste boeken en tijdschriften naar het secretariaat heeft gestuurd. Zijn naam komt talloze malen voor op de titelbladen.

Voor onderzoek en onderwijs over Suriname tot en met 1988, is het een rijke en bijzondere collectie. Niet alleen omdat de collectie, zoals gezegd, alle facetten van het missieland bestrijkt, maar ook vanwege de vele unica en de werken waarin talloze foto's zijn gepubliceerd van de Surinaamse natuur, de gebouwen en van de Surinaamse bevolking. In de collectie staat zelfs het maandblad *Omhoog*, bestemd voor leerlingen van de katholieke lagere scholen. Ook vindt men er de dunne, zeer kwetsbare en uiterst zeldzame boekjes over verschillende missietoonstellingen, soms met fraaie omslagen ontworpen door Frans Lazarom (1881-1936). Ze zitten boordevol belangrijke missiegeschiedenis, met soms complete opsommingen (mét portret en korte biografie) van de missionarissen (mannen én vrouwen), met talloze foto's van missieplekken; en vergeten toneelstukjes waarin de lokale bevolking een rol speelt - met titels die wij tegenwoordig als racistisch of stereotyperend (h)erkennen. De collectie bevat ook voorbeelden van de Surinaamse Letteren, zoals de gedichten van R. Dobru (“R tweemaal”: pseudoniem van Robin Ravales), de eerste dichter die aandacht vroeg voor de Surinaamse identiteit.

Het reisverslag van John Stedman

Tot de hoogtepunten van de collectie behoren enkele oude drukken (boeken gedrukt vóór 1801), waaronder het reisverslag van John Gabriël Stedman (1744-1797) uit 1796 (*Narrative of a five years' expedition, against the revolted negroes of Surinam, in Guiana, on the wild coast of South America, from the year 1772 to 1777*, uitgegeven voor John Johnson en J. Edwards (London 1796) in twee delen). Stedman was een Schots-Nederlandse officier, die tijdens zijn verblijf in Suriname ondersteuning bood aan het onderdrukken van een opstand van tot slaaf gemaakte mensen. Eenmaal in Suriname werd hij verliefd op de jonge tot slaaf gemaakte Joanna, met wie hij een zoon kreeg. Hij hoopte vurig hen ooit vrij te kunnen kopen.

Tijdens zijn reis begon Stedman een dagboek, waarin hij een beeld schetste van het land, de kolonisten en de slavernij. Ook de flora en fauna van Suriname kregen een belangrijke plaats. Stedman verrijkte zijn verhalen zelf met tekeningen. Toen hij in 1791 met het manuscript van zijn dagboek bij de uitgever kwam werd het werk niet geschikt geacht voor publicatie. Na vele redactionele aanpassingen werd het uiteindelijk toch uitgegeven, een jaar voor zijn dood. De twee delen bevatten prachtige gravures, naar Stedmans eigen tekeningen. In de geschiedenis heeft het werk een grote rol gespeeld in de bewustwording ten aanzien van de mensonterende behandeling van de tot slaaf gemaakte bevolking.

De Collectie Suriname biedt daarmee een boeiende inkijk in de relatie tussen de Nederlandse missionarissen en de Surinaamse bevolking. Met name studenten en jonge onderzoekers die geïnteresseerd zijn in de manier waarop Nederland naar deze mensen keek en hoe hun houding door de jaren heen is veranderd, vinden hier een schat aan informatie. ¶

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met conservator Eefje Roodenburg: eefje.roodenburg@ru.nl

← Afbeelding uit het dagboek van kapitein John Stedman, uitgegeven door John Johnson en J. Edwards (London 1796). Het is een portret van Joanna, de tot slaaf gemaakte vrouw waar Stedman een relatie mee kreeg. Ze kregen samen een zoon en hij wilde hen graag vrijkopen. De prent is gebaseerd op zijn eigen tekeningen van haar.

Architecten van het Interbellum

Van Hardeveld en het katholieke

Interieur St.-Augustinuskerk uit 1934-1935. Amsterdam-Buitenveldert | Foto: Martin Alberts (2009)

De Nijmeegse historicus Paul Luykx vond het opmerkelijk dat Granpré Molière en Kropholler, de leidende representanten van de katholieke architectuur in het Interbellum, ‘bekeerlingen op latere leeftijd’ waren. Luykx hanteerde de hypothese dat hun ‘late roeping’ van grote invloed was op de dominante traditionalistische stroming in de katholieke architectuur in die periode. Hij relativeerde dit door te wijzen op de architect Jan van Hardeveld (1891-1953), evenzeer een bekeerling op volwassen leeftijd, door Luykx aangemerkt als tegenstander van Granpré Molière en Kropholler. Hij constateerde dat het leven en werk van Van Hardeveld ten onrechte niet onderzocht is. Dat inspireerde Mart Franken zijn masterscriptie te wijden aan Van Hardevelds positie in het katholieke architectuurdebat. Deze bijdrage is daarop gebaseerd.

Tekst: Mart Franken | **Beeld:** familiearchief Van Hardeveld, stadsarchief Amsterdam, collectie RCE Amersfoort, e.a.

Jan van Hardeveld is geboren op 2 februari 1891 te Amsterdam, als zoon van een gereformeerde aannemer-timmerman. Na de ambachtsschool en de Avondteekenschool, studeert hij vanaf april 1912 in Brussel aan de Academie des Beaux Arts. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog keert hij terug naar Amsterdam, waar hij zijn opleiding aan de afdeling Hoger Bouwkundig Onderwijs van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in 1918 voltooit. Hij vestigt zich als zelfstandig architect te Amsterdam, kortstondig samen met Jan Pauw (1891-1966). Om te kunnen trouwen met de katholieke Françoise Germaine Bertin wordt hij in 1922 katholiek. Hij overlijdt op 11 maart 1953 als gevolg van een hartaanval.

Van Hardevelds maatschappelijke betrokkenheid is groot. Vanaf 1916 is hij lid van het architectuurgenootschap *Architectura et Amicitia*, spreekbuis van de Amsterdamse School. Na zijn bekering wordt hij lid (en jarenlang

architectuurdebat in de jaren dertig

bestuurslid) van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging AKKV. Van haar organen *Mededeelingen* en *Van Bouwen en Sieren* is hij (hoofd) redacteur, hetgeen hij van 1933 tot 1937 ook is van het *Bouwkundig Weekblad Architectura* van de Bond van Nederlandsche Architecten (BNA), waarvan hij tevens secretaris en vicevoorzitter is. Hij is bestuurslid van het Sint Bernulphusgilde, een vereniging voor katholieke kunst, met als orgaan *Het Gildeboek*, waarin Van Hardeveld regelmatig publiceert. Van 1926 tot 1929 is hij redacteur kerkelijke architectuur van *Opgang* en van 1930 tot 1932 van *Roeping*, een katholiek literair tijdschrift. Actief lid is hij van de progressief-katholieke kunstkring De Violier, en de op katholieke emancipatie gerichte Sint Adelbert-vereniging. President is hij van het genootschap 'Amitiés Catholiques Françaises', lid van verschillende schoonheids- en adviescommissies, terwijl hij voor de RKSP van juli 1937 tot augustus 1946 gemeenteraadslid van de Amsterdams was. Van Hardeveld heeft meer dan 150 publicaties op zijn naam, over zowel kerkbouw als profane architectuur.

Oeuvre

Van Hardeveld heeft geen archief nagelaten. Uit een oeuvrereconstructie blijkt dat hij in de periode 1917-1953 meer dan 500 projecten onder handen moet hebben gehad, soms bestaande uit wooncomplexen van enige honderden woningen. Onderscheid kan worden gemaakt tussen zijn profane werk en religieuze gebouwen, waaronder zes kerken, het kleinseminarie te Apeldoorn, alsmede diverse katholieke zusterhuizen, scholen, en tehuizen.

Het oeuvre van Jan van Hardeveld laat zich in een viertal periodes onderscheiden. Zijn eerste ontwerpen maakt hij deels samen met zijn associé

Pauw in de periode 1917-1922. In het Limburgse Heerlen bouwen zij een volksbibliotheek, een schouwburg, een hotel en een woningcomplex, nu rijksmonumenten. Ook worden de nodige villa's uitgevoerd. Dit alles vooral in de expressieve stijl van de Amsterdamse School. Hij bouwt in die jaren ook meer dan 850 betonwoningen in Rotterdam, Den Bosch, Breda en Brussel. Morfologisch sluiten deze evenwel aan bij het modernisme van de Stijl en Nieuwe Zakelijkheid.

Jan van Hardeveld, ca. 1931.

Van Hardeveld heeft méér dan 500 projecten onder handen gehad in alle toen gangbare stijlen

Tussen 1922-1933 ontwerpt hij (voor commerciële opdrachtgevers) woningbouwcomplexen in Amsterdamse nieuwbouwwijken, veelal etagewoningen van vier verdiepingen. Ongeveer 1000 wooneenheden in de Baarsjes, Indische buurt, Transvaalbuurt en Watergraafsmeer. Groot was zijn bijdrage (400 wooneenheden) aan Berlagés Plan-Zuid. Vele zijn

gebouwd in de zakelijke variant van de Amsterdamse Schoolstijl.

Pas in de periode 1933-1940 krijgt hij zijn eerste kerkelijke opdrachten: de Sint Augustinuskerk met zusterhuis en wees- en bejaardenhuis in Amsterdam-Buitenveldert, de Engelbewaarderskerk in Badhoevedorp en een zusterklooster te Groesbeek. Verder voorziet hij de bestaande kerk te Dronrijp van een nieuw front, toren en pastorie. In 1935 ontwerpt hij zijn *magnum opus*, het Aartsbisshoppelijk Klein-Seminarie te Apeldoorn (nu Politieacademie). Dit bestaat uit meerdere gebouwen, waarin circa 350 priesterstudenten en 40 leerkrachten in internaatverband wonen en hun opleiding genieten. Het omvat onder meer een grote aula, een kapel en een separaat zusterhuis. Het complex is beïnvloed door het Traditionalisme van de Delftse School én de Nieuwe Zakelijkheid.

Tussen 1945-1953 (in de oorlogsjaren gebeurt er weinig) bouwt hij wederom honderden wooneenheden in de Amsterdamse nieuwbouwwijken Bos en Lommer en Slotermeer, nu uitsluitend sociale woningbouw voor (katholieke) woningbouwverenigingen, in functionalistische stijl. Voorts ontwerpt hij, naast een jongensschool, bejaardenhuis en parochiehuis, vier kerken: twee genaamd Johannes de Doper (Amsterdam en Jutphaas/Utrecht), de Antonius van Padua-kerk te Ede en de Catharinakerk te Amsterdam-Slotermeer. Deze kerken hebben naast een traditionalistische opzet ook een 'romaanse touch', naast gebruik van beton.

Van Hardeveld heeft dus gebouwd in alle toen gangbare stijlen: de Amsterdamse School, het Modernisme (ook: Nieuwe Zakelijkheid of Functionalisme) en het Traditionalisme. →

Traditionalisme

Kort na de Eerste Wereldoorlog heerst er een optimistisch vooruitgangsklimaat. Jonge vooruitstrevende katholieke architecten zoeken naar nieuwe vormen, met gebruik van modern(istisch)e materialen als gewapend beton, glas en staal. Sommigen ontwerpen bijzondere kerken, zoals de Heilig Hartkerk (1923) te Maastricht van Alphons Boosten en Jos Ritzen, en de Sacramentskerk te Breda (1925) van Jan van Dongen. Jos Wielders bouwt in 1925 te Leveroy een kerk in de stijl van de expressionistische Amsterdamse School.

Volksbibliotheek uit 1917, nu een wooncomplex, Heerlen (Limburg) | Foto: Paul Paris (2017)

Vanaf 1930 gaat het Traditionalisme (met gebruik van natuurlijke materialen als baksteen, hout en pannendaken, ambachtelijk vormgegeven in eenvoudige gesloten hoofdvormen) door een combinatie van factoren, de katholieke (religieuze én profane) bouwkunst bepalen. Op de eerste plaats eist de economische crisis dat er goedkoper wordt gebouwd, waardoor expressionistische architectuur onbetaalbaar wordt. Door die crisis vormt zich een cultuurpessimistisch klimaat, waardoor het vooruitgangsgeloof naar de achtergrond verdwijnt en een hang naar het verleden ontstaat. In de *Codex Iuris Canonici*, het kerkelijk wetboek, wordt voorgeschreven dat voor kerkbouw de christelijke traditie (*traditio christiana*) geldt. Voorts wordt in een encyciek van 1931, *Quadragesimo Anno*, door Pius XI getracht de katholieke kerk een tussenpositie te laten innemen tussen socialisme/communisme en kapitalisme/liberalisme. Hierbij past geen 'moderne' (bouw)kunst, want die wordt als te socialistisch respectievelijk te kapitalistisch beschouwd: socialistisch omdat veel modernistische architecten

de socialistische/communistische beginselen aanhangen en kapitalistisch vanwege het gebruik van industriële, niet-ambachtelijke materialen.

De op aandrang van het Nederlandse episcopaat 'verplichte' vereniging van katholieke architecten in de AKKV heeft drie belangrijke gevolgen. Eind jaren twintig gaat de AKKV communiceren via eigen periodieken zoals *Mededeelingen*, *Van Bouwen en Sieren* en het *R.K. Bouwblad* (verder *Bouwblad*). De Delftse bouwkunde-hoogleraar Granpré Molière gaat na

zijn bekering tot het katholicisme in 1927 de theoretische fundamenteën voor de katholieke architectuur formuleren, gebaseerd op neothomistische uitgangspunten. Tenslotte zijn er van 1932 tot 1940 de jaarlijkse 'AKKV-Huijbergen-dagen', waar onder leiding van Granpré Molière dé katholieke (architectuur)identiteit wordt bepaald, die vervolgens wordt uitgedragen door het *Bouwblad*.

'Katholieke bouwkunst moest een zekere eeuwigheidswaarde hebben'

Volgens Granpré Molière is de samenleving een ordening met God als hoogste orde. Omdat God en Kerk eeuwig en onveranderlijk zijn, moet de (bouw)kunst ook eeuwigheidswaarde hebben, hetgeen alleen kan met de kenmerken van het Traditionalisme. Granpré Molière verwerpt de (expressionistische) Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid, die in zijn ogen ten onrechte mens en

maatschappij dienen en niet God. Hij acht die stijlen vergankelijk, zonder eeuwigheidswaarde, en onverholven uitingen van socialisme/communisme en kapitalisme/liberalisme, beide haaks staand op het door Rome voorgestane corporatistisch model, en daarom 'ketters'. Kropholler is de autodidacte pragmaticus, die in woord en geschrift en vooral ook in de bouwpraktijk Granpré's visie mede uitdraagt.

Alle hiervoor genoemde factoren leiden vanaf circa 1930 tot normering van dé katholieke identiteit van religieuze én profane bouwkunst: 'herstel' van de bouwkunst en deze 'redding' zijn de sleutelbegrippen.

Architectuurdebat

Niet alle katholieke architecten wensen zich aan deze dominante norm te conformeren. Een aantal verzet zich, met Van Hardeveld als katalysator. Het debat spitst zich toe op de positie van het *Bouwblad* en speelt zich af op twee niveaus, in het blad zelf én op de AKKV-vergaderingen (waarvan de notulen raadpleegbaar zijn in de KDC-archieven).

Medio 1929 richt Kropholler het *Bouwblad* op, met de architect Cees van Moorsel als hoofdredacteur. Na mislukte overleg tussen Van Hardeveld (als hoofdredacteur van *Mededeelingen* van het AKKV) en Van Moorsel over het integreren van beide bladen, wordt het verenigingsorgaan omgevormd tot *Van Bouwen en Sieren*, met Van Hardeveld als hoofdredacteur. Het *Bouwblad* stelt de eenheid van de katholieke bouwkunst tot doel, waarbij 'den maatstaf van een strenge kritiek' geldt. Herstel van traditie is de norm, nieuwe technieken en materialen zijn uit den boze. In *Van Bouwen en Sieren* kiest Van Hardeveld zijnerzijds positie: 'Maar het blad zal geen strijdorgaan zijn voor bepaalde ideeën of een afgebakende richting.' Hiermee is de toon gezet voor de discussie, die een decennium voortduurt.

Na Van Hardevelds aftreden als hoofdredacteur volgt in 1933 wel een bladenfusie onder de naam Het *R.K. Bouwblad*. Van Hardeveld stelt dat 'we nu onder een aesthetische censuur zullen komen, die niet past bij de heterogene samenstelling der vereniging.' De strijd wordt heviger en de toonzetting feller. Het *Bouwblad* recenseert in februari 1936 Van Hardevelds seminarie te Apeldoorn, waarbij men zijn gebruik van beton en

De betonwoningen van het Stuhlemeijercomplex uit 1920-1924 zijn een voorbeeld van Van Hardevelds modernistische werk. Rotterdam-Feijnoord | Foto: Mart Franken

staal bekritiseert: 'het behoeft geen betoog, dat men bij het inhalen van een nieuwe bisschop ook géén moderne dansmuziek speelt', zo schampert men. Van Hardeveld repliceert: 'En als ze dan niet al te bijziend geworden zijn van het vele turen door de beslagen, Kropholleriaanse brillenglazen, zullen ze ontwaren, mogelijk tot hun eigen verrassing, hoezeer Kropholler en zijn adepten op slechte voet staan met de bouwkundige en constructieve eerlijkheid.' De reactie van Van Moorsel c.s. is dat het *Bouwblad* zich verzet tegen modestromingen zoals 'de vooze romantiek van de Amsterdamsche School' en 'in de geest der Molièrekringen' haar beschouwingen uitdraagt, met Krophollers oeuvre als een belangrijke schakel.

Van Hardeveld verzette zich fel tegen zijn 'eenzijdig georiënteerde' collega's

In april 1936 klaagt Van Hardeveld bij het AKKV-bestuur over de weigering door het *Bouwblad* van een door hem aangeboden bijdrage: 'Zo zit de vereniging onder de plak van enkele, eenzijdig georiënteerde heethoofden.' Hij wordt in zijn kritiek gesteund door de Limburgse architecten Peutz en Boosten, die zich beklagen over een *Bouwblad*-artikel, dat Peutz' Schunck-gebouw te Heerlen als 'communistisch' betitelt. In een brief van 15 juni 1936 aan het AKKV-bestuur wordt Van Hardeveld strijdbaarder: 'Er is in de arrogante wijze waarop ons de inzichten der Redactie worden opgedrongen en andere opvatting wordt genegeerd, in de manier waarop geestverwante

arbeid wordt opgehemeld en door de Redactie onbegrepen werk wordt verguisd iets onduldbars.'

Tijdens de oktober-vergadering van 1936 van de vakgroep Bouwkunst te Maastricht ageren Van Hardeveld, Peutz en Boosten tegen de door het *Bouwblad* uitgedragen eenheidsstijl, met daarbij de negatieve bejegening van als heidens of communistisch betitelde andere bouwvormen. Van Hardeveld: 'Het lijkt er op dat deze redactie een raad van inquisitie is, die de besluiten van het concilie van Huybergen uitvoert.' Een door Van Hardeveld ingediende motie, waarin hij stipuleert dat de *Bouwblad*-redactie op bredere basis wordt samengesteld, wordt aangenomen. Op de algemene AKKV-ledenvergadering van 16 december 1936 in Den Bosch ageert Van Hardeveld opnieuw tegen monopolisering van de katholieke bouwkunst door zowel de 'Huijbergendagen' als het *Bouwblad*: 'Vooral de nieuwe zakelijkheid oftewel het nieuwe bouwen moet het ontgelden. De redactie blijkt van het wezen en de mogelijkheden ervan niets te begrijpen. Het gaat niet aan

deze bouwinzichten met decadent, on-christelijk, bolsjewistisch e.d. te betitelen. De nieuwe zakelijkheid kan voor de ontwikkeling der kerkelijke bouwkunst van grootere waarde zijn, dan het steunbeetje uit het Krophollersche systeem.' Zijn motie, die nu het aftreden van de gehele redactie van het *Bouwblad* eist, krijgt bijval van Peutz, Boosten, Thunnissen, Wielders en Maas. Van Moorsel, uitvoerig gesteund door Granpré Molière, verdedigt het beleid dat de in 'Huijbergen' aanvaarde principes met gestrengheid dienen te worden beleden. De motie wordt niet in stemming gebracht. Wel een zwakkere, waarin wordt opgeroepen tot overleg tussen de verschillende facties. Dat overleg leidt tot niets, behalve dat wordt besloten dat het *Bouwblad* per 1 augustus 1939 niet langer als 'officieel orgaan der AKKV' fungeert. Van Hardeveld c.s. hebben hun jarenlange strijd daarmee in feite verloren. Door de oorlog(sdreiging) verdampt daarna het debat.

Tot slot

Jan van Hardeveld heeft zijn omvangrijke oeuvre in alle gangbare stijlen ontworpen. Gedurende zijn hele carrière heeft hij de flexibiliteit gevoeld om te ontwerpen op een wijze, die hem en zijn veelsoortige opdrachtgevers passend leken. Die veelzijdigheid is ook terug te vinden in zijn vele functies en publicaties, waarin hij pluriformiteit uitdraagt. Niet flexibel evenwel was zijn strijd tegen het *Bouwblad* en de 'Huijbergen'-leer. Hij heeft zich niet zozeer gericht tegen het Traditionalisme als één van de (katholieke) bouwstijlen, want hij heeft immers zelf ook in deze stijl gebouwd. Maar hij, als aanjager en katalysator, en dissidenten als Peutz en Boosten acteerden liberaler en verwierpen de beoogde monopolisering van één stijl als de ware katholieke. ¶

Klein-seminarie Apeldoorn uit 1932, nu in gebruik als politieacademie.

Foto's van verborgen

Een inkijkje in het leven van

Begin 2022 ontving het KDC een bijzondere schenking voor de archiefcollectie van pater en radiopersoonlijkheid Henri de Greeve (1892-1974): een fotoalbum van zijn oude secretaresse en vriendin Truus Hannema. De foto's bieden een nooit eerder vertoond inkijkje in de laatste levensjaren van De Greeve, tijdens zijn teruggetrokken bestaan in Berg en Dal. En een opvallend detail: op de openingspagina staan Egyptische hiërogliefen die de nieuwsgierigheid wekken. Tim Graas, kunsthistorisch medewerker bij het KDC, ging op onderzoek uit om het verhaal achter dit fotoalbum te achterhalen.

Tekst: Tim Graas | **Beeld:** Arie Onderdenwijngaard Filmproductie Nijmegen

Foto boven: De werkkamer van De Greeve in de bungalow te Berg en Dal (Gelderland) waar hij sinds 1952 woonde.

verhalen

pater Henri de Greeve

Pater Henri de Greeve wordt wel eens de eerste mediapriester genoemd en behoorde in zijn tijd tot de categorie 'Bekende Nederlanders'. Hij was ook voor niet-katholieken een fenomeen. Simon Carmiggelt heeft hem in zijn bundel *Ieder kent ze* uit 1949 opgenomen naast Wim Kan, Heintje Davids, Fanny Blankers-Koen en Godfried Bomans. Welbespraaktheid zat hem in het bloed. Zijn grootvader wist met zijn verkooppraatjes op de Amsterdamse appelsmarkt het publiek tot kopen te bewegen, zijn heeroom pater Borromeus de Greeve (1875-1947) ging hem voor als kanselredenaar die het kerkvolk geheel verpletterd achter kon laten. Nieuw aan Henri was zijn gevoel voor PR, waarbij hij handig gebruik wist te maken van nieuwe media als de radio. Zijn radiopraatjes voor de KRO waren ongekend populair. Hij was de motor achter acties die stuk voor stuk veel succes hadden en richtte de Bond Zonder Naam op, die met maandelijks spreukbanden de huiskamers bestookte. De leus 'Verbeter de wereld, begin bij jezelf' is van hem.

Een fraai fotoalbum

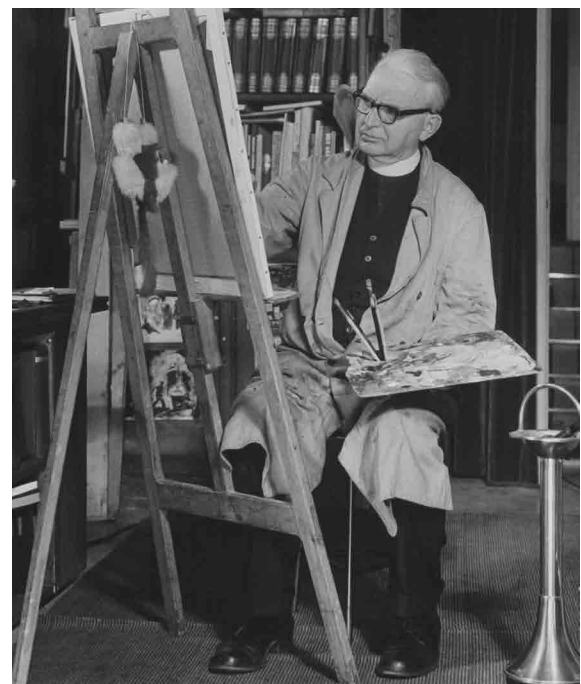
Zijn archief, dat bewaard wordt in het KDC en geheel gedigitaliseerd en online raadpleegbaar is, is onlangs verrijkt met een bijzonder fotoalbum. Geen album met zomaar wat amateurkiekjes maar een fotoreportage van de bekende Nijmeegse fotograaf Arie Onderdenwijnjaard. Het was blijkens de opdracht voorin bestemd 'voor Trui' met de datum 7 januari 1957. Van de schenker van het album aan het KDC, Liesbeth Sidler te Vught, weten we dat Trui de roepnaam was voor Truus (Geertruida) Hannema (1921-1993), de secretaresse en vriendin van De Greeve, en een tante van de schenker. 7 januari was haar verjaardag.

De reportage betreft zijn bungalow in Berg en Dal, die gelegen was in de tuin van het toenmalige Montfortanen klooster aan de Meerwijkselaan te Berg en Dal. 'Bungalow' is een groot woord voor een eenvoudig houten gebouwtje, in feite een loods die overgebracht was uit de mijnstreek en weer opgebouwd. Deze was hem aangeboden door Limburgse industriëlen, nadat hij in ongenade was gevallen bij de autoriteiten en overspannen was geraakt. Het gebouwtje staat er nog steeds en is nu in gebruik als praktijk voor psychotherapie. In 59 foto's krijgen we een bezichtiging, beginnend met de buitenkant in de bosrijke omgeving.

Zijn huis was wel een 'bewoonde boekenkast' te noemen

We zien hem vriendelijk in de deuropening staan, waarna de kleine ruimtes worden getoond tot in detail toe. De wanden en tafels zijn geheel volgestouwd met boeken, schilderijen, snuisterijen en souvenirs. We krijgen een inkijkje in het keukentje, er wordt ingezoomd op de kapstok, het pijpenrekje, een aan het plafond hangende pop van een heks op bezemsteel (hij had een hele verzameling poppen), een marionet van een franciscaan, een plankje met wat familiefoto's en het uitzicht uit een openstaand raam. Op een aantal foto's zien we hem studierend en schrijvend achter zijn bureau of met penseel en palet achter zijn schildersezel. De Greeve was een amateurschilder zonder academische opleiding, die het schilderen vooral als rustgevende bezigheid zal hebben beoefend. De schilderijen aan de muur

zijn meest van zijn hand, maar er zit ook werk tussen van 'echte' kunstenaars als Ted Felen en Joan Collette. Met de jonge Nijmeegse kunstenaar Ted Felen was hij persoonlijk bevriend. Hij zegende diens huwelijk in, hield de openingstoespraak bij diens eerste grote tentoonstelling en schreef lovende recensies over zijn werk. Op één foto kijkt Felen als een soort mentor over de schouder van de schilderende De Greeve mee. Op een andere zien we hem met een glas in de hand gezellig bijeen met De Greeve en Truus Hannema. Truus is de hooftpersoon op verschillende foto's, waar zij als zijn secretaresse werkzaamheden verricht zoals ex-librissen inplakken in de constant groeiende boekerij van haar werkgever. Geen overbodig werk: zijn bibliotheek bestond uit zo'n 13.000 boeken en zijn bungalow is wel een 'bewoonde boekenkast' genoemd. →

De Greeve achter zijn schildersezel.

De Greeve (midden) met Ted Felen en Truus Hannema.

Het lijkt erop dat er vanuit de politiek druk is uitgeoefend om De Greeve een spreekverbod op te leggen

Die dankbaarheid gold ook voor de onvergetelijke avonden die hij kort na de bevrijding had bezorgd met het door hemzelf geschreven en geregisseerde toneelstuk *Merk: Van Leusden*, dat in de kelder werd uitgevoerd door het voor de gelegenheid samengestelde toneelgezelschap *De Keldergast*. Een van de hoofdrollen werd vervuld door Truus Hannema.

Doodgezwegen

Na de oorlog pikte De Greeve de draad weer op met zijn werk voor de *Bond Zonder Naam* en zijn radiopraatjes en werd hij nog populairder dan hij al was. Ergens in 1949-1950 verdween hij van de radar en werd hij door de katholieke pers doodgezwegen. Het heette dat hij overspannen was geraakt door het vele werk dat hij op zich had genomen en rust moest nemen. De KRO en de katholieke kranten werden bestookt met brieven van ongeruste lezers die om opheldering vroegen en er kwam een geruchtenstroom op gang. Het archief van *de Volkskrant* in het KDC bevat een persoonsdossier van De Greeve, waarin sprake is van honderden brieven over deze kwestie.

Bladerend in de bewaard gebleven brieven, die lang niet alle de krant haalden, stuit men op termen als 'roddelschandaal' en op de meest uiteenlopende geruchten, vaak afkomstig uit protestantse en communistische hoek (De Greeve was een fervent anticommunist). Zo zou hij in de gevangenis zitten wegens het smokkelen van deviezen ten bate van kloosters, waarbij zelfs het gesmokkelde bedrag à 2,8 miljoen gulden en de straf van drie jaar werden genoemd. Hij zou afvallig en getrouwd zijn omdat hij van mening was dat priesters zouden mogen trouwen. Hij zou in een zedenschandaal verwickeld zijn in Limburg of elders, in de gevangenis zitten wegens ontucht met minderjarige jongens. Communisten hadden een brief van hem aan zijn vriendin onderschept en die aan bisschop Huibers van Haarlem

De vriendin

46 Hoe pater Henri (hij was oorspronkelijk jezuïet en in 1934 uitgetreden en priester van het bisdom Haarlem geworden om meer onafhankelijk te zijn, maar was toen al zo populair dat hij 'pater' of 'père' genoemd bleef worden) aan zijn secretaresse is gekomen, is een verhaal apart. Als uitgesproken anti-nazi werd hij in januari 1941 in zijn woonplaats Haarlem opgepakt en naar een gijzelaarskamp overgebracht, eerst in Haaren en later in het kleinseminarie Beekvliet te Sint-Michielsgestel. Toen dat plotseling gesloten werd met het oog op de oprukkende geallieerde troepen (Dolle Dinsdag, 5 september 1944) kwam hij in het naastgelegen Vught terecht, waar hij een nacht had wonen. De resterende oorlogstijd maakte hij zich daar verdienstelijk voor de plaatselijke bevolking – als

priester had hij toestemming om ook na de avondklok over straat te gaan – en bleef daar ook na de bevrijding van Vught eind oktober totdat hij kon terugkeren naar het bevrijde Haarlem. Een bezienswaardigheid in Vught is nog steeds 'de kelder van slagerij Van Leusden', die in de oorlog een toevluchtsoord vormde voor vele Vughtenaren die opgepakt dreigden te worden of bescherming zochten tegen eventuele bombardementen. De muren zijn toen geheel van schilderijen voorzien door Jan Vaessen, de echtgenoot van De Greeve's nicht. Dat zijn aanwezigheid en hulpvaardigheid in Vught nog jaren later gewaardeerd werden, blijkt uit een gelukwens van de 'keldergasten' bij zijn zilveren priesterfeest in 1948, die ondertekend is door een dertigtal Vughtenaren waaronder 'Truus'.

Het huis hing vol met marionetten, beelden en schilderijen.

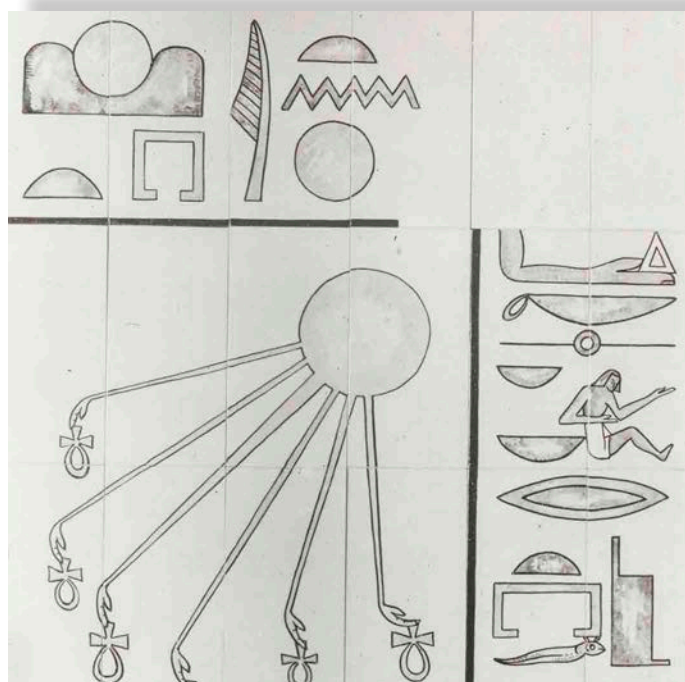

De bungalow te Berg en Dal.

gestuurd met het dreigement om die in dagblad *De Waarheid* te publiceren, als De Greeve niet ophield met zijn anticommunistische praatjes voor de radio.

De werkelijke reden waarom hij uitgeweken was naar Berg en Dal is nog steeds niet geheel opgehelderd en berust waarschijnlijk op een combinatie van factoren. De doorslaggevende reden lijkt te zijn geweest dat er vanuit de politiek druk op het episcopaat was uitgeoefend om hem een spreekverbod op te leggen nadat hij zich had uitgelaten over immorele opdrachten bij de politionele acties in Indonesië. Sindsdien bleef hij, workaholic als hij was, actief op velerlei sociaal terrein maar meed de publiciteit en hield interviews af. ¶

Verantwoording:
Bronnen: archief Henri de Greeve, archief De Volkskrant, knipselcollectie KDC.
Informatie: Liesbeth Sidler, Paul Manche, Leo Ewals, Lara Weiss.

De hiërogliefen op de openingspagina van het fotoalbum.

De hiërogliefen van pater De Greeve

Wat maar weinigen weten is dat De Greeve zich sterk interesseerde voor egyptologie en de religie van het Oude Egypte. Dat blijkt onder andere uit het fotoalbum, dit heeft geheel voorin, als een soort manifest: een afbeelding van hiërogliefen. Het blijkt een foto te zijn van een tegeltableau dat bij hem boven de voordeur hing. Dr. Lara Weiss, egyptologe verbonden aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, bood uitkomst bij de vertaling: 'Gij geeft aan iedereen zijn plaats en voorziet in zijn behoeften, zodat iedereen zijn levensonderhoud heeft en Gij zijn leven regelt.' De tekst is ontleend aan de *Zonnehymne* van Achnaton, een farao uit de 18^e dynastie van het Oude Egypte (14^e eeuw v.Chr.). Het grote symbool links in de vorm van een stralende zon staat voor de zonnegod Aton. De zonnestralen zijn weergegeven als armen die het Anch-teken in de vingers houden oftewel het levenskruis (Anch betekent leven). De Greeve beschouwde dit symbool als een voorafbeelding van het Pinksterwonder met de vurige tongen. Achnaton was de farao die met zijn Aton-religie een vorm van monotheïsme in Egypte heeft geprobeerd te introduceren. Er bestaan theorieën dat hij daarmee de ontwikkeling van het jodendom en daarmee indirect het christendom heeft beïnvloed. De *Zonnehymne* vertoont volgens sommigen een opvallende gelijkenis met Psalm 104 uit de Bijbel. Hoewel het wetenschappelijke debat rondom dit onderwerp nu nog steeds gaande is, kan men zich goed voorstellen dat De Greeve heel erg geïntrigeerd was door deze notie. Overigens is de doos waarin het fotoalbum bewaard wordt voorzien van het opschrift 'ACHET-ATON' (horizon van Aton), de naam van de nieuwe hoofdstad die Achnaton liet bouwen, het tegenwoordige Amarna (een archeologische hotspot bij de stad Minya).

De Greeve had in Leiden egyptologie gestudeerd en heeft zich er uit liefhebberij zijn gehele leven mee bezig gehouden. Hij was lid van Ex Oriente Lux, het genootschap voor de verspreiding van kennis over het Oude Nabije Oosten, en hield lezingen in het gehele land waarbij hij gebruik maakte van een filmprojector met opnamen van het pas ontdekte graf van Toetanchamon; hij was daar ook geweest. Tijdens zijn internering in Sint-Michiëlsgeestel gaf hij cursussen egyptologie aan de andere gevangenen. Hij schreef daar ook *Het Vierde Beest*, een toneelstuk over twee Duitse officieren, de ene 'goed' en de andere 'fout', en vertolkte met zijn dramatisch talent alle rollen. Het stuk heeft hij na de oorlog met veel succes honderden malen voorgedragen, maar de première was in de aula van het kamp. Enkele gijzelaars bewaakten de gangen en waarschuwden de spreker om over te gaan op een lezing over hiërogliefen als er Duitse bewakers naderden. Als zijn zwanenzang mag gelden het prozagedicht '*Gij geeft aan iedereen zijn plaats. Uit het Zonnelied van Echnaton*', dat hij kort voor zijn overlijden in 1974 het licht deed zien. ¶

Wikimedia Indonesia

KDC-foto's delen met

Uitzicht op vulkaan Ebulobo (ook bekend als Puncak Nage Keo, of kortweg Keo) gelegen op het eiland Flores (provincie Oost-Nusa Tenggara). Op de voorgrond staan de gebouwen van het klein-seminarie Todabeloe. De voet van de vulkaan is op 30 km van de gebouwen.

Via de Stichting Academisch Erfgoed kreeg het KDC in oktober 2021 de vraag of wij wilden participeren in een project van Wikimedia Indonesia, dat beoogt erfgoedcollecties in Nederland, die een relatie hebben met de geschiedenis van Indonesië, toegankelijk te maken voor Indonesische geïnteresseerden. Daar hoefden we niet lang over na te denken: ja natuurlijk! Dat we als KDC willen investeren in het delen van 'gedeeld erfgoed' is de lezer van *Impressie* niet ontgaan. In de afgelopen nummers besteedden we diverse malen aandacht aan de plannen om archieven in Indonesië te digitaliseren en om erfgoed dat bij ons berust beschikbaar te stellen voor onderzoekers en belangstellenden in Indonesië.

Het Wikimedia-project past hier naadloos in. Maaike Derksen, projectleider 'gedeeld erfgoed' bij het KDC en Marieke Smulders, onze collectiespecialist Beeld & Geluid, leggen u meer uit over dit internationale project.

Tekst: Maaike Derksen, Marieke Smulders

Beeld: collectie KDC

Wikimedia Indonesia richt zich op het beschikbaar stellen van informatie en kennis over de geschiedenis en het erfgoed van Indonesië in het Bahasa Indonesia en andere in Indonesië gesproken talen. Wikimedia Indonesia werkt al sinds enkele jaren intensief samen met Wikimedia Nederland en uit deze samenwerking kwam het project voort waarin het KDC nu participeert. Deelnemende instellingen werd gevraagd een relevant deel uit de beeldcollectie te selecteren om dit vervolgens online beschikbaar te stellen voor een groot

Lagere school van de Broeders van O.L.V. van Lourdes uit Dongen (N.B.) gelegen in Weltevreden, Batavia (nu: Centraal-Jakarta) op Java.

het Indonesische publiek

← Kerk in Banda Atjeh, Sumatra, 1926.

Betekenis

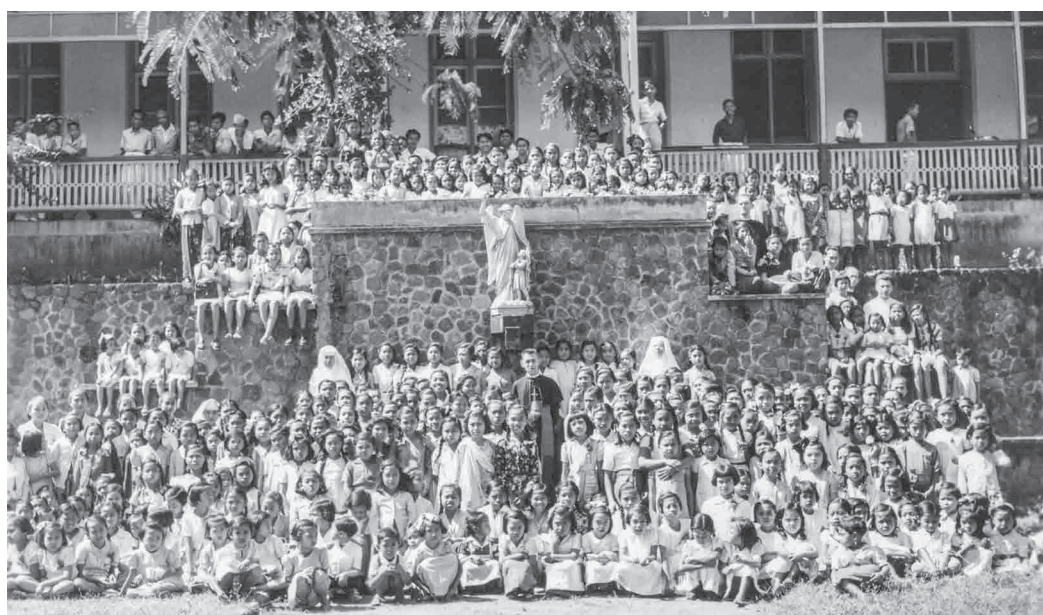
Voor ons is dit project natuurlijk een mooie kans om de foto's die bij ons berusten, toegankelijk te maken voor de Indonesiërs. Maar onze collecties zijn tevens interessant en relevant voor Indische Nederlanders en Molukkers in Nederland en elders in de wereld: ook zij genoten onderwijs van Nederlandse religieuzen of gingen naar de kerken in Nederlands-Indië. Tevens hopen we dat de beschikbaarstelling van dit materiaal meer informatie op zal leveren over de mensen, gebouwen en situaties die op de foto's zijn vastgelegd. In de meeste gevallen is door de makers van de foto's en de samenstellers van de albums alleen genoteerd welke missionarissen er op de foto's te zien zijn, maar worden de Indonesiërs die eveneens zijn afgebeeld, niet bij naam genoemd. Door het toevoegen van dergelijke informatie kunnen we een begin maken met het dekoloniseren van onze collectie, een proces dat uit vele stappen bestaat en vermoedelijk nog heel wat jaren in beslag zal gaan nemen. ¶

publiek. De medewerkers van Wikimedia Indonesië zorgen voor vertaling van de metadata (de zoektermen die aan de foto's worden gekoppeld) in het Bahasa Indonesia. We merken op het KDC vaker dat er belangstelling is voor onze missie- en koloniale collecties vanuit het (verre) buitenland, maar al met al is ons materiaal – dat tot nu toe alleen in het Nederlands wordt beschreven – lastig te vinden voor bijvoorbeeld mensen in Indonesië. Daar willen we met projecten zoals deze verandering in brengen.

De foto's

De foto's uit de KDC-collectie die straks in een *commons*-omgeving (d.w.z.: toegankelijk voor iedereen, het gaat om rechtenvrij materiaal) te zien zullen zijn, zijn afkomstig uit verschillende collecties. Het KDC bewaart fotoseries en -albums die via verschillende archieven zijn binnengekomen. Daarom is het uitzoeken van de rechten die mogelijk op de foto's berusten misschien wel de grootste uitdaging. In het verleden is lang niet altijd goed geregistreerd wie de maker en rechthebbende was. Soms wordt de naam van een orde of congregatie van wie de leden op de foto's staan ten onrechte opgevoerd als rechthebbende, terwijl de foto's afkomstig zijn uit een heel ander archief, zoals het geval is bij veel foto's uit het archief van de Pauselijke Missiewerken.

Bij het online beschikbaar stellen van materiaal moet zorgvuldig worden afgewogen of er risico's kleven aan het plaatsen van foto's. Bij de mensen dáár, zo horen wij intussen van onze Indonesische collega's, bestaat grote belangstelling voor de foto's van katholieke kerken, kloosters, scholen, klinieken en internaten waarin destijds hun ouders, grootouders en andere familieleden verbleven. Dit erfgoed heeft dus grote betekenis voor hen en is tot nu toe veelal onzichtbaar gebleven.

Lagere school voor Indonesische meisjes te Malang (Oost-Java), onder leiding van de Zusters Ursulinen en de Zusters van het Arme Kind Jezus uit Simpelveld (Limburg).

Opa in het verzet?!

Interview met Willemijn

KDC

50

Boven: Grootouders Gerrit Jan Leppink en Aleida Neijenhuis | Links: dagboek van opa Leppink.

**'Dankzij mijn
profielwerkstuk kwam ik
dichterbij de mensen uit
WO II te staan'**

Redactie (R): Willem en Willemijn, zouden jullie jezelf even kort willen voorstellen?

Willemijn: Ik ben 16 jaar oud en zit in 5 havo. Ik heb het profiel Cultuur en Maatschappij. Ik vind geschiedenis wel een leuk vak maar vaak ook wel moeilijk. De Tweede Wereldoorlog vind ik wel interessant. Persoonlijke verhalen vind ik het leukste.

Willem: Ik ben Willem Leppink, 53 jaar en geboren in Enschede. Mijn vader is geboren in Nijmegen, zoals je in het werkstuk van Willemijn hebt kunnen lezen. Ik woon nu al 27 jaar

Willemijn Leppink is een havo-scholiere uit Rotterdam. Zoals alle havo-leerlingen, moest zij een profielwerkstuk schrijven over een onderwerp naar keuze en besloot in het leven van haar grootouders te duiken. Zo schreef zij over Gerrit Jan Leppink en Aleida Neijenhuis, die gedurende de Tweede Wereldoorlog actief waren in het verzet. Gerrit Jan (geboren in Nijmegen) was destijds journalist voor de illegale pers en schreef een artikel in de *Vox Carolina*. Het was met deze reden dat Willemijn samen met haar vader Willem in oktober 2021 afreisde naar Nijmegen, om dit tijdschrift bij het KDC in te zien. De redactie van *Impressie* sprak met Willemijn en haar vader over het onderzoek.

Tekst: Milou van den Berg | **Beeld:** familiearchief Leppink, coll. KDC

in Rotterdam, waar ik advocaat ben en mij bezig houdt met intellectueel eigendom. Ik was het nakomertje thuis. Mijn ouders waren achterin de veertig toen ik werd geboren. Willemijn heeft mijn vader nooit meer meegemaakt en mijn moeder maar kort. Ze was zes toen oma overleed. Maar ze heeft wel alle verhalen van de familie meegekregen. Het schrijven van dit werkstuk was nog een manier om samen een connectie te maken met de familie. Het hele proces van door die familiegeschiedenis heengaan, legt best wel weer wat meer bloot. Zo kom je er achter waarom mensen zijn zoals

ze zijn, zoals ik ben zoals ik ben. Want dat heeft ook voor een belangrijk deel te maken met die geschiedenis.

R: Zeker. Is dat ook hoe jullie in eerste instantie op het onderwerp gekomen zijn?

Willem: Martha, mijn zus, was bezig met haar eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis. Ik had nog oude dagboeken van mijn grootvader liggen en die wilde ze graag doorspitten. Daar stonden zoveel interessante dingen in. Toen Willemijn een profielwerkstuk moest gaan maken, opperde ze dat als onderwerp.

& Willem Leppink

Willemijn: Ja. Ik ben na de kerstvakantie van vwo 4 naar havo 4 gestapt en toen moest ik al snel gaan kijken naar het profielwerkstuk. Iedereen had al iemand om mee samen te werken. Op zich kun je familiegeschiedenis alleen doen maar mijn vader heeft me geholpen.

R: Uiteindelijk zijn jullie voor het onderzoek bij het KDC terecht gekomen. Hoe hebben jullie dit bezoek ervaren?

Willemijn: Het was heel erg leuk. Toen we aankwamen stond alles al klaar.

Willem: Ja, er was zelfs speciaal een microfilm-apparaat voor ons neergezet.

Willemijn: Iedereen kwam helpen want niemand kreeg dat ding aan de gang. Uiteindelijk is het wel gelukt.

Willem: We voelden ons heel erg welkom. Dat hadden we niet verwacht.

R: Wat was voorheen jullie beeld bij een archief?

Willemijn: Ik had er niet echt een beeld bij.

Willem: We hadden niet zo'n service verwacht. We hadden eerder het idee dat we aan een tafel werden gezet en alleen te horen zouden krijgen 'hier zijn de stukken'.

Willemijn: Het was lekker rustig en je kon rustig aan doen.

R: Hoe vond je het om op zo'n manier door oude tijdschriften heen te gaan?

Willemijn: Heel erg leuk. Het voelde zelfs een beetje onwerkelijk. Want je hebt zoiets nooit echt in je handen gehad en dus voelt het niet echt realistisch. Net als oorlog. Je hebt dat nooit echt meegemaakt en dan zie je het vanaf een afstandje. Foto's vind ik dan weer iets anders. Daar heb ik het gevoel bij dat het wel echter is.

R: Jullie hebben overduidelijk veel brononderzoek gedaan. Ik zag in het werkstuk prachtige foto's, archiefmateriaal en krantenartikelen. Hoe hebben jullie dat aangepakt?

Willem: We hadden thuis al een heleboel liggen, de dagboeken van mijn grootvader en ook nog een erfenis van een tante van mij. Er was best veel dat ik al eens voorbij had zien komen maar in de kast had gelegd en vervolgens nooit meer wat mee had gedaan. De dagboeken waren het grootste probleem. We moesten het handschrift ontcijferen waardoor we niet heel gemakkelijk in één opslag konden zien wat bruikbaar was.

Willemijn bekijkt het microfiche van de Vox Carolina in de KDC-studiezaal.

Willemijn: Ik kon de helft echt niet lezen. Het waren iets van vier boekjes. Ik vond het vooral leuk om foto's van opa te zien toen hij nog klein was.

Willem: Ja het waren inderdaad vier boekjes. En als je dan nu op t.v. ziet wat de mensen in Oekraïne allemaal meemaken, koppel je heden en verleden aan elkaar. Mijn vader en grootvader zaten ondergedoken in Twente, gevlucht vanuit Nijmegen. Op dat schriftje staat dan 'Ter stond na mijn overlijden, in handen stellen van de mijnen s.v.p.'. Dan komt het allemaal wel erg dichtbij.

R: Ja dat kan ik me goed voorstellen. Hoe is dat dan voor jou, Willemijn, om dat te ervaren. Je hebt nu dit onderzoek gedaan, waardoor je weet wat oorlog met jouw familie heeft gedaan. Kun je je daardoor beter inleven?

Willemijn: Bij Oekraïne heb ik eerlijk gezegd nog steeds het gevoel dat het niet heel realistisch is voor mij. Het voelt nog altijd als een soort van film. Door mijn profielwerkstuk heb ik het wel meer met die mensen uit de Tweede Wereldoorlog. Dan kijk je veel meer naar wat een persoon heeft meegemaakt.

R: En dat individuele verhaal van jouw familie, wat heeft dat met jou gedaan?

Willemijn: Ik vind het heel heftig. Ik denk dat we ook wat dankbaarder mogen zijn voor hoe wij nu leven. Mijn oma heeft bijvoorbeeld twee liefdes gehad en die zijn allebei vermoord. Dat is heel erg moeilijk.

R: Voel je je dan ook meer verbonden met je opa en oma?

Willemijn: Ja ik denk het wel. Ik heb nu ook het gevoel dat ik ze beter heb leren kennen. Want daarvoor wist ik niet zoveel van hen. Het enige dat ik nog van oma wist, is dat ze altijd koekjes had staan die ik niet lekker vond. Nu je zo helemaal in haar verleden duikt, zie ik ook meer hoe ze was.

R: Heb je daardoor ook meer inzicht gekregen in waarom je familie is zoals deze is?

Willemijn: Ja, aan de ene kant wel denk ik. Ik merk wel dat toen wij klein waren jullie (tegen haar vader, red.) er niet heel veel met ons over praatten. Het allemaal een beetje stilhouden. Ook dat oom Willem er niet over durfde te praten. →

Willem: Ik vind het heel grappig dat jij dit nu zegt. Ik heb altijd het gevoel gehad dat ik er juist wel veel over heb gepraat. Maar je ziet dus kennelijk dat wat er echt speelde en pijn deed, dat heb ik niet gehoord toen ik klein was. Maar kennelijk heb ik mijn kinderen dus ook in de eerste tijd weggehouden van wat pijn deed.

Willemijn: Maar ik denk ook dat je dat hele kleine kinderen niet wil gaan vertellen.

Willem: Nee precies.

Willemijn: Wel over de wat grotere dingen, van 'daar is dat gebeurd'. Maar ik had dat ook niet willen weten toen.

R: Vind je het belangrijk dat je die kennis hebt en aan andere mensen kan doorgeven?

Willemijn: Ja, ik vind het sowieso wel fijn om kennis te hebben over dingen. Want anders wordt er iets uitgelegd en weet je er niets van.

Willem: We hebben er samen ook veel over gepraat. Mijn zussen zijn ook met allerlei eigen onderzoek bezig maar dat zijn allemaal op zichzelf staande stukjes. Door dit werkstuk is het veel meer één geheel geworden, een soort uitgangspunt. Want er is natuurlijk nog heel veel meer. Er is een behoorlijk deel waar we ook niet zoveel van weten, want we hebben er geen geschreven bronnen van alleen hetgeen wat er aan mij is verteld en wat ik aan mijn kinderen heb doorgegeven. Je wil zo voorzichtig mogelijk zijn met het verhaal dat je vertelt, in de zin van "klopt het allemaal wel?". Je kan in een oorlogsverhaal niet alles verifiëren. Ik weet wel van mijn ouders dat er zaken uit de duim gezogen zijn, maar er ligt nu wel iets wat een basisstuk is en ondersteund wordt door bronmateriaal. Wij vinden het nu nog interessant maar een generatie later kan die interesse zijn verdwenen.

Vader en dochter Leppink in Nijmegen.

Dus is het nu zaak dat we het zo ver mogelijk uitzoeken en onderzoeken om het zo leesbaar mogelijk te maken.

R: Wat is jullie het meest bijgebleven van dit onderzoek?

Willem: Wat nog leuk is om te vertellen is dat we zelf een ontdekking hebben gedaan. Norbert de Groot, auteur van het bekende boek *Als sterren aan de Hemel* (over de oorlog in het Rijk van Nijmegen in 1944, red.), was een militair verbonden aan de vliegbasis Twente. Mijn vader was daar ook beland nadat hij Nijmegen was ontvlucht. Zodoende zijn die twee met elkaar in aanraking gekomen en werd mijn vader in zijn boek vernoemd. Daarin vermeldt De Groot dat mijn vader een artikel in een Nijmeegs studentenblad had geschreven. Dat kon alleen de *Vox Carolina* zijn. Zodoende zijn we bij het KDC beland.

Het gekke was dat de datum niet precies bleek te kloppen en het artikel ondertekend was door 'G.J.' Mijn vader gebruikte altijd de roepnaam Jan en zijn volledige naam was Gerrit Jan Herman. Er begon toen iets te dagen. Nijmegen was toen al bevrijd maar de rest van Nederland nog niet. We sloegen het boek van De Groot er nog eens op na en tot onze verbazing zagen we dat hij mijn vader een enkele keer Gert Jan noemde, G.J.; Mede door een ander artikel zijn we het gaan begrijpen. Gert Jan was de schuilnaam van mijn vader en dat was dus ook de naam die hij in de illegale pers gebruikte. Dat was bij het KDC ook niet bekend, want op de naam Leppink was niets te vinden.

R: Zou je nu zeggen dat je grootouders, door dit onderzoek, meer zijn geworden dan een herinnering?

Willemijn: Ja, nu zijn het echt mensen.

Willem: Wat ons ook vooral opviel, waren de twee kanten van de familie. Mijn vader was journalist, eerst illegaal voor het verzet en daarna legaal voor *het Nijmeegs dagblad* net na de bevrijding. In zijn kant van de familie schreven zij hun ervaringen op in dagboeken waardoor je dus weet wat er gebeurd is. Aan mijn moeders kant is er helaas niet veel schriftelijk overgeleverd. Het verhaal reconstrueren was daardoor nog ingewikkelder. Zo was het bijvoorbeeld erg schrikken toen we er achterkwamen dat de jongere broer van mijn moeder in kamp Amersfoort heeft gezeten. Nu we dat weten is het beter te begrijpen waarom hij altijd zo'n vreemde man is geweest.

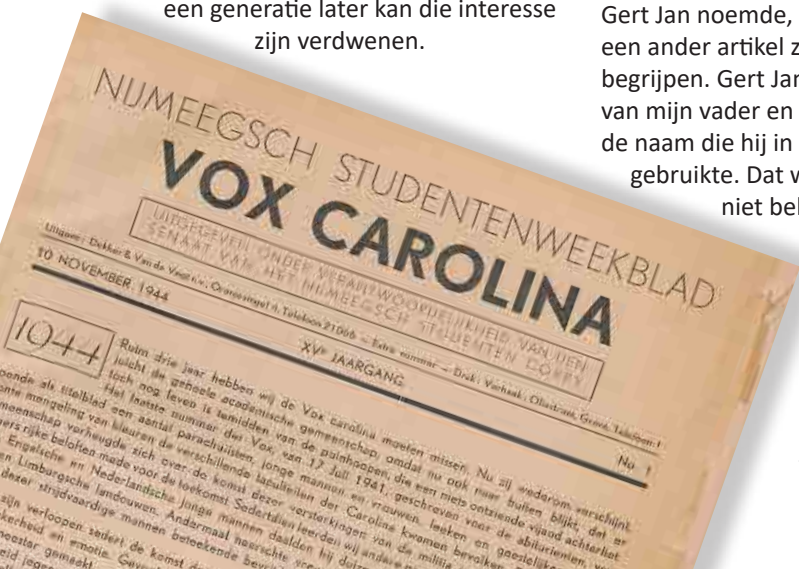
R: Was het moeilijk om dit toch pijnlijke deel van jullie familiegeschiedenis zo publiekelijk te beschrijven?

Willemijn: Dat heb ik niet zo gezien. Ik vind het niet erg als mensen het weten. Vind dat juist eigenlijk wel mooi. Dan leren ze er zelf ook weer van.

Willem: Iedereen die hierin wordt vernoemd is inmiddels ook overleden. Het is juist een verhaal om te delen. Wat ik wel lastig vind, is dat mijn ouders er vroeger niet graag over praatten. Zij wilden het liever vergeten en dat raket je nu dus weer allemaal op; plus je doet dat publiekelijk. Maar als wij het niet doorvertellen, mis je een heleboel.

R: Ten slotte: Ben je trots op het resultaat?

Willemijn: Ja. Ik ben er heel blij mee. Ik heb er ook veel werk ingestoken en ik ben blij dat ik het samen met mijn vader heb kunnen doen. ¶

← Het Nijmeegse studentenweekblad *Vox Carolina* fungeerde in oorlogstijd als een verzetskrant.

Dagboek van een Herdershond

Tekst: Jeffry Huntjens | **Beeld:** collectie KDC / KRO

De naoorlogse generatie katholieken is opgegroeid met radio en televisie van de KRO. Zeker in de jaren vijftig en zestig waren de invloeden van de Kerk op de omroep nog goed merkbaar, onder andere door de uitzending van kerkdiensten en gastoptredens van mgr. Bekkers, de bisschop van Den Bosch. In de loop van de jaren zeventig werd deze invloed een stuk kleiner. Juist tegen het einde van dit decennium wilde de omroepdirectie een serie maken met een uitgesproken katholieke signatuur. Dit werd de bekroonde dramaserie *Dagboek van een Herdershond* (1978-1980) van regisseur Willy van Hemert.

Van Hemert had als televisiemaker voor de VARA en de NCRV al veel successen op zijn naam staan toen hij aan deze verfilming van het boek van pater Jacques Schreurs m.s.c. (1893-1966) begon. Het plot was losjes gebaseerd op Schreurs' eigen ervaringen als kapelaan in de mijnstreek in de jaren tien en twintig. Hoewel het verhaal zich afspeelt in Geleen, bij Staatsmijn Maurits, is de televisieserie opgenomen in Eijsden, Valkenburg aan de Geul en Genk (België), omdat hier meer van het historische landschap en decor bewaard is gebleven.

De serie geeft een nostalgisch beeld van de hoogtijdagen van het Rijke Roomse Leven, maar toont ook de maatschappelijke spanningen als gevolg van de opkomst van de mijnindustrie

in het tot dan toe agrarische Zuid-Limburg. Kapelaan Erik Odekerke, de hoofdrol gespeeld door de Vlaamse acteur Jo De Meyere (zie foto), moet hier tussen navigeren. Odekerke is soms een beetje naïef, maar wel sterk sociaal bewogen. Hiermee belichaamt hij historische vakbond-priesters zoals Alfons Ariëns, Herman Schaepman en Henri Poels.

Toch had De Meyere deze iconische rol bijna niet gekregen. Het was acteur Bob Storm, in de serie pastoor Bonhomme, die De Meyere bij Van Hemert aanraadde toen de oorspronkelijke acteur niet kwam opdagen bij de eerste repetities. De Meyere kreeg één dag om zijn stuk te leren en hij slaagde met vlag en wimpel.

Wilt u meer weten over *Dagboek van een Herdershond* en andere KRO-series? Als archiefbewaarplaats van de KRO bewaart het KDC scripts en productie-documentatie van radio- en televisieprogramma's. De oorspronkelijke geluids- en videobanden worden bewaard bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid te Hilversum. ¶

Een musicalversie van *Dagboek van een Herdershond* (met rollen van o.a. Angela Schijf, Nandi van Beurden, Joes Brauers en William Spaaij) is tot medio juli te zien in het MECC in Maastricht.

Vrienden van het KDC

Tekst: Rogier Moulen Janssen

De afgelopen maanden ging Nederland weer langzaam open en dat was ook te merken aan de bedrijvigheid bij het KDC. De eerste live-lezingen in bijna twee jaar tijd konden georganiseerd worden (zij het nog in een hybride vorm, waarbij bezoekers die dat wilden ook via Zoom de bijeenkomst konden bijwonen). Je proefde dat het onderzoek naar katholiek erfgoed ondanks de COVID-19-pandemie absoluut niet stil heeft gelegen en dat alle studenten, onderzoekers en KDC-collega's verheugd waren elkaar weer in de levende lijve te mogen ontmoeten. Een extra dik nummer van de *Impressie* reflecteert dat enthousiasme.

Voortgang projecten

De *Vrienden van het KDC* hebben twee taken. Het voeren van de erfgoedfunctie van het KDC met de inzichten vanuit maatschappelijke organisaties met katholieke wortels en het verwerven en kanaliseren van aanvullende fondsen voor KDC-projecten die niet gedekt kunnen worden uit de reguliere financiering van de Radboud Universiteit. Beide taken zijn nauw met elkaar verbonden. Dankzij de lange relatie met de Katholieke Emigratie Centrale (KEC), die haar archieven in het KDC heeft ondergebracht, is de KEC betrokken geraakt bij het nader ontsluiten van haar collectie en financiert het een project om de stichting van katholieke gemeenschappen door migranten in Nederland vast te leggen. Vanuit een ander langdurig contact werd een som geschonken om het wetenschappelijk archief van de vorig jaar overleden hoogleraar Peter Raedts te ontsluiten.

De traditie van aandacht voor de vakbeweging werd versterkt door de publicatie van het boek *Weerwerk. De Nijmeegse vakbeweging en de opkomst en neergang van de Nijmeegse industrie 1945-1990* van de auteurs Andreas Caspers en Peter Altena. De grote belangstelling bij de boekpresentatie, waarbij aan de Nijmeegse wethouder Petra Molenaar van Werk, Inkomen en Armoedebestrijding het eerste exemplaar werd aangeboden, vormde wederom het bewijs wat betreft belang én actualiteit van projecten die mede door de *Vrienden van het KDC* worden gefinancierd. Naar aanleiding van het onderzoek heeft Masterstudent Jan Hornix een onderzoeksadviesrapport opgesteld over vakbondsarchieven als bron voor sociale geschiedenis. Dit advies wordt samen met vertegenwoordigers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, de Vakbondshistorische Vereniging en de vakbonden besproken om het onderzoek naar de vakbeweging (en de belangrijke rol van de RKWV/KAB/NKV daarin) een nieuwe impuls te geven. Ook de middelen hiervoor kwamen in het KDC-fonds terecht.

De overdracht van het familiearchief van prins Carlos de Bourbon de Parme en de nieuwe samenwerking met het Meertens Instituut rond het project 'Bedevaartsplaatsen in Nederland' biedt daarnaast interessante ingangen voor nieuwe gebieden van internationaal onderzoek bij het KDC. Daar zult u in de toekomst dus zeker meer van horen!

Donaties

Naast de substantiële bijdragen van stichtingen wordt het KDC-fonds altijd aangevuld met giften van particulieren. Bent u enthousiast geworden over hetgeen wat het KDC doet voor het onderzoek en behoud van katholiek erfgoed? Overweeg dan alstublieft om een donatie te maken. Het online donatieplatform met een QR-code (zie onderstaande) maakt overboeken gemakkelijk.

Het is verheugend dat de lezers van *Impressie* het behoud en de ontwikkeling van het katholiek erfgoed steunen door een bijdrage aan het KDC-fonds over te maken. Dat kan ook via een overboeking op **NL84 ABNA 0248 6906 55 – Stichting Radboud Fonds, onder vermelding van 'KDC Fonds'**. Als ANBI-erkend goed doel (Algemeen Nut Beogende Instelling) zijn donaties aan het KDC-Fonds fiscaal aftrekbaar. Op de site www.radboud-fonds.nl vindt u meer informatie over de belastingvoordelen bij een periodieke schenkingsovereenkomst of een legaat.

Wilt u meer weten over de manieren waarop u het KDC kunt steunen, neem dan gerust contact op met Lisette Pals van het **Radboud Fonds** (per mail l.pals@ru.nl of telefoon **024-3611424**).

Alle donateurs van het KDC-Fonds ontvangen viermaal per jaar het *Radboud Magazine*, het tijdschrift voor relaties van de Radboud Universiteit en natuurlijk ook twee mooie nummers van *Impressie*. Wist u overigens dat *Impressie* met anderen delen nieuwe abonnees oplevert?

Hartelijk dank voor uw betrokkenheid en bijdragen!

Rogier Moulen Janssen, voorzitter ¶

Colofon

↑ Hoofdingang Universiteitsbibliotheek en het KDC aan de
Erasmuslaan te Nijmegen | Foto: Dick van Aalst

Impressie, Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar. Op aanvraag wordt *Impressie* kosteloos toegezonden per post of e-mail.

Redactie-adres en abonnementenadministratie

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

Tel. nr. 024 - 361 2457

E-mail info@kdc.ru.nl

Website www.ru.nl/kdc

Redactie

Marieke Smulders, Milou van den Berg en Jeffry Huntjens
(hoofredacteur)

Auteurs

Chris Dols, Peter Jan Margry, Marie-Antoinette Willemsen, Anneloes van Kuijk, Henk Nota, Peter Altena, Kees Slijkerman, Lodewijk Winkeler, Eefje Roodenburg, Mart Franken, Tim Graas, Maaïke Derksen, Rogier Moulen Janssen, Milou van den Berg, Marieke Smulders en Jeffry Huntjens

Opmaak en design

Jeffry Huntjens

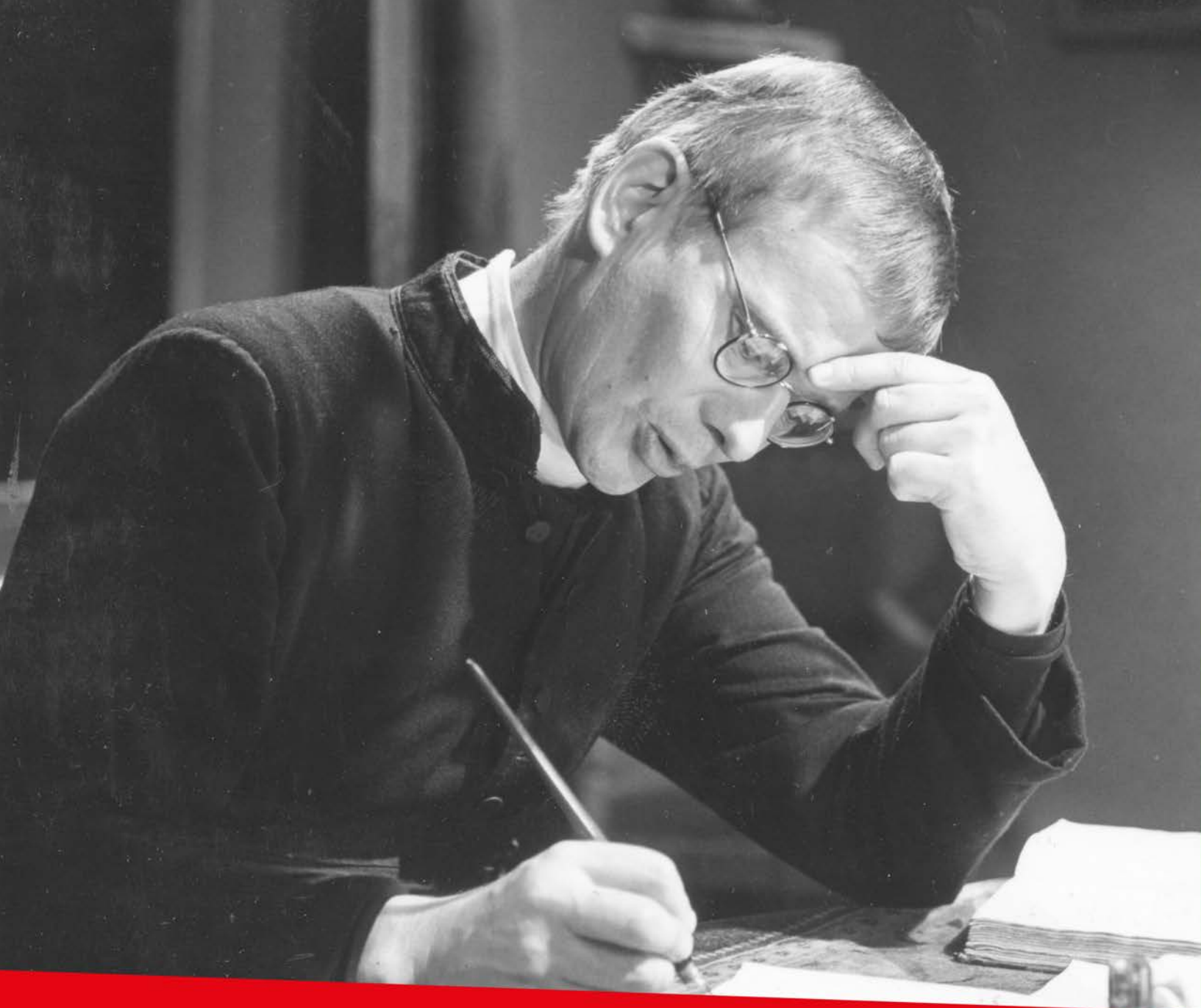
Foto verantwoording

- **Voorzijde:** De Nationale Bedevaart voor de H.H. Martelaren van Gorcum in Brielle. | **Bron:** Meertens Instituut
- **Achterzijde:** Acteur Jo de Meyere in zijn iconische rol als kapelaan Odekerke uit de t.v.-serie *Dagboek van een Herdershond* (1978-1980) | **Bron:** collectie KDC / KRO

Drukwerk

Radboud Universiteit, afdeling Post & Print

De redactie doet haar uiterste best om de rechthebbende achter foto's e.d. te achterhalen, maar dit lukt niet altijd. Mocht u onverhoopt de rechten denken te bezitten over het getoond materiaal, neem dan s.v.p. contact met ons op.

Impressie is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en verschijnt tweemaal per jaar.

Kijk voor meer informatie op www.ru.nl/kdc.

Bellen of mailen kan ook: 024 - 3612457 | info@kdc.ru.nl

Radboud Universiteit

